

Vem får jaga och fiska?

Rätt till jakt och fiske i lappmarkerna och på renbetesfjällen

Delbetänkande av Jakt- och fiskerättsutredningen

Stockholm 2005

STATENS OFFENTLIGA
UTREDNINGAR

SOU 2005:17

SOU och Ds kan köpas från Fritzes kundtjänst. För remissutsändningar av SOU och Ds svarar Fritzes Offentliga Publikationer på uppdrag av Regeringskansliets förvaltningsavdelning.

Beställningsadress:
Fritzes kundtjänst
106 47 Stockholm
Orderfax: 08-690 91 91
Ordertel: 08-690 91 90
E-post: order.fritzes@nj.se
Internet: www.fritzes.se

Svara på remiss. Hur och varför. Statsrådsberedningen, 2003.

– En liten broschyr som underlättar arbetet för den som skall svara på remiss.

Broschyren kan beställas hos:
Information Rosenbad
Regeringskansliet
103 33 Stockholm
Fax: 08-405 42 95
Telefon: 08-405 47 29
<http://www.regeringen.se/sb/d/242/a/3652>

Tryckt av XGS Grafisk Service
Stockholm 2005

ISBN 91-38-22313-9
ISSN 0375-250X

Till statsrådet och chefen för Jordbruksdepartementet

Regeringen beslutade den 3 april 2003 att tillkalla en utredare för att se över några jakt- och fiskefrågor i renskötselområdet. Samma dag förordnade statsrådet Ann-Christin Nykvist f.d. generalsekreteraren Sören Ekström som särskild utredare.

Sakkunniga och experter biträder utredningen. Sakkunniga är departementsrådet Birgitta Eilemar (Justitiedepartementet) och ämnesrådet Bjarne Örnstedt (Jordbruksdepartementet). Experter är förbundsordföranden Per Gustav Idivuoma (Svenska Samernas Riksförbund), gårdsbrukaren Håkan Jonsson (Sametinget), renägaren Lena Ruth Jonsson (Sametinget), chefsjuristen Lars-Göran Lövgren (Skogsindustrierna), Carina Nyström (Jägarnas Riksförbund), generalsekreteraren Stefan Nyström (Sportfiskarna), handläggaren Lotta Samuelson (Världsnaturfonden), f.d. förbundsordföranden Bo Toresson (Svenska Jägareförbundet), ombudsmannen Börje Waldebring (Lantbrukarnas Riksförbund) och programchefen Tomas Willebrand (Sveriges Lantbruksuniversitet).

Hovrättsassessorn Nina Nordengren och näringshandläggaren Bror Saitton är sekreterare respektive biträdande sekreterare i utredningen.

Utredningen skall överlämna sitt slutbetänkande senast den 1 december 2005.

Utredningen har vidare tagit kontakt med flera jurister som har särskilda kunskaper i ämnet. Det är bl.a. professorn och f.d. justitierådet Bertil Bengtsson, f.d. hovrättsrådet Mauritz Bäärnhielm, jur. dr. Kaisa Korpijaakko Labba samt chefsjuristerna Fredrik Bonde/Lars-Göran Lövgren och förbundsjuristen Håkan Weberyd. Dessa jurister har var för sig i fristående rättsutlåtanden avgett sin syn på frågan om jakt- och fiskerätten i området. Utredningen har ännu inte dragit några slutsatser på grundval av rapporterna. Vi vill dock redan nu publicera dessa rapporter i ett delbetänkande. Vi hoppas att rapporterna kan utgöra ett viktigt diskussionsunderlag.

Stockholm i februari 2005

Sören Ekström

/Nina Nordengren

Bror Saitton

Innehåll

Introduktion	7
Samernas jakt- och fiskerätt	
Professor och f.d. justitierådet Bertil Bengtsson	11
Jakt- och fiskerätt på kronomark ovanför odlingsgränsen och på renbetesfjällen	
Chefsjuristerna Fredrik Bonde och Lars-Göran Lövgren.....	47
Jakt- och fiskerätten i renskötseområdet	
F.d. hovrättsrådet Mauritz Bäärnhielm.....	59
Naturen av samernas rättigheter och naturen av statens rätt	
Jur. dr i rättshistoria Kaisa Korpjaakko Labba	101
Karaktären på de renskötande samernas jakt- och fiskerätt samt frågan om staten är bibehållen sådan rätt på statens fastigheter ovan odlingsgränsen och på renbetesfjällen	
Förbundsjurist Håkan Weberyd	157
Bilaga	
Kommittédirektiv.....	163

1 Introduktion

1.1 Uppdraget

Vårt uppdrag är i huvudsak att så långt det är möjligt klarlägga grunderna för och omfattningen av samebymedlemmars och markägares rätt till jakt och fiske inom lappmarkerna och på renbetesfjällen. Sedan vi gjort det skall vi överväga åtgärder som kan förbättra samarbetet mellan olika rättighetshavare. Den juridiska utredningen om samebymedlemmars och markägares rätt till jakt och fiske skall ligga till grund för utredningens förslag. Att den juridiska frågan är mycket svår framgår redan av direktivens förbehåll att vi skall klarlägga den så långt det är möjligt.

Skälet till att denna fråga är särskilt svår är flera. Ett skäl är att lagstiftningen är oklar. Ett annat är att rättsläget kan vara beroende av historiska förhållanden. Frågan är också mycket konfliktfylld. Vår ambition är att försöka belysa frågan från ett så brett perspektiv som är möjligt. Vi samarbetar därför med ett stort antal jurister med särskilda kunskaper i ämnet. Några av dem har var för sig gjort egna rättsutredningar och sammanfattat sina slutsatser i egna rapporter. Dessa publicerar vi nu. Avsikten är att de skall utgöra ett discussionsunderlag. Det är viktigt att notera att utredningen ännu inte dragit några egna slutsatser med anledning av rapporterna. För att underlätta för läsaren försöker vi dock i denna introduktion sammanfatta slutsatserna och peka på skillnader eller likheter i dessa.

1.2 Rapporterna

Författarna har delat in marken i tre kategorier. Det är dels fråga om **privatägd mark i lappmarkerna** (på renbetesfjällen saknas privat mark) såväl över som under odlingsgränsen. Med privat mark avses i sammanhanget även Sveaskog AB:s mark. En annan kategori är **statens mark mellan lappmarksgränsen och odlingsgränsen**. Slut-

ligen är det fråga om **statens mark ovan odlingsgränsen i lappmarkerna och på renbetesfjällen.**

Det tycks finnas en enighet bland författarna om att jakt- och fiskerätten på **privatägd mark i lappmarkerna** och på **statens mark mellan lappmarksgränsen och odlingsgränsen** är delad mellan markägaren och samebymedlemmar. Hur fördelningen ser ut är dock oklart.

Den stora frågan i rapporterna är dock synen på **statlig mark ovan odlingsgränsen i lappmarkerna och på renbetesfjällen.** Det som är oklart är om samebymedlemmar har ensamrätt till jakt och fiske på denna mark eller om denna rätt är delad med staten. Samtliga författare är ense om att staten först 1987 direkt uttalat att den har en egen jakt- och fiskerätt till denna mark. Dessförinnan har staten i ett stort antal sammanhang uttryckt att denna mark var avsatt till samernas uteslutande begagnande. Man är även ense om att staten även före 1987 förfogat över jakt- och fiskerätten genom att upplåta den. Den stora frågan blir därefter om staten upplåtit den egna jakt- och fiskerätten eller om staten förfogat över samernas jakt- och fiskerätt.

Författarna drar olika slutsatser om detta, vilket beror på att de har skilda utgångspunkter.

Kaisa Korpjaakko-Labba anser att samerna har ensamrätt till jakt och fiske på denna mark, eftersom de har skattemannarätt/äganderätt till marken. Denna rätt har inte fråntagits samerna.

Mauritz Bäärnhielm har i sin rapport som utgångspunkt att de olika lagarna är av olika dignitet och att rennäringslagen i det föreliggande fallet har tolkningsföreträde i förhållande till jaktlagen och fiskelagen. En analys av rennäringslagen talar för en ensamrätt för samerna till kronomarken ovanför odlingsgränsen och på renbetesfjällen. Slutsatsen stöds av förarbeten och långvarig statlig administrativ praxis. En vedertagen tolkning av rennäringslagen ger därför samerna en ensamrätt. Uttalanden i jaktlags- och småviltspropositioner rubbar inte detta rättsläge. En oklarhet i rättsläget är till statens nackdel, eftersom staten utformat rättssystemet.

Bertil Bengtsson för ett slags bevisbörderesonemang. Det skulle ankomma på samerna att styrka ensamrätt, eftersom markägaren som huvudregel har jakt- och fiskerätt. Det är tveksamt om en sådan ensamrätt kan bevisas för tiden före den första renbeteslagens tillkomst år 1886. Han anser det möjligt, att staten definitivt skulle ha avstått från sin rätt som markägare genom att lagstiftaren under längre tid synes ha godtagit en ensamrätt för samerna, men kräver

ett klarare stöd för en sådan slutsats. I vart fall anser han att samerna har en rätt att jaga och fiska på kronomark för avsalu och att rätten är åtminstone likvärdig med markägarens. Det är möjligt att statens rättigheter varierar inom fjällmarken. Ytterligare historisk forskning krävs enligt honom. Denna skulle kunna ge samerna ytterligare stöd för en ensamrätt. Han sätter också i fråga, om inte regleringen av upplåtelseätten strider mot grundlagens och Europakonventionens bestämmelse om egendomsskydd och förbud mot diskriminering av etniska minoriteter.

Fredrik Bonde och Lars-Göran Lövgren pekar på att staten på olika sätt utövat eller tagit i anspråk sin jakt- och fiskerätt. Ett tidigt exempel på detta är statens uppmuntran till kolonisation av lappmarkerna med 1749 års lappmarksreglemente som gav nybyggarna rätt att jaga och fiska på statlig mark. De av staten initierade avvittningarna är ett annat exempel.

De gör en ändamålsmässig (teleologisk) tolkning av gällande rätt och kommer fram till att rimlighetsskäl talar mot att samerna har ensamrätt till jakt- och fiske till de mycket stora markområden som kronomarken utgör i lappmarkerna och på renbetesfjällen. Uttalanden i förarbeten är motsägelsefulla. Sammantaget menar de att dessa inte räcker för att konstituera en ensamrätt för samerna till jakt och fiske. Detta särskilt sett i perspektiv av hur markerna faktiskt använts och hur den samiska rättigheten regleras i rennäringslagen – medlem i sameby får jaga och fiska.

Håkan Weberyds uppfattning är att det inte finns något som ger anledning till att ifrågasätta riktigheten av det sätt på vilket jakt- och fiskefrågorna är lösta i rennäringslagen. Det finns ingen ensamrätt för samerna till jakt och fiske vare sig på statens eller enskildas mark och vatten. Att upplåtelseerna sker av staten är inget nytt utan har varit så redan från första renbeteslagen 1886. Staten är liksom övriga markägare vars jord belastas med renskötselrätt bibehållen sin äganderätt och disponerar över jakt- och fiskerättigheterna med de begränsningar som rennäringslagen föreskriver.

En skiljelinje går också mellan de olika författarnas syn på **urminnes hävd** och rennäringslagen. **Mauritz Bäärnhjelm** menar att frågan om urminnes hävd inte behöver aktualiseras, eftersom redan en vedertagen tolkning av rennäringslagen ger samerna en ensamrätt till jakt och fiske på statligt ägd mark ovan odlingsgränsen i lappmarkerna och på renbetesfjällen.

För **Bertil Bengtsson** är det förhållande att jakt- och fiskerätten vilar på urminnes hävd av grundläggande betydelse. Han anser att det

förhållandet att samebymedlemmars rätt följer av både urminnes hävd och lag skulle kunna innebära att rätten är längre gående än vad lagen anger. Som en följd av detta resonemang menar han att statens rätt kan variera inom området och att ytterligare historisk forskning krävs.

Denna slutsats har ifrågasatts av **Fredrik Bonde** i SVJT 2000 s. 394. Han hävdar där att Högsta domstolen i Skattefjällsmålet uttalar att samebyarnas bruksrätt inte innefattar längre gående befogenheter än vad som följer av rennäringslagen och således är uttömmande reglerad av denna lag. Mot en sådan uppfattning har Bertil Bengtsson (som själv deltog i HD:s avgörande) invänt, att uttalandet får ses mot bakgrund av processläget i målet, där samerna gjorde gällande en mängd olika befogenheter över fjällen utöver vad rennäringslagen angav; HD fann emellertid att man inte kunde frångå lagens reglering utan lagprövning enligt 11 kap. 14 § regeringsformen. Lagen innebar alltså en precisering av samernas ursprungliga rättigheter som inte behövde exakt stämma med dem i alla avseenden men i vart fall inte var uppenbart grundlagsstridig (se SVJT 2000 s. 41).

Även **Håkan Weberyd** är i sin rapport kritisk till slutsatsen att samerna genom hävd skulle kunnat ha förvärvat längre gående rättigheter än vad som följer av rennäringslagen. Reglerna om urminnes hävd är enligt honom krångliga och utrymmet för att genom hävd skaffa sig rätt är litet. Han instämmer i Fredrik Bondes uppfattning om att rättigheterna är uttömmande reglerade i rennäringslagen.

Samernas jakt- och fiskerätt

Av professor och f.d. justitierådet Bertil Bengtsson

1 Uppdraget

Det uppdrag utredningen gett innebär att jag skall ge min syn på följande frågeställningar: Vad innehåller samernas på urminnes hävd grundade jakt- och fiskerätt? Är det bara en rätt att tillsammans med andra jaga och fiska eller innebär det rätten att ensamt förfoga över jakt och fiske på ett visst område? – Har staten en jakt- och fiskerätt på kronomarken ovanför odlingsgränsen och i renbetesfjällen? På vilket sätt har denna rätt utövats eller tagits i anspråk före 1987?

Frågeställningarna har nära samband och skall i det följande diskuteras tillsammans vid en kronologisk redogörelse för utvecklingen. Först behandlas kronomark ovanför odlingsgränsen och på renbetesfjällen (3–11), sedan annan mark (12). Slutligen framför jag några synpunkter på de nuvarande reglernas förenlighet med grundlagen (13, 14).

Från början bör framhållas, att såvitt angår de historiska förhållandena – som har en avgörande betydelse för de behandlade frågorna – jag inte kan bygga på några egna undersökningar, bara på vissa någorlunda lättillgängliga rättshistoriska framställningar. Själv är jag ingen rättshistoriker. Bl.a. av dessa skäl blir resultaten osäkra och har begränsat värde.

2 Lagstiftning och annat material

Enligt 25 § 1 st. rennäringslagen (1971:437; RNL) får medlem i sameby jaga och fiska på utmark inom de delar av byns betesområde som hör till renbetesfjällen och lappmarkerna, när renskötsel är tillåten där; i vad mån renskötsel får bedrivas anges närmare i 3 § i lagen. Bl.a. framgår att vissa områden mellan odlingsgränsen och lappmarksgränsen utgör vinterbetesmarker; renskötsel är inte tillåten under vår, sommar eller höst, och jakt och fiske får alltså bara bedrivas vintertid. På övriga delar av vinterbetesmarkerna gäller inte alls någon

jakt- eller fiskerätt enligt RNL. Dessa områden berörs inte av den följande diskussionen. – I 25 § 2, 3 och 4 st. utvidgas ytterligare jakt- och fiskerätten på vissa punkter som inte skall tas upp här.

Vad gäller samernas rätt att förfoga över jakt och fiskerätten sägs i 31 §, att sameby eller medlem i sameby inte får upplåta rättighet ingående i renskötselrätten – alltså bl.a. jakt- och fiskerätt – dock med visst undantag för upplåtelse till tidigare bymedlem. Enligt 32 § krävs för upplåtelse på sådan kronomark över odlingsgränsen som står under statens omedelbara disposition och på renbetesfjällen att den kan ske utan avsevärd olägenhet för renskötelsen samt att den är förenlig med god jakt- eller fiskevård och inte medför besvärande intrång i samernas jakt- och fiskerätt enligt 25 §; upplåtelse av hela fisket i visst vatten får ske endast om samebyn medger det. Frågan om upplåtelse prövas av regeringen eller myndighet som regeringen bestämmer, oftast av länsstyrelsen (jfr 2 § rennäringsförordningen 1993:384; RNF). Samerna har alltså i princip ingen rätt att förfoga över sin jakt- och fiskerätt. Av 34 § framgår att upplåtelsen skall ske mot avgift, om inte särskilda skäl föreligger för avgiftsfrihet, och att avgiften skall fördelas mellan samefonden och berörd sameby.¹ – Genom att bestämmelserna bara gäller mark ovan odlingsgränsen blir de inte tillämpliga i fråga om skogssamerna, som har betesområdena nedanför denna gräns (jfr 5 nedan).

I sammanhanget har också jakt- och fiskelagarna betydelse. Enligt 10 § jaktlagen (1987:259) har fastighetsägaren jakträtten på den mark som hör till fastigheten med vissa undantag i 2 st. samt i 10a och 11 §§, vilka här saknar intresse. I 10 § 3 st. tilläggs: ”Om samernas rätt att jaga finns särskilda bestämmelser.” Här talas alltså om ”rätt att jaga”, inte jakträtt. Enligt punkt 4 i övergångsbestämmelserna till jaktlagen inskränker denna inte de rättigheter som omtalades i 8 § 1 st. lagen (1938:274) om rätt till jakt. Därmed avses bl.a. rätt till jakt på grund av urminnes hävd.

Fiskelagen (1993:787) innehåller i 8–18 §§ och i en bilaga till lagen utförliga bestämmelser om rätten till fiske, varav bl.a. framgår att fisket i enskilda vatten som huvudregel tillhör fastighetsägaren (9 §). Enligt 3 § 3 st. anges emellertid, på liknande sätt som i jaktlagen, att om samernas rätt till fiske i vissa delar av landet gäller särskilda bestämmelser. (Här talas alltså om rätt till fiske, med samma formulering som används i rubriken till 8–18 §§.²) Enligt punkt 2 i över-

¹ Lika fördelning, enligt 6 § 1 st. rennäringsförordningen (1993:304).

² Hade man velat markera att samernas rätt inte hade samma kvalitet som en vanlig fiskerätt (jfr nedan) kunde man ha talat om ”rätt att fiska” liksom jaktlagen talar om ”rätt att jaga”.

gångsbestämmelserna till fiskelagen inskränker denna inte de rättigheter som kan följa av bl.a. 5 § lagen (1950:596) om rätt till fiske. I den paragrafen föreskrevs att utöver jordägaren bl.a. den får fiska som har rätt till det enligt urminnes hävd.

Samernas fiske berörs också i lagen (1981:533) om fiskevårdsområden. Enligt 2 § får ett sådant område inte omfatta områden där samerna har rätt till fiske enligt RNL, såvitt fråga är om kronomark ovanför odlingsgränsen som står under statens omedelbara disposition eller renbetesfjällen. Rörande andra områden där samerna har fiskerätt enligt RNL får inskränkning inte ske i denna rätt genom bildande av fiskevårdsområden.

Regleringen av samernas jakt- och fiskerätt har i stora drag varit densamma sedan renskötselrätten lagfästes genom lagen 1886 angående de svenska lapparnas rätt till renbete i Sverige. Den aktualiserades emellertid särskilt med statsmakternas omdiskuterade beslut om småviltjakten år 1993, då enligt statsmakternas beslut rätt till sådan jakt skulle upplåtas i väsentligt större omfattning än tidigare på statens mark ovanför odlingsgränsen och på renbetesfjällen.³ Enligt samerna var detta ett ingrepp i deras rättigheter. De hade redan tidigare protesterat mot att de inte fick bestämma över upplåtelse (31 och 32 §§ RNL), men nu visade det sig att statsmakterna dessutom ansåg att samernas jakt- och fiskerätt inte var en fullvärdig rätt; såvitt angick fjällmarkerna hade staten såsom markägare den egentliga jakt- och fiskerätten. Denna uppfattning hade framförts redan i förarbetena till jaktlagen, men nu framträdde dess egentliga betydelse.

Frågan hur det egentligen hänger ihop med dessa rättigheter i renskötselområdet beror till väsentlig del på historiska förhållanden. Renskötselrätten, där jakt- och fiskerätten ingår, bygger ju enligt 1 § RNL på urminnes hävd; även om man anser RNL uttömmande reglera samernas rättigheter till marken (jfr HD:s uttalande NJA 1981 s. 244) måste därför den närmare tolkningen av lagens regler i sådana avseenden påverkas av vad som av ålder gällt för samernas del. Emellertid är detta oklart och omstritt, inte minst såvitt angår jakt- och fiskerätten. Också med utgångspunkt i att områdena ägs av staten – även detta en tvistig fråga – kan det verka tveksamt hur samernas befogenheter i äldre tid förhöll sig till statens rätt; dessutom kan deras användning av marken och därmed deras urminnes hävd ha växlat på olika håll. I skattefjällsdomen (NJA 1981 s. 1) förutsätts att

³ Se prop. 1992/93:32 bl.a. s. 147

samernas rätt kan variera i skilda delar av fjällområdet. Därmed kompliceras diskussionen om jakt- och fiskerätten ytterligare.

Det följande bygger på olika uttalanden om rättsläget från lagstiftarhåll, i någon utsträckning också från domstolar eller andra myndigheter och i litteraturen. Som redan framhållits skulle det behövas mera ingående undersökningar av de historiska förhållandena, särskilt myndigheternas praxis. De rättshistoriska utredningar som förekommer behandlar bara till begränsad del rätten till jakt och fiske under senare år. Vissa statliga utredningar berör dock sådana rättigheter, fast utan att närmare gå in på de problem som har betydelse här. Av intresse är också de förhållanden som redovisats i skattefjällsålet (NJA 1981 s. 1), varvid dock är att märka att uttalandena delvis tar sikte enbart på de omtvistade skattefjällen i norra Jämtland; dessutom har visst material av vikt varit okänt för domstolen.

Liksom annars när det gäller samernas rättigheter är det inte lätt att få en riktig bild av hur lagstiftare och myndigheter egentligen tänkt sig rättsläget. Man har hela tiden haft svårt att passa in samernas speciella förhållanden och traditioner i det fastighetsrättsliga systemet i övrigt. Dessutom gäller både konkreta avgöranden och mera allmänna uttalanden oftast renskötselrätten i allmänhet, varvid rätten till renbete står i förgrunden.

3 Kronomark ovan odlingsgränsen och i renbetesfjällen

3.1 Tiden före 1886

Närmast skall behandlas jakt- och fiskerätten på kronomark belägen ovan odlingsgränsen och i renbetesfjällen; som kronomark räknas då mark som tillhör eller vid utgången av juni 1992 tillhörde staten.

Samerna åberopar till stöd för sina rättigheter urminnes hävd. De kan här hänvisa till att denna grund för renskötselrätten nu förts in i RNL och vidare tar över ägarens jakt- och fiskerätt enligt de nämnda övergångsbestämmelserna till jakt- och fiskelagarna. På grund av hävden skulle samebyns medlemmar ha hela jakt- och fiskerätten på områdena. – När man från statens sida invänder att staten som markägare har den egentliga jakträtten och samerna en ”jaktutövningsrätt” samt att motsvarande skillnad skulle gälla beträffande fisket, lär detta framför allt bygga på två argument: dels den allmänna principen att jakt- och fiskerätten följer med äganderätten, dels att samernas urminnes hävd inte kunnat hindra att staten redan på 1700-talet

och i fortsättningen kunnat förfoga över dessa rättigheter genom att överföra dem på enskilda – framför allt nybyggare i fjällmarken.

Det bör framhållas att samernas rätt från början uppvisar vissa speciella drag. Det är över huvud taget tveksamt om man utan vidare kan tillämpa traditionella regler om urminnes hävd rörande dessa rättigheter. Bl.a. är att märka att samerna i allmänhet ostridigt har varit först på platsen – i vart fall såvitt angår lappmarkerna. Det blir alltså inte som vid andra tvister om urminnes hävd någon tvekan om vem som från början haft den aktuella rättigheten. Problemen blir i stället hur pass intensivt den har utövats och vad den närmare har gått ut på.

Vad särskilt gäller jakt- och fiskerätten synes den i allmänhet ha följt med rätten till renbete – också detta ett särdrag. Liksom renbetesrätten förefaller den, i motsats till vanlig jakt- och fiskerätt, inte ha varit lokaliserad till vissa begränsade områden utan omfattat mycket vidsträckta marker. Oavsett vad som annars kan fordras för att jakt eller fiske skall anses omfattat av urminnes hävd⁴ bör man rimligen bara kräva att samerna återkommit med vissa mellanrum till trakten, i varje fall för renbete. Ett sådant synsätt ligger bakom både resonemanget i skattefjällsdomen (NJA 1981 s. 1) och bestämmelsen i 1 § RNL, som i enlighet med domen grundar renskötselrätten på urminnes hävd. Krävde man ett kontinuerligt bruk, skulle man knappast komma till detta resultat. Något sådant bruk skulle alltså inte fordras. En annan sak är att det kan vara svårare att med en mera sporadisk markanvändning förvärva ensamrätt till jakt eller fiske.⁵

Frågan blir till en början vad som gällde om dessa rättigheter före tillkomsten av 1886 års lag. En utgångspunkt blir det nämnda förhållandet att samerna från början ensamma brukat den egentliga fjällmarken, om också med någon konkurrens från andra folkgrupper särskilt i Jämtland och Härjedalen. Staten hävdade visserligen en överhöghet – en sorts regalrätt – över de obebyggda områdena i norr, med tiden även fjällområdena. Till en början framstod detta inte som ett påstående om äganderätt i privaträttslig mening, men senare fick anspråken närmast denna karaktär. Det viktigaste uttrycket för detta anses vara ett påbud om skogarna av 1683, där kronan gjorde anspråk på ”alle sådane Ägor, som således obygdde ligga fjerran ifrån

⁴ Jfr här NJA 1911 s. 157 och NJA 1984 s. 148, särskilt Lantmäteriverkets yttrande.

⁵ Jfr åter NJA 1911 s. 257, särskilt JR Sjögrens yttrande.

Ägoskilnaden och Bygdelagerne”.⁶ Varken av detta påbud eller av något annat känt material från samma tid framgår emellertid att staten gjorde anspråk just på jakt- och fiskerätten eller utnyttjade sådana rättigheter på dessa marker.⁷ Inte heller befolkningen längre ned mot kusten lär ha jagat eller fiskat i den egentliga fjällmarken.⁸ Om man anser hävdeförhållandena vid denna tid ha varit avgörande, synes samerna ensamma ha haft jakt- och fiskerätten.⁹ Det kan tilläggas att redan det sätt som staten förvärvat äganderätten på – närmast en successiv maktutövning som gjort herrelösa områden till kronomark¹⁰ – motiverar en restriktiv tolkning av de befogenheter äganderätten kan ha medfört.

Det står emellertid klart att statsmakternas kolonisationspolitik i fjällmarken kom att medföra visst intrång i samernas rättigheter. Från och med 1670-talet kom statsmakterna att uppmuntra nybyggsverksamhet i även i fjällområdena, och med rätten till marken har också följt jakt- och fiskerätt – en nödvändighet för att nybyggarna skulle klara sin försörjning, i varje fall innan de hunnit odla upp större områden. Här kom alltså nybyggarna att konkurrera med samerna om viltet och – i särskild grad – om fisket.¹¹ Visserligen synes statsmakternas inställning ha varit att verksamheten inte fick innebära någon skada för samerna. Ståndpunkten framträder klart i 1749 års lappmarksreglemente, där nybyggarnas jakträtt begränsades till att gälla en halv mil från deras hemvist och även fiske bara tilläts till husbehov.¹² Men man lär ofta ha överträtt denna regel; samerna kom sålunda undan för undan att trängas ut bl.a. från värdefulla fisken.¹³ Av betydelse synes här ha blivit den ofta beskrivna utvecklingen att länsstyrelserna från och med 1700-talets senare del alltmera övertog domstolarnas befattning med tvister mellan samer och andra angående fjällmarken, eftersom denna betraktades som krono-

⁶ Jfr om denna utveckling Nils Nilsson-Stjernquist, Riksdagens och kronans fasta egendom (1950) s. 12 ff. och även Schalling, Allmänningar (i Minnesskrift ägnad 1734 års lag, 1934) s. 394 f, 404 ff.

⁷ Jfr om äldre tid Kaisa Korpijaakko-Labba, Om samernas rättsliga ställning i Sverige-Finland (1994) s. 245 ff. Se också Nils Johan Päiviö, Lapps kattelandens rättsliga utveckling i Sverige (2001).

⁸ Jfr Bylund, Koloniseringen av Pite lappmark t.o.m. år 1867 (1956) s. 33, 61 f., Arell, Renomadismen i Torne lappmark (1977) s. 95 ff., 145 ff., Göthe, Om Umeå lappmarkers svenska kolonisation från mitten av 1500-talet till omkring 1750 (1929) s. 1 ff. 12 ff.

⁹ Jfr Arell, a.a. s. 81 (sannolikt äganderätt till fiskevattnen i vissa områden), 136 ff., 145 ff.

¹⁰ Jfr NJA 1981 s. 1.

¹¹ Se om utvecklingen i stort Bylund a.a., Arell a.a.

¹² Jfr Bylund, a.a. s. 267 f.

¹³ Se härom SOU 1922:10 s. 51 ff. och Bylund, a.a. s. 217, 229 ff.

mark. Härvid tog de många gånger avgörande hänsyn till jordbrukets behov, när detta kom i konflikt med samernas intressen.¹⁴

Resultatet blev i vart fall att man under denna senare period knappast kunde anse att samerna ensam hävdade jakten eller fisket utom kanske på mera avlägsna fjällområden.¹⁵ Några tvister mellan samer och kronan om rätten till jakt och fiske tycks dock inte ha förekommit att döma av tillgängligt material – bara mellan samer och nybyggare, eller samer sinsemellan.¹⁶

Samtidigt kan sägas, att med tanke på de marker som jakt- och fiskerätten täckte det i vart fall från myndigheternas synpunkt inte kunde ha vållat samerna nämnvärt besvär om de nu fick konkurrens på vissa begränsade områden. Utvecklingen kan ha framstått som väl förenlig med de föga preciserade rättigheter som tillkom samerna. Samerna kunde omöjligen utnyttja alla fisken och jaktmarker som de hade tillgång till, och även nybyggarna borde därför få del av dessa välbehövlige resurser.¹⁷

Man kan därför knappast anse att kronans aktiviteter i och för sig visat att den hade en jakt- och fiskerätt av högre kvalitet än vad som tillkom samerna. – I den mån samerna ansågs dela jakt- och fiskerätten med andra tycks det för deras del inte ha varit tal om jakt eller fiske bara till husbehov¹⁸ – något som annars föreskrevs för oskiftat fiske i 17 kap. 1 § byggningsbalken¹⁹ och alltså gällde för samfälligheter enligt 13 § jaktlagen.

Under 1700- och 1800-talet kom nybyggarnas områden att avskiljas från kronomarken genom avvitrning, vilken så småningom nådde lappmarkerna.²⁰ Bl.a. deras jakt- och fiskerätt kom därigenom att i huvudsak begränsas till dessa områden. Samernas jakt- och fiskerätt har emellertid inte berörts av avvitrningen; den rätt de haft att jämte nybyggarna jaga och fiska på enskild mark har de behållit (jfr 25 § RNL, där rätten inte är begränsad till kronomark).²¹ Faktiskt kom det naturligtvis att påverka rättigheternas utövning att nu nybyggarnas markanvändning kom att koncentreras till deras fastigheter,

¹⁴ Ett exempel är när utdikning hotat fisket i en sjö. Se härom Bylund, a.a. s. 242 f. Se vidare Arell, a.a. s. 197 ff.

¹⁵ Jfr Arell, a.a. s. 180

¹⁶ Jfr Arell, a.a. s. 95 ff., 145 ff.

¹⁷ Så resonerade redan landshövdingen Graan i sitt memorial av 1673, som ansetts vara en utgångspunkt för den kommande kolonisationen; se härom Göthe, a.a. s. 192 ff., 202.

¹⁸ Jfr om fisket Bylund, a.a. s. 269 ff. (nybyggarnas begränsade rätt betonas, inte samernas).

¹⁹ Denna princip om fiske till delägarnas "nödtorft" behölls ända till 1896 års fiskelag; se härom Romberg-Thulin, Fiskelag och vattengräns (1955) s. 117 med not 1. Jfr NJA 1981 s. 235.

²⁰ Se härom Almquist, Studier i svensk jordrätt (1928), särskilt s. 111 ff.

²¹ Jfr även Prawitz i Cramér-Prawitz, Studier i renbeteslagstiftning (1970) s. 73 ff.

något som trängde bort samerna från betesmarker men torde ha haft mindre betydelse för deras möjlighet till jakt och fiske. De hade nu ensamma rätt att jaga och fiska i fjällmarken i övrigt, fränsett de upplåtelser till utomstående som staten kunde göra. Särskilt kan nämnas att enligt jaktstadgan (1864:68) jakten bl.a. på kronans överloppsmark på de norra länen var fri för varje svensk, utom på älg (§ 4), dock med undantag bl.a. för vad som gällde om urminnes hävd (§ 5). Det har sagts – av en senare utredning – att bristen på förbehåll för samernas ”urgamla rätt” syntes ha bortglömts.²² Saken rättades till genom en lagändring av 1927 (se 3.2 nedan).²³ Tydligt har undantaget för urminnes hävd inte ansetts ha betydelse för tillämpningen.

Otvivelaktigt har rättsläget varit flytande i varje fall under större delen av 1800-talet. Men såvitt framkommit har staten under denna tid inte ha gjort anspråk på någon egen jakt- eller fiskerätt på fjällmarken, om också man synes ha upplåtit vissa fisken där och ansett sig kunna tillåta jakt för envar på områdena.²⁴ Det tycks snarare ha varit fråga om en statlig överhöghet över områdena än civilrättsliga rättigheter till jakten eller fisket. Det kan tilläggas att enligt vad HD framhållit i NJA 1981 s. 1 staten sannolikt saknat rätt att upplåta jakt- och fiskerätt i vart fall på skattefjällen.

3.2 Utvecklingen under renbeteslagarnas tid

Renbeteslagen av 1886 innebar bl.a. följande. Samerna hade rätt att uppehålla sig med sina renar väsentligen på samma områden som anges i RNL och att ”der betjena sig af land och vatten till underhåll för sig och sina renar” (1 §). De var berättigade att till jakt och fiske betjäna sig av land och vatten inte bara på ”för dem afsatta land och sådana områden i Norrbottens och Vesterbottens läns lappmarker, som för dem bibehållas”, utan också på annan utmark inom dessa lappmarker under den tid som de fick uppehålla sig på sådan utmark med sina renar (21 §). Rätt till jakt och fiske ”å de för Lapparne afsatta land” fick de inte upplåta till annan. Om sådan upplåtelse befanns kunna ske utan skada för samerna, fick länsstyrelsen tills vidare tillåta annan att mot avgift jämte dessa samer utöva jakt och fiske på landet, sedan de samer vilka hade rätt att med sina renar uppehålla sig på landet hade blivit hörda i ärendet. Inflytande medel skulle

²² SOU 1922:16 s. 83.

²³ Se härom prop. 1927:120 s. 14 ff, jfr SOU 1922:16 s. 82 ff., 92 ff.

²⁴ Jfr NJA 1981 s. 207, 236 och även SOU 1922:10 s. 51 ff., 61.

användas till förmån för lapparna (22 §). I övrigt innebar lagstiftningen att de aktuella områdena skulle indelas i lappbyar, och de rättigheter – bl.a. jakt- och fiskerätt – som tidigare tillkom individuella samer överfördes nu på lappbyarna. – Skälet för att renskötseln på detta vis kollektiviserades angavs vara vissa missförhållanden inom renskötseln.

Vad jakt- och fiskerätten närmare gick ut på utvecklades inte i förarbetena. I det kommittébetänkande som låg till grund för lagstiftningen anfördes emellertid bl.a. följande. I trakter där lapparna vistades hade de av ålder utövat jakt och fiske. Deras befogenhet till detta hade inom lagstiftningen varit snarare förutsatt än uttryckligen erkänd. Den borde utan tvekan medges på de ”för Lapparne afsatta land”. Detsamma borde gälla om annan utmark inom Norrbottens och Västerbottens lappmarker. Samerna var här ”i faktisk utöfning af dylik befogenhet”, och detta opåttalt av enskilda markägare när rätten utövades på deras ägor.²⁵ – Rörande förslaget att upplåtelse-rätten skulle flyttas över på länsstyrelsen framhöll kommittén, att den ene lappen inte borde till skada för den andre förfoga över förmåner som tillagts flera lappar gemensamt; därför borde upplåtelse av jakt och fiskerätt inte komma till stånd om inte de lappar som hade rätt att uppehålla sig på landet samtyckte. Enskilda lappar skulle alltså inte få företa sådana upplåtelse. Inte heller lapparna såsom en samfällighet borde få förfoga över rättigheterna. Enligt kommittén var att ett lappsamfund föga ägnat att förhandla till gemensamt beslut och att ingå avtal samt att till samfällt gagn använda inflytande medel.²⁶ – Det var alltså närmast praktiska skäl som låg bakom denna reglering.

Även vissa uttalanden i det utskottsbetänkande som låg till grund för riksdagsbeslutet kan belysa inställningen bakom lagen. Särskilda utskottet anförde allmänt om samernas bruksrätt – närmast för att motivera dess ställning i förhållande till enskilda markägare – att lappen verkligen ägde en rätt att åberopa ”för utöfningen enligt ur-gammal sed af det näringsfång, hvaraf han lefver”. Han var den som först tog de nordliga trakterna av vårt land i besittning, och den förste besittningstagarens rätt till jorden måste anses bättre än den som senare tillkommit. Men lappens besittningstagande inneslöt till sin natur inte alla de befogigheter som ingick i äganderätten; det sträckte sig inte till andra än dem som nomadlivets inskränkta behov

²⁵ Förslag till förordning angående de svenska Lapparne och de bofasta i Sverige samt till förordning angående renmärken afgivna af den dertill utaf Kongl. Maj:t förordnade komité (1883) s. 105.

²⁶ Se nämnda förslag s. 106.

fordrade. Det avsåg bara jordens nyttjande dels till bete för renarna, dels ”till fyllande af de behof, hvilka voro en förutsättning för eller en följd af renbetets begagnande”. Lappens rätt var äldre än statens. Den var så att säga ”en synlig på länets jord hvilande servitut”.²⁷ – I annat sammanhang anförde utskottet att samernas rätt inte var en äganderätt utan endast ”en nyttjanderätt till det omfång, som bestämmes af villkoren för renskötselns bedrivande”. Mot det föreslagna villkoret att samernas samtycke krävdes för upplåtelse av jakt- och fiskerätt invände man vidare att det var oklart och att jakten och fisket under alla omständigheter var väl behöfliga binäringar till renskötselns. Upplåtelse till andra borde därför inte utesluta samernas eget begagnande. Bestämmelsen ändrades därför så att upplåtelsen skulle avse rätt att *jämte samerna* utöva jakt och fiske; de samer som uppehöll sig i landet skulle vidare bara höras i ärendet.²⁸ – Utskottet diskuterade vidare om de avgifter som skulle inflyta på grund av upplåtelseorna skulle helt tillfalla den berörda lappbyn; man lämnade åt Konungen att ge bestämmelser härom.²⁹ Det förefaller klart att de skulle användas till förmån för samerna.

Såvitt framgår av förarbetena till lagen förändrades inte jakt- och fiskerätternas innehåll genom överförandet till lappbyarna. Det var bara samernas möjlighet att förfoga över rättigheterna som inskränktes; inkomsterna från jakt- och fiskerättsupplåtelser behölls av samerna. Hur man såg på jakträttigheternas förhållande till allmänhetens fria rätt att jaga på kronomark är oklart. Uttalandena om att rättigheterna bara var vad nomadlivets inskränkta behov fordrade kan visserligen tyda på att man närmast tänkte på jakt och fiske till husbehov. Någon sådan begränsning framgick dock inte av lagtexten och stämmer ju inte heller med att samerna fick behålla vinsten av upplåtelseorna. I vart fall synes lagstiftaren ha varit angelägen om att samernas traditionella rättigheter inte inskränktes genom myndigheternas förfoganden.

Lagen (1896:42 s. 1) om rätt till fiske innehåller bara en allmän hänvisning till vad om lapparnas rätt till fiske är särskilt stadgat (13 §). Motiven diskuterar inte stadgandets innebörd. Detsamma kan sägas om 1912 års lag om rätt till jakt, som innehåller en liknande hänvisning. Av intresse är emellertid regeln i 7 §, att å oavvittrad mark ”som ej blivit till lapparnas uteslutande begagnande anvisad” hade varje svensk man rätt att jaga (med vissa undantag). Förbehållet an-

²⁷ Särskilda Utskottets Utlåtande N:o 1 (1886) s. 18 ff.

²⁸ Se utlåtandet s. 31 f.

²⁹ Se utlåtandet s. 32 f.

gående lapparnas rätt, som anknöt till en formulering i 1898 års renbeteslag (se nedan), infördes på förslag av HD i en tidigare proposition (som inte antogs av riksdagen).³⁰ Därmed hade man gått ifrån regeln i 1864 års jaktstadga, även om ändringen kanske inte uppfattades så (jfr nedan). Samerna behövde inte utsättas för konkurrens av jägare från annat håll.

Redan 1898 ersattes 1886 års lag med en ny renbeteslag, *lag (1898:66) om de svenska lapparnas rätt till renbete i Sverige*. I sak ändrades inte de regler som här har behandlats (se 30 och 31 §§), och förarbetena tyder inte på någon annan inställning till jakt- eller fiskerätten.

Detsamma kan sägas om *lagen (1928:309) om de svenska lapparnas rätt till renbete i Sverige*. Lagen bygger på tanken att renskötselrätten, och därmed även jakt- och fiskerätten, var grundad på det s.k. lappprivilegiet – en särskild förmån som lagstiftaren gett samerna – snarare än på urminnes hävd.³¹ Några sådana synpunkter har dock inte kommit till uttryck i reglerna om jakt och fiske (se 55 och 56 §§). I denna lag, liksom tidigare i 1898 års renbeteslag, sades upplåtelse-reglerna gälla marker som blivit anvisade till ”lapparnas uteslutande begagnande”.

Vissa uttalanden under förarbetena till lagen har intresse i sammanhanget. I kommittéförslaget diskuterades möjligheten att den jordbruksidkande befolkningen skulle för mycket låg avgift få jaga och fiska på kronans områden. Kommittén hade inget att erinra mot detta, men ”stor varsamhet bör ...härvid iakttagas till förekommande av att lapparnas gamla rättigheter kringskärars”; det föreslogs en möjlighet för Konungen att meddela allmänna föreskrifter angående bl.a. sådana upplåtelse.³² (I ett annat betänkande från samma tid, om förslag till tillgodogörande av kronans fiskevatten, uttalades att det fiske lapparna sedan uråldriga tider bedrivit i lappmarken varit ”en verklig dem förbehållen rättighet” och att de på de aktuella områden ägde att ”med andras uteslutande helt förfoga över de allmänna kronofiskena”, fast de inte själva fick göra några fiskeupplåtelse.³³) I propositionens diskussion om jakt- och fiskerätten antyds inget om statens rätt.³⁴ En diskussion om möjligheterna att upplåta jakt- och

³⁰ Prop. 1900:58 s. 17, 34.

³¹ Se prop. 1928:43 s. 54 f. och bil. s. 16 f. samt Första lagutskottets utlåtande 1928:29 s. 3, 5 f. Liknande uppfattning rörande jakträtten i Bouveng, Jakträtt och viltvård (1956) s. 134, se också s. 92 (fall, då urminnes hävd kan åberopas för jakträtt, torde knappast komma i fråga; att samernas rätt kunde ha sådan grund diskuteras inte).

³² SOU 1923:51 s. 119.

³³ SOU 1923:58 s. 49, 50 f.

³⁴ Prop. 1928:43 s. 136.

fiskerätt till andra än samerna tyder dock på att man inte ansåg staten ha någon del i rätten civilrättsligt sett.³⁵

Av intresse för synen på jakträtten är här vissa lagändringar som tillkom ungefär samtidigt med arbetet på den nya renbeteslagen. I ett betänkande med förslag till vissa ändringar rörande jakt och fågel-skydd (SOU 1922:16) tog de sakkunniga upp flera frågor som berörde samernas rätt till jakt på fjällmarken. Angående den nämnda bestämmelsen i 7 § jaktlagen, som förbehöll samerna sådan rätt på oavvittrad mark som blivit till deras uteslutande begagnande anvisad, anfördes bl.a.: Enligt stadgandet tillkom jakträtten på dylika marker samerna ensamt, inte blott så att de själva hade fri jakträtt där, utan också att länsstyrelsen ägde till deras förmån utarrendera mark. Uppfattningen att rätt till jakt på kronans odisponerade marker stod öppen för envar var grundad på ett fullständigt förbiseende av samernas rättigheter. Någon fri jakträtt förelåg inte på oavvittrad mark. Bestämmelsen om detta borde utgå. – Rörande möjligheten att utvidga jakträtten för den lokala befolkningen på dessa områden framhölls som nämnt i en redogörelse för utvecklingen att regeln om fri jakträtt i 1864 års jaktstadga berodde på att samernas rätt syntes ha bortglömts. Utredningen diskuterade också en otydlighet i en kungörelse av 1912 angående grunderna för tillgodogörande för kronans jakträtt. Trots att reglerna om samernas jakträtt i 1886 och 1898 års renbeteslag hade uteslutit tillämpning av jaktstadgans regler på i det närmaste samtliga kronans ännu odisponerade marker hade kungörelsen ofta tolkats som om den gällde även om lapparnas särskilda områden i Norrbottens och Västerbottens län. För att hindra en sådan feltolkning borde kungörelsen förtydligas.³⁶ Resultatet blev en sådan ändring av 7 § jaktlagen som de sakkunniga föreslagit; även kungörelsen ändrades i enlighet med deras uppfattning.³⁷ – På lagstiftarhåll har man på detta vis betonat styrkan i samernas jakträtt på de aktuella markerna; tydligen ansågs denna ha underskattats i tidigare lagstiftning och myndighetspraxis.

Här kan också nämnas uttalanden i ett par utredningar om rätten till fiske. I ett betänkande av Fiskevattensutredningen rörande ändamålsenligt utnyttjande av kronans fiskevatten (SOU 1939:28) upp-

³⁵ Sålunda diskuterade man om länsstyrelsen skulle få rätt att upplåta jakt- och fiskerätt på fjällmarken till statstjänstemän på förrättning och tjänsteresa, något som ansågs som ett tveksamt förslag; regeln upptogs inte i lagen, eftersom "enligt erhållna upplysningar" inte något egentligt behov ansågs föreligga (se prop. 1928:43 s. 170 ff.; jfr SOU 1923:51 s. 118f). Upplåtelsen borde inte ha varit samma problem om staten hade kunnat förfoga över rättigheterna i fråga.

³⁶ SOU 1922:16 s. 72 f, 82 ff., 92 ff.

³⁷ Prop. 1927:120 s. 14 ff.; kungörelse 1927:437. – Frågan om lokalbefolkningens jakträtt ansågs böra tas upp i samband med arbetet på en ny renbeteslagstiftning.

fattades 55 och 56 §§ i 1928 års lag så att lapparna ägde fiskerätt ”med uteslutande av andra”, fast de inte själva fick medge fiskeupplåtelser utan sådana fick ske genom länsstyrelsens försorg. Man talade här om ett ”fiskeprivilegium” för renskötande lappar. Fisket skedde delvis för avsalu, fast på vissa håll, såsom bland skogslappar, mestadels för husbehov.³⁸ På samma sätt uttalade fiskerättskommittén (SOU 1947:47) att enligt 56 § i 1928 års lag lapparna i princip hade ensamrätt till fisket. Det var här fråga om ”allmänna kronofisken” på överloppsmarkerna, till skillnad från kronans enskilda fisken, som i jordeboken upptogs som särskilda lägenheter av krononatur.³⁹ – I en utredning om de fiskerättsliga förhållandena i lappmarkerna (SOU 1952:13), framhölls bl.a. följande beträffande förhållandet till nybyggarnas fiskerätt. Lapparna var lappmarkernas ursprungliga invånare och ägde ensamma för sin utkomst förfoga över dessa trakter; i den mån inte inskränkningar förekom vid upplåtelser åt andra än lappar, bibehölls dessa vid sina gamla rättigheter att förfoga över landet. Detsamma gällde efter avvitrningen. Tydligt utgick även 1886 års lag från att de odisponerade trakterna ovanför odlingsgränsen var lapparnas land och att de ägde förfoga över landets nyttigheter. Utredningen uppfattade det aktuella rättsläget så att alla vatten ovan odlingsgränsen och på renbetesfjällen helt anvisats lapparna. Renbeteslagen av 1928 hade inte begränsat lapparnas förmåner; snarare hade viss utvidgning skett genom bestämmelser om den avkomst som skulle användas till lapparnas förmån och genom att ordningen för upplåtelser av mark och lägenheter ovan odlingsgränsen hade skärpts. Lapparnas starkare ställning ovan odlingsgränsen och på renbetesfjällen hade tagit sig uttryck bl.a. genom att nyttigheterna genom upplåtelser kunde tillgodogöras till deras förmån – en ringa ersättning för den frihet och ensamrätt som de åtnjutit i gamla tider. – Utredningen framhöll vidare, på tal om en äldre indelning av kronofiskena, att alla fisken ovanför odlingsgränsen var allmänna kronofisken – inte kronans enskilda fisken.⁴⁰

Uppfattningen om den starka ställning samerna hade i fråga om fisket på fjällen framträdde också i 1960 års lag om fiskevårdsområden, där liksom enligt nuvarande lag (se 2 ovan) samernas rätt hindrade bildande av sådana områden eller i vart fall inte berördes av beslutet (1 § 3 st.). Beträffande jaktvårdsområde ansågs motsvarande gälla.⁴¹

³⁸ SOU 1939:28 s. 75, 76, 79.

³⁹ Se SOU 1947:47 s. 197; jfr 7 och 8 §§ i 1896 års fiskelag.

⁴⁰ Se SOU 1952:13 s. 88 ff., 99 ff., 116, 166 f.

⁴¹ Se beslut omtalat SOU 1968:16 s. 189 not 1.

Rättspraxis som belyser inställningen till samernas jakt- och fiskerätt är begränsad från denna tid. I en rättegång mot tredje man intog dock staten ståndpunkten att jakt- och fiskerätten tillkom samerna ensamma (NJA 1942 s. 336). Vidare kan påpekas HD:s uttalande i rättsfallet NJA 1965 s. 492, att samerna såvitt angick renskötsel hade markägarens rättigheter; målet gällde bl.a. ersättning för skada på samernas fiske.

3.3 1971 års rennäringslag

Reglerna i nuvarande rennäringslag har redan berörts (2 ovan). I det betänkande som låg till grund för lagen betonades värdet för samerna av jakt- och fiskerätten, något som motiverade att kretsen av jakt- och fiskerättshavare begränsades. De sakkunniga skilde här mellan jakt och fiske för husbehov och inkomster av upplåtelse.⁴² De föreslog emellertid vissa försvagningar av samernas ställning. Rättigheterna skulle lokaliseras så att de i princip skulle gälla bara inom den egna byns betesområde. Om särskilda skäl förelåg – närmast hänsyn till jakt- eller fiskevård – skulle vidare länsstyrelsen kunna upplåta all rätt till jakt eller fiske inom ett område. Dessutom skulle samernas särställning i fråga om fiske- och jaktvårdsområde tas bort; deras rätt skulle inte längre förhindra bildande av sådana områden.⁴³

Departementschefen delade inte helt utredningens mening i denna del. Enligt propositionen skulle huvudprinciperna för nyttjanderättsupplåtelser behållas – alltså även då det gällde jakt eller fiske. Förslaget till lokalisering inom den egna samebyns betesområde godtogs dock. I fråga om upplåtelse bifölls inte samernas begäran att själva få sköta dem utan myndighets inblandning; en samisk förvaltning skulle inte skapa garantier för att övriga befolkningsgruppers intressen blir tillgodosedda i skälig omfattning. Däremot godtogs inte utredningsförslaget att upplåtelse skulle kunna ske av all jakt och fiskerätt; föredragande statsrådet erinrade om att samerna jagade och fiskade inte bara för eget behov utan även till avsalu, och en upplåtelse med ensamrätt till utomstående kunde lätt uppfattas som ett betydande ingrepp i samernas rättigheter. För detta borde krävas ett medgivande från samebyn. Inte heller accepterades förslaget om ändring i reglerna om fiskevårdsområden, varvid hänvisades till lagstift-

⁴² Se SOU 1968:16 s. 190 ff.

⁴³ SOU 1968:16 s. 192 ff.

ningens utgångspunkt att inte göra intrång i samernas rättigheter och intressen.⁴⁴

I fråga om kompensation för upplåtelse framhölls skillnaden mellan rätt att tillgodogöra sig naturtillgångar som vattenkraft och grus, som inte var att hänföra till fastighetens vanliga avkastning, och upplåtelse av jakt- och fiskerätt. I det förra fallet borde ersättningen begränsas till skada på själva renskötselrätten med ingående rättigheter, medan i det senare kompensationen skulle motsvara avgiften för upplåtelsen; kunde större förlust visas, skulle dock samerna få denna ersatt.⁴⁵

Samma inställning framträdde för övrigt i förarbetena till lagen (1981:833) om fiskevårdsområden; enligt propositionen kom det inte i fråga att genom denna lagstiftning inskränka samernas rättigheter, utan gällande förbud att bilda fiskevårdsområden ovan odlingsgränsen och på renbetesfjällen behölls.⁴⁶

I RNL utbyttes uttrycket ”områden som blivit anvisade till samernas uteslutande begagnande” mot ”kronomark ovanför odlingsgränsen som står under statens omedelbara disposition och renbetesfjällen”. Omformuleringen kunde synas som en försvagning av samernas ställning, men i motiven framhölls att någon ändring i sak inte var avsedd.⁴⁷

Även RNL synes på detta vis ha utgått från den uppfattning som framförts i ett flertal utredningar: samerna på de aktuella markerna har en ensamrätt att jaga och fiska även till avsalu, fast den begränsats genom att staten förbehållit sig en upplåtelse rätt som inte får utövas till skada för samerna. Att ersättningen skulle uppgå till värdet av den upplåtna rätten jämte bevisad ytterligare skada stämmer väl med uppfattningen att det här var fråga om ett expropriativt ingrepp i en rätt som tillkommer samerna. – En bakgrund till lagstiftarens inställning kan vara att rätten till all jakt och fiske på dessa stora områden inte gärna kunde helt utnyttjas av en begränsad grupp som de renskötande samerna. Samtidigt skulle den ha ett effektivt skydd.

När det talas om ensamrätt tycks man emellertid enbart ha tänkt på förhållandet till andra enskilda; någon analys av förhållandet till statens rättigheter på samma marker har inte förekommit. Dess förfoganden bl.a. över de allmänna kronofiskena har knappast uppfattats som utslag av en civil rättighet, och detsamma kan sägas om för-

⁴⁴ Prop. 1971:51 s. 132 ff, 166.

⁴⁵ Prop. 1971:51 s. 133.

⁴⁶ Prop. 1980/81:153 s. 26 f. Utredningen hade föreslagit att fiskevårdsområden skulle bildas också inom områden där samernas fiskerätt enligt RNL gällde.

⁴⁷ JoU 1971:37 s. 38 f; se även p. 2 i övergångsreglerna till RNL.

fogandena över jaktmarkerna på området. Inget tyder på att man för regeringens del ansett rätten som en andra klassens jakt- eller fiskerätt, utövad närmast för samernas husbehov. Man behåller upplåtelse-reglerna med hänsyn till andra gruppers intresse för jakten och fisket, men samtidigt betonas de starka rättigheter som samerna har i dessa avseenden.

Under lagstiftningsarbetet hade man från samehåll framhållit att samernas rätt var starkare än vad som framgick av utredningsförslaget och att i vart fall rätten till jakt och fiske borde erkännas som en samernas tillhörighet. Riksdagen ville dock inte i detta sammanhang ta ställning till dessa frågor.⁴⁸ Över huvud taget tog inte lagstiftaren i detta sammanhang ställning till grunden för renskötselrätten. Om något lapprivilegium talades i vart fall inte uttryckligen.

Det kan framhållas att samtidigt med lagstiftningsarbetet skattefjällsprocessen pågick, där samerna bl.a. gjorde gällande att upplåtelse-reglerna var diskriminerande genom att inte samerna fick förfoga över sin egen mark. Från statens sida hänvisade man till RNL:s bestämmelser men påstod inte heller i detta sammanhang att staten skulle ha någon sorts jakt- eller fiskerätt vid sidan av samerna till de aktuella områdena.⁴⁹ I så fall skulle påståendet om diskriminering ha fallit redan genom att staten måste vara berättigad att upplåta sin del av jakt- och fiskerätten till områdena. När HD fann påståendet oberättigat hade det helt andra orsaker. RNL ansågs uttömmande reglera upplåtelsefrågan och samernas rätt var så speciell att den inte kunde jämföras med andra liknande rättigheter; inte heller berodde reglerna på någon nedvärderande inställning till samerna som folkgrupp. (NJA 1981 s. 1.)

3.4 Skattefjällsmålet och utvecklingen därefter

Skattefjällsmålet gällde i första hand äganderätten till skattefjällen. HD diskuterade emellertid ganska utförligt också begränsade rättigheter till fjällmarken, särskilt jakt- och fiskerätt. Bl.a. uttalade domstolen för skattefjällens del att visst material gav stöd för uppfattningen att samerna före 1886 hade ensamrätt till fiske, medan det fick anses osäkert vilka befogenheter jakträtten innebar. Viss osäkerhet syntes ha rått i fråga om den enskilde samens rätt att upplåta fiske- och jakträttigheter till annan. En befogenhet för kronan att

⁴⁸ JoU 1971:37 s. 35 ff.

⁴⁹ Jfr NJA 1981 s. 233. Frågan diskuterades över huvud taget inte i HD's dom.

upplåta fiskerätt på fjällen motsades av visst material och saknade även i övrigt stöd. Övervägande skäl talade för att kronan inte heller hade sådan befogenhet beträffande jakträtten.⁵⁰ – Efter en redogörelse för 1886 års lagstiftning uttalade HD, att RNL uttömmande reglerade de rättigheter som renskötselrätten innebar, alltså bl.a. rätten till jakt och fiske. Rörande upplåtelsereglerna fann HD att de inte kunde anses stå i strid med diskrimineringsförbudet i 2 kap. 15 § regeringsformen (se närmare 6.2 nedan). Samernas bruksrätt, som vilade på civilrättslig grund – urminnes hävd – var enligt 2 kap. 18 § regeringsformen skyddad på samma sätt som äganderätten mot tvångsförfoganden utan ersättning.

HD:s ståndpunkt, att samernas bruksrätt ytterst vilade inte på lagstiftning utan på urminnes hävd, kom att spela en stor roll för det fortsatta lagstiftningsarbetet – särskilt den år 1983 tillsatta samerättsutredningen. Det kunde numera inte bli tal om något ”lappprivilegium” tillskapat av lagstiftaren. Samtidigt pågick emellertid arbetet med en ny jaktlag, till synes oberoende av utvecklingen beträffande renskötselrätten.

Jaktlagspropositionen tog upp frågan om samernas rätt i ett speciellt sammanhang, nämligen när det gällde älgjakten. Såvitt här har intresse framhålls följande. Den jakträtt som ingick i renskötselrätten innebar inte att samerna hade ensamrätt till jakten; markägaren hade den jakträtt som följde med äganderätten till marken. Enligt RNL kunde myndighet besluta om upplåtelse av ”markägarens jakt-rätt” på kronomarken; ordet ”markägarens” fanns inte från början i lagrådsremissen utan synes ha tillagts vid föredragningen (något som kan tyda på att frågan inte övervägts närmare dessförinnan).⁵¹ Licensjakten efter älg inom renskötselområdet borde enligt propositionen anpassas till samernas rättigheter enligt RNL. Den som enligt huvudregeln om markägarens jakträtt eller på grund av en upplåtelse hade jakträtt inom renskötselområdet hade en mera begränsad rätt än den jakträtt som tillkom jordägare och nyttjanderättshavare i allmänhet. – I fortsättningen utvecklades det speciella licenssystem som skulle gälla för älgjakten. Enligt departementschefen var det inte fråga om annat än att ge ett reellt innehåll åt de rättigheter samerna redan var

⁵⁰ Den fria jakträtten enligt 1864 års jaktstadga berördes inte.

⁵¹ Från samehåll har framhållits att ordet ”markägarens” skrivits till för hand i lagrådsremissens text, vilket skulle tyda på att Lagrådet inte tagit ställning till frågan. Ett sådant förtydligande kan dock emellanåt förekomma i samband med diskussionen i Lagrådet. Att efter Lagrådets granskning tillägga ett ord i remissens text är naturligtvis otillåtet och kan inte antas ha skett.

tillförsäkrade enligt RNL.⁵² – I lagens 10 § hänvisades som nämnt till särskilda bestämmelser när det gällde samernas ”rätt att jaga”. Främst avsågs då RNL. I övrigt kommenterades inte stadgandet.⁵³

Enligt jordbruksutskottet skulle de nämnda uttalandena bara utgöra en redovisning av RNL:s bestämmelser; de borde inte påverka bedömningar som gjordes i annat sammanhang av dithörande frågor.⁵⁴ Uttalandena kom emellertid att få betydelse vid 1993 års ändringar i RNL.

Samerättsutredningen tog i sitt huvudbetänkande (SOU 1989:41) upp en mängd frågor rörande samernas rättsställning, delvis föranledda av HD:s uttalanden i skattefjällsdomen, bl.a. att renskötselrätten ytterst grundade sig på urminnes hävd. Utredningen föreslog emellertid inte någon ändring i sak i reglerna om jakt och fiske. Man nämnde samebyarnas principiella uppfattning att samerna hade ensamrätt till jakt och fiske på de aktuella områdena och därför hade rätt att upplåta dessa rättigheter, utan att gå in på den avvikande mening som ett par år tidigare utvecklats i jaktlagens förarbeten. Utredningen delade meningen att samerna borde handha upplåtelsefrågorna men ansåg av administrativa skäl att detta på sikt borde skötas av sametinget; tills vidare föreslogs att sametinget skulle beredas möjlighet att yttra sig i ärendena. Inget tyder på att utredningen godtagit – eller ens beaktat – uppfattningen att staten hade den egentliga jakt- och fiskerätten på områdena och att det var denna rätt som uppläts.⁵⁵ I så fall skulle det naturligtvis ha varit omotiverat att låta sametinget ta hand om upplåtelsefrågorna.

3.5 1993 års lagändringar

År 1993 skedde ganska omfattande ändringar i RNL. Till stor del byggde de på Samerättsutredningens betänkande. Bl.a. fastslogs nu i lagen att renskötselrätten – inbegripet rätten att jaga och fiska – bygger på urminnes hävd.⁵⁶ En proposition med i stort sett samma

⁵² Prop. 1986/87:58 s. 45 ff. Det kan nämnas att synpunkten om samernas begränsade rätt inte var helt ny: se von Seth, *Svensk jakträtt* (1940) s. 66 f, där han gjorde gällande att samernas rätt även på åretruntmarkerna bara var en ”jaktutövningsrätt”, eftersom de inte fick upplåta rätten till andra. Delvis liknande synpunkter framträder i Bouveng, *Jakträtt och viltvård* (1956), där det talas om lapparnas rättighet att jaga som en med det s.k. lappprivilegiet förenad förmån (s. 134).

⁵³ Prop. 1986/87:58 s. 72.

⁵⁴ JoU 1986/87:15 s. 53.

⁵⁵ SOU 1989:41 s. 301 ff, jfr s. 212 ff., 263 f.

⁵⁶ Prop. 1992/93:32 s. 90.

innehåll hade för övrigt lagts fram år 1990⁵⁷ men inte antagits av riksdagen.

När det gällde jakt- och fiskerätten tog den nya propositionen upp frågor som inte berörts av utredningen och fått en annan behandling i 1990 års proposition. Med anledning av ett förslag av LRF och Svenska jägarförbundet att statens mark ovanför odlingsgränsen eller på renbetesfjällen skulle vara öppen för jakt av småvilt erinrade föredragande statsrådet om regeln i 10 § 1 st. jaktlagen att fastighetsägaren hade jakträtten på mark som hör till fastigheten och den motsvarande regeln i 5 § lagen (1950:596) om rätt till fiske, att i enskilt vatten fiske får enbart bedrivas av jordägaren eller den som enligt avtal, urminnes hävd, dom eller skattläggning eller på annan särskild grund har fiskerätt. Samebymedlems rätt enligt RNL var grundad på urminnes hävd och innebar att jakten och fiske fick ske även till avsalu (vartill kom viss rätt att jaga och fiska till husbehov inom annan samebys betesområde). Det fanns således enligt statsrådet en dubbel jakt- och fiskerätt på utmark inom renbetesfjällen och lappmarkerna under den tid renskötsel var tillåten där. Vidare erinrades om reglerna om upplåtelse av rätt till jakt och fiske. Efter en redogörelse för olika förslag hur jakten på statens mark ovanför odlingsgränsen och på renbetesfjällen bör utnyttjas framhöll statsrådet att det nu var dags att ta nästa steg i utvecklingen av jakten på området.⁵⁸

I fortsättningen anförde statsrådet att han inte var beredd att förorda någon ändring av RNL:s bestämmelser om skyddet för rennäringsintresset; en ändring av det nuvarande systemet för upplåtelser av rätt till jakt fick inte medföra att det skydd lagen gav renskötseln och samebymedlems egen rätt till jakt trädde för när. Där emot borde den möjlighet till upplåtelse av rätt till bl.a. jakt som RNL gav nu utnyttjas på ett bättre sätt. De jaktliga resurserna på områdena i fråga borde utnyttjas i så stor utsträckning som möjligt inom ramen för gällande lagstiftning. Vissa begränsade, för renskötseln mycket känsliga områden borde dock undantas. Huvudmannskapet och huvudansvaret för upplåtelseorna måste ligga kvar på länsstyrelsen. ”Det kan inte komma i fråga att överlämna ansvaret för avvägningen mellan de renskötande samerna och andra befolkningsgruppers intressen i fjällområdet till en sameby eller intresseorganisation”; inte heller borde sametinget avgöra frågor där det fanns

⁵⁷ Prop. 1990/91:4.

⁵⁸ Prop. 1992/93:32 s. 131 ff., 137. Hänvisningen till jaktlagens och fiskelagens regler förekom inte i prop. 1990/91:4, se s. 50 ff.

direkta motstående intressen mellan samisk befolkning och andra.⁵⁹
– På liknande sätt borde upplåtelse av rätt till sportfiske kunna ske i betydligt större omfattning än tidigare utan att olägenheter av någon betydelse uppkom för rennäringsen. Grundförutsättningen borde vara att alla vatten uppläts om inte hinder förelåg.⁶⁰

Vid riksdagsbehandlingen av förslaget framhöll både jordbruksutskottet och bostadsutskottet att lagstiftningen om småviltjakten och fisket inte innebar några förändringar i det skydd som RNL gav för renskötselrätten; i övrigt tog man inte ställning till jakt- och fiskerättens innebörd på de aktuella områdena.⁶¹

Regler om det nya upplåtelsesystemet infördes i 2–8 §§ rennäringsförordningen (1993:384). Bl.a. föreskrivs att rätt till sådan småviltjakt och sådant handredskapsfiske på de aktuella områdena som inte bedrivs yrkesmässigt skall upplåtas till den som är fast bosatt i Sverige, om inte olägenhet av betydelse uppkommer för rennäringsen, hinder möter enligt 32 § RNL eller jakten eller fisket inverkar menligt på miljön, turismen eller andra intressen (3 §).⁶²

Av det anförda framgår att 1993 års ändringar i upplåtelsesystemet – väsentligen motiverade av jaktintressen – ansågs väl förenliga med RNL:s regler. Denna uppfattning synes emellertid bygga på förutsättningen om den dubbla jakt- och fiskerätten. Även om samerna själva hade ensamrätt till dessa rättigheter ovanför odlingsgränsen och på renbetesfjällen, skulle upplåtelsesystemet formellt inte strida mot lagens bestämmelser, men frågan om samernas bristande möjligheter att förfoga över sina egna rättigheter skulle då på ett annat sätt ha ställts på sin spets. Nu kunde regering och riksdag åberopa att avsikten egentligen inte var att inskränka samernas rätt utan bara, som man uttryckte det 1987, att ge ”reellt innehåll” åt RNL:s regler. – Systemet blev emellertid inkonsekvent genom att samerna ändå hade rätt till inkomna avgifter – något som inte motiverades i sammanhanget. Och varför skulle man alls diskutera en befogenhet för samerna att sköta upplåtelseerna, om det i själva verket var statens jakt- och fiskerätt som uppläts?

⁵⁹ Prop. 1992/93:32 s. 139, 143. Om regeringen menade att det var statens egen rätt som uppläts, fanns det inga som helst skäl att lämna upplåtelseerna till samerna (jfr vad som sagts under 3.4 om samerättsutredningens uttalanden). Men så har inte ståndpunkten motiverats.

⁶⁰ Prop. 1992/93:32 s. 148 f

⁶¹ 1992/93:BoU8 s. 21, 73.

⁶² Förhistorien till och innebörden av det nya upplåtelsesystemet behandlas ingående i olika artiklar i Beslutet om småviltjakten – En studie i myndighetsutövning. Rapport utgiven av Sámedigge-Sametinget (1994).

3.6 Utvecklingen efter 1993

Efter beslutet om småviltsjakten har inte mycket hänt som belyser rättsläget. Samerna protesterade mot beslutet om småviltsjakten, och kritiken fick visst genomslag i litteraturen.⁶³ En sameby förde saken till Europadomstolen, som dock inte tog upp dess klagan med hänsyn till möjligheten att angripa regleringen vid svensk domstol. Samer begärde vidare rättsprövning i regeringsrätten av ett beslut om nyttjanderättsupplåtelse till Statens rymdaktiebolag – alltså inte en upplåtelse av jakt- eller fiskerätt. Domstolen fann upplåtelsen närmast vara att bedöma som en förvaltningsåtgärd rörande statlig mark och inte stå i strid med bestämmelsen om egendomsskydd i 2 kap. 18 § regeringsformen (RÅ 1999 not. 234). Här var det ju inte heller fråga om någon rätt som tillkom samerna enligt urminnes hävd, varför beslutet har begränsad betydelse i detta sammanhang.

Det återstår att nämna ett par färskas statliga utredningars behandling av den aktuella frågan.

Utredningen om ILO:s konvention nr 169 (SOU 1999:25) behandlade i sin diskussion om Sveriges anslutning till konventionen om ursprungsfolk och stamfolk i självstyrande länder bl.a. de konsekvenser anslutningen kunde få i fråga om samernas jakt- och fiskerätt. Uttalandena får alltså betydelse bara om en sådan anslutning sker. Följande kan emellertid ha sitt intresse i sammanhanget. Utredningen konstaterade att det var omtvistat vems rätt till jakt och fiske staten upplåter enligt bestämmelserna i 32–34 §§. Oavsett detta uppfyllde dock förbudet att upplåta rätten till jakt och fiske enligt 25 § till utomstående inte konventionens krav på en starkt skyddad rätt till besittning och nyttjande av mark, eftersom det innebar att samerna hade en mer begränsad rättighet än vad som gällde för andra innehavare av jakt- och fiskerätt. Det stämde inte med konventionsregler om att ursprungsfolken själva skulle ha möjlighet att bestämma över den mark som de innehar och utöva kontroll så långt det är möjligt över sin ekonomiska utveckling, inte heller med regeln att deras traditionella verksamheter såsom t.ex. jakt och fiske skall erkännas som viktiga faktorer för deras ekonomiska självständighet och utveckling. Enligt utredningen borde skyddet mot intrång för bl.a. jakten och fisket förstärkas och – sedan den omstridda frågan om statens jakt- och fiskerätt på områdena lösts – regler ges om rätt för samerna att förfoga över sin rätt på områdena.⁶⁴

⁶³ Se Beslutet om småviltsjakten (se föregående not) och även Bengtsson i SvJT 1994 s. 529 ff.

⁶⁴ SOU 1999:25 s. 151 ff, 155 ff.

Rennäringspolitiska kommittén, som avgav betänkande två år senare (SOU 2001:101), konstaterade beträffande samernas jakt och fiskerätt att oklarhet rådde i olika avseenden och att utrymme fanns för olika tolkningar av rättsläget. Varken RNL eller jakt- och fiskelagstiftningen angav hur samebymedlems jakt- och fiskerätt förhåller sig till markägares jakt- och fiskerätt när båda har rätt att jaga och fiska på annans mark. I samband med en redogörelse för aktuell lagstiftning och vissa förarbetsuttalanden påpekade kommittén bl.a. att ingen regel motsvarande 13 § jaktlagen (om jakträtt i samfällighet) fanns rörande den angivna situationen.⁶⁵ Beträffande frågan om statens jakt- och fiskerätt på kronomark ovanför odlingsgränsen och på renbetesfjällen återgavs vissa argument för statens rätt. Utöver att staten är markägare och genom länsstyrelserna upplåter rättigheterna hänvisades till förarbetena till 1886 års lagstiftning, där som nämnt samernas rätt angavs vara begränsad till det de behövde för renskötselns bedrivande, och även till viss äldre jaktlagstiftning: enligt 1864 års jaktstadga framstod staten som innehavare av jakträtt på marken i fråga genom att den lät var och en jaga där (dock inte älg). Dessutom återopades att nybyggena efter avvitrning fick jakträtt på sin enskilda mark. – Kommittén återgav också samernas argument för sin ensamrätt: de undantag för urminnes hävd som hela tiden förekommit i jakt- och fiske lagstiftningen, vissa uttalanden i NJA 1981 s. 1 och formuleringarna i 1886 och 1898 års renbeteslagar att kronomarken betecknades som ”de för lapparna afsatta land” respektive ”de områden som blifvit till lapparnas uteslutande begagnande anväsa”. Ytterligare framhölls de förut återgivna motivuttalandena till upplåtelsereglerna i 1886 års lag, samernas rätt till inflytande upplåtelseavgifter och statens ställningstagande i NJA 1942 s. 336 (se 3.2 ovan).⁶⁶ Kommittén framhöll för egen del, att förhållandet mellan samebymedlemmars och markägares jakt- och fiskerätt inte var klarlagt inom det område där bymedlemmarnas rätt gäller men att fakta dock pekade på att deras rätt var mest omfattande på kronomark ovanför odlingsgränsen och på renbetesfjällen.⁶⁷ Kommittén hade inte kunnat göra en sådan kartläggning av de historiska förhållandena som krävdes för att ta ställning till de berörda omstridda frågorna och föreslog därför tillsättandet av jakt- och fiskerättsutredningen.⁶⁸

⁶⁵ Se SOU 2001:101 s. 296 ff., 301.

⁶⁶ SOU 2001:101 s. 304 ff.

⁶⁷ Detsamma ansågs troligen gälla även på annan kronomark som är åretruntmark för skogs-samebyarna; se härom 4 nedan.

⁶⁸ Se om det sagda SOU 2001:101 s. 307 f. – Kommitténs slutsats var onekligen försiktig: det är klart att rätten var starkare på dessa områden än annars, men vad innebar den egentligen?

Det bör framhållas att det är oklart om något av de två utredningsförslagen kommer att leda till någon lagstiftning och hur den i så fall kommer att se ut.

3.7 Några slutsatser

Den rennäringpolitiska kommittén har sammanfattat de viktigaste argumenten för och emot samernas påstådda ensamrätt till jakt och fiske på områdena ovan odlingsgränsen och renbetesfjällen men inte ansett sig kunna ta ställning till denna kontroversiella fråga. Det är svårt att komma så mycket längre med ledning av det redovisade materialet, men några synpunkter kan anföras.

Samerna har väsentligen ensamma jagat och fiskat på områdena innan kolonisationen av nybyggare började på 1700-talet. En viss oklarhet har rått om innehållet av deras jakt- och fiskerätt fram till tiden för 1886 års lagstiftning; inte heller denna gav tydligt besked om förhållandet till markägaren. Med tiden blev emellertid den rådande uppfattningen att samerna har en ensamrätt till jakten och fisket, dock utan möjlighet att upplåta rättigheterna till utomstående; i stället skulle myndighet sköta upplåtelseerna på samernas vägnar. Ståndpunkten framgår bl.a. av åtskilliga utredningar liksom av motiven till 1928 års renbeteslag och RNL. Den synes ha dominerat helt ända fram till jaktlagens tillkomst år 1987. När det gällde rennäringslagstiftningen slog statens uppfattning om samernas svagare rätt igenom först i och med 1993 års beslut om småviltjakten och fisket. Det kan synas inkonsekvent att en sådan uppfattning betonades samtidigt som lagstiftaren slog fast att renskötselrätten i själva verket vilade på en starkare grund – urminnes hävd – än man tidigare utgått från. Men här har tydligen politiska hänsyn varit avgörande.

Till förmån för samernas inställning talar som sagt *dels* deras urminnes hävd till områdena – ett förhållande vars betydelse slagits fast bl.a. i nuvarande RNL – *dels* deras ostridiga rätt till hela upplåtelseavgiften, *dels* åtskilliga uttalanden i utredningar och andra lagförarbeten, *dels* statens tidigare inställning i en del tidigare tvister. Det tycks inte finnas något stöd för att statens upplåtelse rätt skulle vila på rent civilrättslig grund. Man kan tillägga att alla uttalanden från lagstiftarhåll på senare år – t.o.m. motiven till 1987 års jaktlag – betonar att samernas rätt går längre än att jaga och fiska för husbehov, fast detta var den allmänna principen för samfälligheter vid jakt (och

för fiskets del fram till 1896 års fiskelag).⁶⁹ Tydligt ansågs samernas rätt inte som någon vanlig andelsrätt i jakten och fisket.

Mot detta kan staten åberopa väsentligen två argument: dels den allmänna grundsatsen om markägarens rätt till jakt och fiske, dels att man före 1886 års lagstiftning disponerade över jakt- och fiskerätten genom att upplåta den till nybyggen och även annars på kronomark och kronofisken. Att inbetalade avgifter tillgodoförs samerna skulle då kunna ses som ett utslag av en välvillig samepolitik, inte som en konsekvens av jakt- och fiskerättens innehåll. Att staten under lång tid underlät att göra gällande sin påstådda rätt skulle inte innebära att rätten faller bort.

Mot argumentet om markägarrätten kan invändas, att det bortser från att enligt jakt- och fiskelagarnas övergångsbestämmelser urminnes hävd tar över reglerna om denna rätt. På sådan grund kan också gälla en ensamrätt till jakten eller fisket som utesluter markägarens rätt (jfr NJA 1911 s. 257). Vad gäller upplåtelseargumentet har här framhållits att – från myndigheternas synpunkt – upplåtelseerna inte behövde ha setts som något egentligt intrång i samernas rättigheter med hänsyn till de vidsträckta områden som rättigheterna täckte (se 3.1 ovan). Men hur som helst utgjorde de ett belägg för att staten även på 1800-talet gjorde anspråk på viss bestämmanderätt över jakten och fisket, antingen detta grundades på statens allmänna höghetsrätt över sitt territorium eller på en befogenhet av civilrättslig art. – Förbudet mot upplåtelse hade som vi sett andra orsaker än några svagheter i grunderna för jakt- och fiskerätten. Och inget tyder på att samernas rätt till upplåtelseavgifterna uppfattats som någon sorts gåva från statens sida utan samband med upplåtelseerna. Det senkomna påståendet att i själva verket det är markägarens rätt som upplåtits, är över huvud taget svärförenligt med reglernas uppkomsthistoria och konstruktion.

Av viss betydelse för parternas mellanhavanden måste bli frågan var bevisbördan för rättigheterna ligger. Normalt ankommer det på den som gör gällande urminnes hävd att bevisa sitt påstående, och i så fall är det samernas sak att visa att de av ålder haft en ensamrätt till jakt- och fiskerätten på de aktuella markerna. Som förut påpekats är situationen speciell genom att samerna ostridigt varit först på platsen, men detta lär knappast leda till att en domstol i strid med allmänna principer skulle tillämpa en motsatt bevisregel – man kan inte gärna utgå från antagandet att staten, i strid med huvudregeln i jakt-

⁶⁹ Jfr också NJA 1981 s. 235.

och fiskerättslagstiftningen, inte skulle äga annan rätt till sin mark än vad som kunde styrkas.

Antar man att samerna har bevisbördan, lär det material som här redovisats inte visa mer än att samernas jakt- och fiskerätt är en fullgod civilrättslig rätt som åtminstone är jämställd med statens påstådda rättigheter men knappast utgjort en ensamrätt i förhållande till staten vid tiden för 1886 års lagstiftning. Genom att samerna jagat och fiskat på så stora områden är det svårt att finna en sådan koncentration av utövningen som skulle utesluta ägarens jakt- eller fiskerätt.⁷⁰ Visserligen kan staten sägas sedermera ha under lång tid erkänt en ensamrätt för samerna, om också inte genom uttrycklig lagtext så genom lagstiftningens utformning och motivering. Det är dock tveksamt om staten därigenom kan anses definitivt ha avstått från sin rätt som markägare. Troligen krävs ett klarare stöd för en sådan slutsats. En möjlighet är att förhållandet i varje fall motiverar ett sänkt beviskrav för påståendet om ensamrätt, men även här är man på osäker mark. Tvisten är av mycket speciellt slag.

Rättsläget är på detta vis oklart. I varje fall kan konstateras att motiveringen för statens nuvarande ståndpunkt är minst sagt tvivelaktig. Man kan med fog ifrågasätta om det är statens rätt som upplåtits till allmänheten. Bl.a. hanteringen av avgifterna tyder snarare på att upplåtelseerna endast avser samernas del i jakten och fisket. Vad som i så fall sker med statens eventuella andel är en av de många oklara punkterna i rättsläget. Det saknas anledning att anse samerna, som ursprungligen utövat rättigheterna, ha mindre del i jakt- och fiskerätten än markägaren. – Rörande förhållandet mellan parterna får den allmänna hänsynsregeln i 25 § fiskelagen antas vara analogt tillämplig också vid jakt. Redan av 32 § RNL framgår att det nyttjande som sker till följd av statens upplåtelse inte får åstadkomma besvärande intrång i samernas rätt. Detsamma måste anses gälla om statens egna myndigheter skulle utnyttja markägarens påstådda rätt – en situation som inte regleras i RNL.⁷¹ – Är uppfattningen om likvärdiga rättigheter för samerna riktig kan man för övrigt ifrågasätta om upplåtelseerna får medföra något intrång alls.⁷²

⁷⁰ Jfr NJA 1911 s. 257, JR Sjögrens yttrande; för samernas del torde gälla en sådan undantags-situation där enligt Sjögren inte något besittningsförhållande blir avgörande.

⁷¹ 15 § fiskelagen hänvisar för tillgodogörandet av samfällad fiskerätt till lagen (1973:1150) om förvaltning av samfälligheter, men den passar knappast här – bl.a. kräver den enighet mellan delägarna för olika förvaltningsåtgärder. Detsamma kan sägas om regeln i 13 § jaktlagen, som för samfälligheters del begränsar delägares jakträtt att i princip bara omfatta eget behov.

⁷² Jfr (om samäganderätt) Walin, Samäganderätt (2000) s. 127.

Det återstår emellertid att bedöma i vad mån ett sådant regelsystem är förenligt med regeringsformens regler och Europakonventionen (se 6 nedan).

4 Enskild mark ovan odlingsgränsen och på renbetesfjällen

Vad sedan angår jakt och fiske på sådan mark ovan odlingsgränsen och på renbetesfjällen som tillhör enskilda – alltså annan mark än kronomark – är rättsläget inte lika kontroversiellt. Bymedlemmens jakt- och fiskerätt gäller enligt 25 § 1 st. på all utmark inom renbetesfjällen och lappmarkerna, när renskötsel är tillåten där. Den omfattar alltså även enskild mark.⁷³ Samtidigt har markägaren jakt- och fiskerätt på fastigheten, något som han definitivt tilldelats genom avvittningen – dock utan att det ledde till minskning i samernas rätt på samma mark.⁷⁴ Det är alltså av ålder fråga om en delad rätt; hur stor andel samerna och ägaren har i jakt- och fiskerättigheterna är dock oklart.⁷⁵ Om någon inskränkning till husbehov tycks inte vara fråga för någondera parten. På denna mark gäller inte upplåtelsereglerna i RNL; ägaren får fritt förfoga över sin rätt (däremot inte samerna, enligt 31 §).

5 Mark nedanför odlingsgränsen

Beträffande mark *nedanför* odlingsgränsen är att märka, att 25 § 1 st. och 32 § RNL avgränsar särreglerna om jakt och fiske på olika vis. Jakt- och fiskerätten gäller bl.a. på de delar av byns betesområde som hör till lappmarkerna i den mån renbete är tillåtet där. Förbudet mot upplåtelse av sådana rättigheter är generellt (31 §). Övriga regler om upplåtelse, med det skydd som de innebär mot förfoganden till skada för samerna, är tillämpliga bara på sådan kronomark ovanför odlingsgränsen som står under statens omedelbara disposition.

Detta innebär att *skogssamerna*, som har betesområden nedanför odlingsgränsen, visserligen har jakt- och fiskerätt enligt lagen men inte är skyddade genom upplåtelsereglerna; de har inte heller rätt till avgift enligt 34 § RNL. Efter vad den s.k. skogssamerättsutredningen

⁷³ Se prop. 1986/87:58 s. 45, prop. 1992/93:32 s. 132. Jfr även hovrättsfallet Svensk juristtidning 1967 rf 8 och SOU 1952:13 f.

⁷⁴ Jfr SOU 1952:13 s. 52 f.

⁷⁵ Jfr SOU 2001:101 s. 300 f. och om fisket Bylund, a.a. s. 269 ff.

av 1997 har utvecklats beror detta på en feltolkning av uttrycket ”för lapparna afsatta land” i 1886 års lag, vilket medförde att man inskränkte skyddsreglerna till områdena ovanför odlingsgränsen.⁷⁶ Rennäringspolitiska kommittén har föreslagit att saken såtillvida rättades till att man skulle införa en rätt till ersättning från staten för nyttjanderättsupplåtelser som markägaren gör på skogssamebyarnas åretruntmark.⁷⁷

I den mån jakt och fiske bara är tillåtna vintertid (alltså på vinterbetesmarker mellan odlings- och lappmarksgränsen, jfr 2 ovan) kan det knappast bli fråga om någon ensamrätt för samerna att bedriva jakt och fiske. Markägaren måste rimligen få utöva rätten i varje fall när inte samerna är där. Över huvud taget verkar förhållandet mellan parterna oklart på dessa områden.⁷⁸

I detta sammanhang kan nämnas en liten grupp som inte särskilt behandlas i RNL, nämligen *fiskesamerna*. Vissa samer inom renskötselområdet ägnar sig inte åt renskötsel och är i stället beroende av fisket för sin försörjning. Deras fiskerätt skyddas inte särskilt i lagen utan är beroende av upplåtelser av länsstyrelsen eller annat avtal med fiskerättshavaren.⁷⁹ Förslag att förstärka deras skydd har inte lett till resultat.⁸⁰

6 Grundlagens betydelse

6.1 Egendomsskyddet

Frågan blir då, i vad mån dessa regler är förenliga med grundlagen. Här blir till en början bestämmelsen om egendomsskydd i 2 kap. 18 § RF aktuell. Första stycket innebär, i stora drag, att expropriation av egendom eller andra ingrepp i användningen av mark eller byggnad bara kan ske för att tillgodose angelägna allmänna intressen. Enligt andra stycket skall ersättning utgå för förlusten inte bara vid expropriation utan också när det allmänna inskränker användningen av mark eller byggnad så att ”pågående markanvändning inom berörd del av fastigheten avsevärt försvåras eller skada uppkommer som är

⁷⁶ Se s. 72 ff.

⁷⁷ SOU 2001:101 s. 279 ff.

⁷⁸ Jfr SOU 2001:101 s. 307.

⁷⁹ Se om dessa samer (som huvudsakligen uppehåller sig omkring Stora Lulevatten) SOU 1990:91 s. 177 ff; jfr vidare prop. 1992/93:32 s. 177 ff, där bristen på lagligt skydd motiveras. Tydligt spelade det en roll att bara högst 14 fiskesamer beräknades vara i behov av större trygghet i fisket. – Enligt 5 § rennäringsförordningen skall som huvudregel sådana upplåtelser ske avgiftsfritt.

⁸⁰ Se prop. 1992/93:32 s. 177 ff.

betydande i förhållande till värdet av denna del av fastigheten”. Ersättningen skall bestämmas enligt grunder som anges i lag – full ersättning garanteras alltså inte.

Bestämmelsen om egendomsskydd gäller som sagt också för samernas renskötselrätt – något som tidigare inte tycks ha diskuterats men HD slog fast i skattefjällsdomen (NJA 1981 s. 1). Som redan framgått har emellertid renskötselrätten under årens lopp hanterats utan större respekt från statsmakternas sida. Vid 1886 års lagstiftning erkände man visserligen att eftersom samerna var först på platsen, dessa egentligen hade bättre rätt än nybyggarna.⁸¹ Men samtidigt beslöt man bl.a. den juridiskt tveksamma åtgärden att upphäva samernas individuella rätt till vissa områden och överföra den till lappbyar och samtidigt ta ifrån samerna rätten att förfoga över jakten och fisket. I dag skulle sådan lagstiftning förmodligen anses grundlagsstridig, men den lär på sin tid ha varit godtagbar;⁸² här torde det bristfälliga egendomsskyddet i 1809 års regeringsform ha spelat en roll. Någon ändring har inte skett i senare lagstiftning, trots att man påpekat att rättsläget stämde illa med allmänna principer bl.a. om jakt- och fiskerättshavares befogenheter.

Man kan fråga om upplåtelsereglerna i RNL, i förening med det upplåtelsesystem som infördes år 1993, även i dagens läge kan godtas från grundlagssynpunkt. Redan den nedvärdering av rätten som skedde genom 1987 års förarbetsuttalanden kan synas tveksam; i den mån samerna hade urminnes hävd till jakträtten i fjällen, kunde den möjligen betraktas som en sorts grundlagsstridig expropriation. Men lagtexten i den nya jaktlagen gav inte klart stöd för denna förändring, fast formuleringen ”rätt att jaga” tydde på något sådant. I vart fall framträdde ju konsekvenserna av nedvärderingen först genom lagstiftningen om småviltjakten, även om inte RNL:s bestämmelser i frågan ändrades. Om man antar att det är samernas rätt som markägaren förfogar över – och det mesta tyder som sagt på detta – har i varje fall denna åtgärd karaktären av en expropriation: rätten överförs till viss del till annan enskild, normalt mot ersättning till rättighetshavaren. Även om ersättning utgår kräver förfogandet enligt 2 kap. 18 § 1 st. RF ett angeläget allmänt intresse – ett krav som knappast kan anses uppfyllt i detta fall, om bedömningen som grundlagsmotiven anger skall utgå från varje särskilt myndighetsbeslut.⁸³

⁸¹ Se Särskilda utskottets utlåtande, återgivet i 3.2 ovan.

⁸² Jfr NJA 1981 s. 243 f.

⁸³ Se prop. 1993/94:117 s. 48 f. Jfr Bengtsson, *Grundlagen och fastighetsrätten* (1996) s. 66 f.

Om staten bara förfogar över en eventuell egen del av jakten eller fisket är naturligtvis reglerna mera acceptabla från grundlagssynpunkt (jfr RÅ 1999 not. 234). Men så har inte åtgärden konstruerats. Man har som sagt inte satt i fråga att avgifterna tillkom samerna och att deras upplåtelserätt inskränkts just därför att upplåtelseerna sköttes av myndighet. I vart fall får de gratisupplåtelser av jakträtt som lagen föreskriver betraktas som en partiell expropriation av samernas inkomstkälla utan att någon sådan ersättning utgår som grundlagen föreskriver.⁸⁴

Motsvarande gäller beträffande samernas rätt till fiske, som hantearats på samma vis i sammanhanget. Också fisket kan grundas på urminnes hävd oavsett vad lagen föreskriver i övrigt.

Europakonventionens regler är numera införlivade med svensk lag (2 kap. 23 § RF), vilket inte var fallet vid tiden för de nu nämnda lagändringarna. Dessa måste i vart fall te sig diskutabla i belysning av konventionens egendomsskydd. Den aktuella bestämmelsen (artikel 1 i första tilläggsprotokollet till konventionen) är visserligen allmänt hållen. Där sägs i 1 st. att varje fysisk eller juridisk person skall ha rätt till respekt för sin egendom och att ingen får berövas sin egendom annat än i det allmännas intresse och under de förutsättningar som ange i lag och i folkrättens allmänna grundsatser. I 2 st. tilläggs, att detta dock inte inskränker en stats rätt att genomföra sådan lagstiftning som staten finner nödvändig för att reglera nyttjandet av egendom i överensstämmelse med det allmännas intresse (eller för att säkerställa betalning av skatter eller andra pålagor eller av böter och viten). Om ersättning för ingrepp sägs inget uttryckligt, men Europadomstolen har i en rad avgöranden krävt sådan kompensation för att ett ingrepp skall anses proportionerligt och godtas.

Trots att Europakonventionens regel är långtifrån klar och knappast ger ett mera långtgående skydd än vad som framgår av nuvarande 2 kap. 18 RF kan man konstatera, att i alla händelser de nämnda gratisupplåtelseerna av jakt och fiskerätt strider också mot konventionen. Men dessutom kan man sätta i fråga, om lagstiftaren visat tillbörlig respekt för samernas rätt till deras egendom; i belysning av konventionens regler verkar åtminstone hanteringen av småviltjakten och sportfisket diskutabel, kanske också lagstiftarens sätt att trots samernas protester hålla fast vid att de saknar rätt att för-

⁸⁴ Se Skogssamerättsutredning (Sametinget 1997) s. 79 f. och 84; jfr även SvJT 1994 s. 531. Även om jakt- och fiskerätten varit delad mellan markägaren och staten borde samerna åtminstone ha haft rätt till en andel av upplåtelseernas värde. Att upplåtelseernas värde ekonomiskt sett varit obetydligt hindrar inte att regeln utgör en kränkning av egendomsskyddet.

valta sin jakt- och fiskerätt. Man kan fråga, hur Europadomstolen skulle se på denna reglering.

6.2 Diskrimineringsförbudet

Upplåtelseerna av jakt- och fiskerätt får intresse också från diskrimineringssynpunkt. Bestämmelsen i 2 kap. 15 § RF säger att lag eller annan föreskrift inte får innebära att någon medborgare missgynnas därför att han med hänsyn till ras, hudfärg eller etniskt ursprung tillhör en minoritet. En liknande regel till skydd för bl.a. nationell minoritet finns i artikel 14 i Europakonventionen, som dock endast tar sikte på de rättigheter som upptas i konventionen och dess tilläggsprotokoll (alltså bl.a. rätten till egendom).

I många fall kommer just behandlingen av en viss grupp att innebära en kränkning av en annan konventionsskyddad rättighet, och då behöver man inte särskilt åberopa artikel 14. Men det är också möjligt att en samlad bedömning ger till resultat att föreskriften inte kan accepteras från diskrimineringssynpunkt.⁸⁵ Det skulle alltså bli fråga om en kombination av olika rättsliga förhållanden som tillsammans skulle innebära en överträdelse av konventionen. – Diskrimineringsförbudet i konventionen anses gälla också indirekt diskriminering, genom allmänna regler som missgynnar en viss grupp.⁸⁶

Bestämmelserna får intresse bl.a. för de nu berörda reglerna i RNL. Frågan blir om de speciella stadganden som gäller för samerna missgynnar dem i förhållande till andra folkgrupper på ett otillåtet sätt; man får då, enligt grundsatser som vuxit fram särskilt i Europadomstolens praxis, jämföra med den behandling dessa skulle ha fått i en likartad situation. Behandlas samerna sämre, får man ställa frågan om det finns en objektivt godtagbar grund till denna skillnad och om den skada som de träffas av står i proportion till syftet.⁸⁷ Dessa principer kan antas bli vägledande också för Sveriges del, särskilt sedan Europakonventionen införlivats med vår lagstiftning. Framstår en lagregel som diskriminerande, kan den underkännas om avvikelserna från grundlagen är uppenbar (se 11 kap. 14 § RF). I vart fall får man räkna med möjligheten att den fördöms av Europadomstolen, något som kan vara ett skäl för ändrad lagstiftning. Även om regeln till nöds är förenlig med grundlagen och konventionen, bör deras reglering få

⁸⁵ Se Jacobs & White, *The European Convention on Human Rights* (3rd ed.) s. 347 ff m. hänvisn.

⁸⁶ Jacobs & White, a.a. s. 355.

⁸⁷ Se Danelius, *Mänskliga rättigheter i europeisk praxis* (2 uppl. 2002) s. 362 f. med hänvisningar, Jacobs & White, a.a. s. 347 ff., 353 f. med hänvisningar.

betydelse för bestämmelsens tolkning; den bör om möjligt tillämpas så att den inte kan få en diskriminerande effekt.

Det svenska rättsfall som här är av intresse är återigen skattefjällsmålet (NJA 1981 s. 1). Frågan var här om de nämnda reglerna om upplåtelse av jakt- och fiskerätt (vilka var tillämpliga också på andra nyttjanderätter) diskriminerade samerna genom att de inte själva fick förfoga över sin rätt. (HD utgick vid sin prövning från att det var fråga om en ordinarie jakt- och fiskerätt, närmast grundad på urminnes hävd; staten hade inte ifrågasatt något annat i målet.) HD fann att bedömningen måste ske med utgångspunkt i förhållandena vid tiden för domen, vilket medförde att vissa till synes nedsättande uttalanden i förarbetena till 1886 års lag saknade betydelse. Vidare framhölls att lagregleringen beträffande de renskötande samerna i allt väsentligt utgjorde en positiv särreglering, något som dock inte uteslöt att regleringen av upplåtelseätten skulle kunna ses som ett missgynnande enligt 2 kap. 15 § RF om den innebar sämre villkor än för andra i motsvarande situation. Emellertid var samernas rättigheter så speciella och rennäringen så fast förknippad med samernas och den samiska kulturen att inga meningsfulla jämförelser kunde göras med vad som gällde för medborgare i allmänhet, inte ens med vad som gällde för andra jakt- eller fiskerättshavare på fjällområden; här hänvisades till renbetesmarkernas stora areal. I detta läge fick RNL:s bakgrund och syfte särskild betydelse. Enligt förarbetena byggde regleringen av upplåtelseätten på en avvägning mellan delvis motstridiga intressen – å ena sidan ville man förbättra rennäringens lönsamhet, å andra sidan främja andra befolkningsgruppers behov att nyttja fjälltrakterna samt en god jakt- och fiskevård. Det saknades varje stöd för att denna avvägning skulle ha påverkats av någon nedvärderande inställning till samerna som folkgrupp. Upplåtelsereglerna stod alltså inte i strid med grundlagens diskrimineringsförbud.⁸⁸

HD diskuterade bara förhållandet till regeringsformen; Europakonventionen var ju vid denna tid inte införlivad med svensk rätt, och dess diskrimineringsförbud gick för övrigt knappast längre än motsvarande svenska regel.

Domstolen betonade alltså det särpräglade i reglerna om renskötselrätten och de stora områden som jakt- och fiskerätten omfattade. Trots att dessa förhållanden sades utesluta en meningsfull jämförelse ansågs en diskriminering tänkbar om regleringen påverkats av att

⁸⁸ En skiljaktig ledamot kom till motsatt resultat, väsentligen genom att anse samernas ställning i fråga om jakt- och fiskerätten kunna jämföras med vad som gällde för svenskar i allmänhet med motsvarande rättigheter; för diskriminering var det tillräckligt att konstatera att en oförmånlig särbehandling förekom och att denna inte kunde motiveras på tillfredsställande sätt. Lagreglerna kunde dock inte åsidosättas med stöd av 11 kap. 14 § RF eftersom det inte förekommit något uppenbart fel. (Majoriteten i domstolen hade ju funnit att det inte förekommit något fel alls.)

samerna nedvärderats som folkgrupp.⁸⁹ Sannolikt får denna senare möjlighet begränsad betydelse i dag – det lär vara svårt att i något fall konstatera en sådan direkt nedvärdering av samerna. Problemet blir snarare om en jämförelse kan anses möjlig med behandlingen av andra i en motsvarande situation och om i så fall andra vägande skäl talat för särbehandlingen av samerna. Vad särskilt angår renskötselområdenas stora utsträckning utger detta visserligen ett speciellt drag, men det gör inte upplåtelsefrågan mera särpräglad; synpunkten var snarare ett argument för att samerna inte rimligen borde vara tillförsäkrade att ensamma få jaga och fiska på områdena.

En fråga blir då om de senaste decenniernas utveckling på lagstiftnings- och forskningsområdet har försvagat prejudikatets värde på denna punkt.⁹⁰ Som förut framhållits talar det mesta för att så varit fallet. Vad som framför allt kan ha förändrat läget är dels den forskning från senare år som klargjort samernas ursprungliga starka rätt till fjällmarken,⁹¹ dels förstärkningen av egendomsskyddet genom 1994 års grundlagsändring och införlivandet av Europakonventionen med svensk rätt, dels statens nya ståndpunkt att i själva verket upplåtelseerna avser markägarens rätt (medan samernas rätt inte får upplåtas alls). Om det är riktigt att samerna på vissa marker av ålder haft en stark rätt som närmar sig äganderätt, är det anmärkningsvärt att såvitt gäller jakten och fisket det numera skulle bara vara kvar en andra klassens rätt till jakt- och fiskeutövning. I dag kan det anses som ett mera markant avsteg från gällande svenska rättsprinciper att en viss grupp av medborgare inte får fritt föfoga över egendom av detta slag; den intresseavvägning som ligger bakom regleringen blir inte lika försvarlig. Av skäl som förut utvecklats är statens förklaring av rättsläget både ologisk och historiskt tvivelaktig. Förhållandet stämmer vidare illa med konventionens krav på respekt för enskild egendom (låt vara att den lagstiftning ingreppen grundas på tillkomst före konventionens införlivande).

Vad som skulle kunna åberopas vid en samlad bedömning av lagregleringen är på detta vis bristande hänsyn till den grundlagsskyddade rätten till egendom i förening med den särbehandling som kan konstateras – alltså en sådan kombination av rättsregler som nyss berördes.

⁸⁹ Minoriteten ansåg däremot att de välmenande avsikterna med en bestämmelse inte kunde åberopas, om de kunnat genomföras utan att minoriteten missgynnats.

⁹⁰ Märk att HD utgick från att samerna haft en ordinär jakt- och fiskerätt – inte den försvagade rätt som lagstiftaren angett i förarbetena till jaktlagen.

⁹¹ Här avses särskilt Kajsa Korpijaakkos forskning; även Nils Johan Päiviös undersökningar har intresse (Lappskattelandsns rättsliga utveckling i Sverige, 2001).

Allt som allt är det närliggande, men ändå osäkert, om en domstol skulle anse de nämnda reglerna grundlags- eller konventionsstridiga (bortsett från vad som gäller om gratisupplåtelser enligt 34 §). Även här botten förstås tveksamheten främst i den oklara historiska bakgrunden.

Vad angår områdena nedanför odlingsgränsen och utanför renbetesfjällen bör särskilt observeras lagstiftarens behandling av skogsamer och fiskesamer – två grupper som tydligen ansetts alltför små för att förtjäna samma skydd som renskötande fjällsamer.

Beträffande *skogssamerna* har redan nämnts att de inte omfattas av det (visserligen begränsade) skydd som reglerna i 32–34 §§ RNL ger mot statens upplåtelser av nyttjanderätt, bl.a. jakt- och fiskerätt, på deras åretruntmarker (se 5 ovan). Ingen hänsyn behöver tas till eventuellt intrång i deras jakt eller fiske och ingen ersättning behöver utges till dem. Ett förslag att rätta till detta förhållande har inte lett till några åtgärder, fast det påvisades att regeln grundades på en feltolkning av äldre bestämmelser.⁹² Här talar mycket för att diskriminering föreligger; det är svårt att försvara skogssamernas bristande rättsskydd vid en jämförelse med andra grupper. Vilka objektiva skäl skulle gälla för att ställa just denna särskilda grupp utanför det ordinära regelsystemet?

Vad gäller *fiskesamerna* (se 5 ovan) saknar deras rättigheter skydd enligt RNL. Man kunde tänka sig att deras fiskerätt, som bedrivits i flera århundraden, vilade på urminnes hävd,⁹³ men det är en synpunkt som lagstiftaren förbigått. I stället har hänvisats till möjligheten att få fiskerätt upplåten av länsstyrelsen; de skall tydligen vara beroende av statsmakternas välvilja.⁹⁴ Det är klart att de historiska förhållandena också här är delvis outredda, men det är påfallande att man inte ens tar hänsyn till den närliggande möjligheten av en av ålder skyddad rättighet. Också här kan skäl anföras för att gruppen anses diskriminerad.

⁹² Se härom Skogssamerättsutredning (Sametinget 1997) s. 72 ff. och (om förslag till ändring i RNL) s. 5, 83 f. Förslaget återkommer i SOU 2001:101 (se s. 279 ff.).

⁹³ Jfr övergångsbestämmelserna (p.2) till fiskelagen (1993:787). Se även SOU 1990:91 s. 187.

⁹⁴ Se prop. 1971:51 s. 170 och (utförligare) prop. 1992/93:32 s. 177 ff., där departementschefen avvisar ett förslag av samerättsutredningen (SOU 1990:91 s. 35, 188 ff.), vilket kunnat ge något bättre skydd.

7 Avslutning

Sammanfattningsvis kan sägas följande. RNL:s reglering av jakt- och fiskerätten är oklar i åtskilliga avseenden. Sannolikt innebär den en rätt att jaga och fiska till avsalu som är åtminstone likvärdig med markägarens. Det har inte anträffats något belägg för att staten före 1987 skulle ha utövat eller tagit i anspråk jakt- eller fiskerätt på kronomark ovan odlingsgränsen och i renbetesfjällen utom genom att man upplåtit sådana rättigheter till enskilda eller till allmänheten. Man kan diskutera, om dessa åtgärder skall uppfattas som om staten utövat en civil rättighet eller om det bara är fråga om en överhöghet över naturresurser som samerna ansetts visserligen ha rätt till men inte kunna utnyttja till fullo. I varje fall kan man med ledning av tillgängligt material inte utesluta det förra alternativet. Att statsmakterna tidvis synes ha godtagit en ensamrätt för samerna genom utformningen av rennäringslagstiftningen kan möjligen uppfattas så att staten definitivt avstått från en rätt som markägare enligt jakt- och fiskelagarna, men också detta är osäkert. Lagstiftarens bristfälliga motivering för sin ståndpunkt hindrar inte att denna trots allt kan vara riktig. I så fall gäller en delad jakt- och fiskerätt på åretruntmarkerna. Eventuellt varierar statens rättigheter inom olika delar av fjällmarken, men också detta är svårt att uttala sig om. Över huvud taget skulle det behövas ytterligare historisk forskning för att klargöra dessa frågor. Det är tänkbart att samerna på detta sätt skulle kunna få ytterligare stöd för en ensamrätt.

Vad angår rättigheternas närmare innebörd kan här tas upp en synpunkt som ibland framförs i denna fråga. Med hänsyn till samernas förändrade levnadssätt på senare år skulle de inte längre vara beroende av sin jakt- och fiskerätt på samma sätt som tidigare, och detta skulle medföra att rättigheterna begränsades; deras innebörd skulle påverkas av samhällsutvecklingen. Emellertid är inte samernas rätt begränsad till husbehov (jfr 3.7 ovan). När någon förvärvat en civilrättslig rätt till fast egendom påverkas dess bestånd inte av sådana sociala synpunkter som hans beroende av rätten. Det angivna resonemanget förefaller främmande för lagstiftare och domstolar när det gäller andra rättigheter av detta slag.⁹⁵ Att bedöma samernas rättsläge på ett speciellt, mindre förmånligt sätt skulle närmast innebära en otillåten diskriminering av folkgruppen; inställningen förefaller

⁹⁵ När i NJA 1984 s. 148 fiske som grundats på urminnes hävd begränsats till husbehov torde detta ha sammanhängt med att det gällde byars historiskt grundade andel i fisket i viss sjö. Jfr om sådana andelar 3.7 ovan.

påverkad av den numera övergivna uppfattningen om renskötselrätten som ett slags privilegium som lagstiftaren gett samerna. – En annan sak är att när rättigheten faktiskt utövas på annat sätt än tidigare, detta i längden kan påverka dess innehåll (förutsatt att ändringen skett frivilligt).⁹⁶

Det kan tilläggas att RNL:s reglering av jakt- och fiskerätten inte kan anses tillfredsställande. Till en början framstår lagens begränsningar i samernas jakt- och fiskerätt delvis som svårförenliga med grundlagen och Europakonventionen (jfr 6 ovan). Materialet räcker dock inte till för säkra uttalanden heller i dessa frågor, utom på någon enstaka punkt.⁹⁷ – Dessutom är regleringen otydlig i viktiga avseenden. Det finns anledning att klargöra förhållandet mellan samer och staten såsom markägare dels ovanför odlingsgränsen och på renbetesfjällen, dels inom lappmarkerna nedanför odlingsgränsen. Bestämmelserna i RNL går till nöds att förena med alla de uppfattningar som här har diskuterats – att samerna skulle ha en ensamrätt, att de skulle ha en likvärdig rätt med markägaren också på kronomark och att de skulle ha en rätt av sämre kvalitet än markägaren. Men det naturliga är att lagstiftaren tar ställning till dessa omstridda och principiellt viktiga frågor, särskilt med tanke på reglernas tvivelaktiga och delvis motsägande motivering. Bestämmer man sig för att samerna har en fullvärdig jakt- och fiskerätt – om också på vissa områden delad med markägaren – kan det vara nog att markera detta förhållande genom att i 10 § 3 st. jaktlagen och 3 § 3 st. fiskelagen tala om ”jakträtt” respektive ”fiskerätt”. Detta räcker dock inte för att klargöra upplåtelseernas innebörd och hur samernas befogenheter förhåller sig till markägarens.

Det finns alltså starka skäl att ingående överväga jakt- och fiskefrågorna vid en översyn av rennäringslagstiftningen. De lagförslag som redan finns ger knappast tillräckligt underlag för en reglering av dessa rättsförhållanden.

⁹⁶ Att föra ett resonemang om vad som förutsetts vid rättens tillkomst, något som förekommer beträffande servitut (jfr prop. 1970:20 B s. 739 f), NJA 1982 s. 69) lär inte vara möjligt när en rättighet uppkommer successivt på grund av urminnes hävd. Här saknas sådana möjligheter att genom lantmäteriförrättning ändra rättigheten som förekommer bl.a. beträffande servitut, se 7 kap. 3 och 4 §§ FBL. (Märk dock länsstyrelsens möjlighet att begränsa renantalet enligt 15 § RNL.)

⁹⁷ Här syftas främst på att ersättningsregler inte gäller vid gratisupplåtelser av jakt- och fiskerätt, se 6.1 ovan. Även regleringen av skogssamernas rätt är svår att acceptera från grundlagsynpunkt (jfr 6.2 ovan).

Jakt- och fiskerätt på kronomark ovanför odlingsgränsen och på renbetesfjällen

Av chefsjuristerna **Fredrik Bonde (LRF)**
och **Lars-Göran Lövgren (Sveaskog AB)**

Undertecknade, som ingår i den till Jakt- och fiskerättsutredningens knutna juristgruppen, har ombetts komma med synpunkter på hur vi ser på följande två frågeställningar vad gäller jakt- och fiskerätt på kronomark (statligt ägd mark) ovanför odlingsgränsen och på renbetesfjällen.

1. *Vad innehåller samernas på urminnes hävd grundade jakt- och fiskerätt? Är det bara en rätt att tillsammans med andra jaga och fiska eller innebär det rätten att ensam förfoga över jakt och fiske på ett visst område?*
2. *Har staten en jakt- och fiskerätt på kronomarken ovanför odlingsgränsen och i renbetesfjällen? På vilka sätt har denna rätt utövats eller tagits i anspråk före 1987?*

De angivna frågeställningarna hänger ihop. Vi ger därför vår syn på dessa i ett sammanhang och utan någon strikt uppdelning.

Innan vi framför våra synpunkter vill vi teckna en kort bakgrund av betydelse för diskussionen.

Bakgrund

Äganderättslig tillbakablick

I ett historiskt perspektiv kan konstateras att de dröjde länge innan någon gjorde anspråk på äganderätt till de stora skogsområdena, myrmarkerna och fjällen i Norrlands inland. Så småningom började kungamakten verka för att Norrland befolkades i större utsträckning. I syfte att uppmuntra och kontrollera kolonisationen av Norrlands inland gjorde kronan anspråk på äganderätt till all ohävdad mark. Gustav Vasa menade att ”sådana ägor, som obbyggda ligga, höre Gud, Oss och Sveriges krona till, och ingen annan”. För Lapplands del kom kungamaktens strävanden och anspråk på äganderätt till uttryck

under slutet av 1600-talet. Genom 1683 års påbud om skogarna får staten anses ha gjort anspråk på alla delar av den norrländska ödemarken som inte redan var i enskild ägo.¹

Genom ett antal kungliga beslut under 1600- och 1700-talen öppnades lappmarkerna för kolonisation. Till en början framskred den långsamt men tog fart på allvar efter år 1749, då Kungl. Maj:t utfärdade ett särskilt lappmarkreglemente som reglerade formerna för kolonisationen. Nya hemman kom till stånd sedan kronan anvisat mark. För varje hemman skulle betalas viss skatt, men nybyggarna erbjöds skattefrihet under de första 15 åren. De fick också viss rätt till jakt och fiske på kronans marker.²

För att undvika konflikter mellan nybyggare och samer blev det nödvändigt att begränsa kolonisationen. En åtgärd var att dra upp en odlingsgräns genom Norrland i nord-sydlig riktning. En provisorisk odlingsgräns kom till 1867. I samband med avvitringsarna fastställdes en definitiv odlingsgräns, som i huvudsak låg längre västerut än den provisoriska gränsen. Väster om odlingsgränsen skulle ingen ny kolonisation få förekomma. Även om denna regel inte kunde upprätthållas helt har odlingsgränsen ändå haft betydelse för bebyggelseutvecklingen.³

Allmänt om avvitringsarna

Det uppstod så småningom ett behov av att skapa klarhet i hur långt de enskilda byarnas och nybyggarnas marker sträckte sig och var kronans marker tog vid. Till detta bidrog att bl.a. den framväxande bruksnäringen gjorde de norrländska markerna alltmera värdefulla. Detta var bakgrunden till de avvitringsförrättningar som genomfördes i Norrland från slutet av 1600-talet till början av 1900-talet.

Genom avvitrning skulle de enskilda byarnas och hemmanens områden avgränsas från kronans marker. Det gällde framför allt skogsmarken. I samband med avvitrningen företogs även en slutlig skattläggning av hemmanen. Fram till avvitrningen hade nybyggarna haft en något osäker rätt till marken. De hade rätt att utnyttja vissa inägoområden och att tillgodogöra sig vad den omgivande naturen gav. Genom avvitrningen byttes denna rätt ut mot en bestämd rätt till

¹ *Avvitringsarna i lappmarkerna*, Information från Justitiedepartementet s.3

² a.a. s.3

³ a.a. s.3-4

särskilda skiften med de rättigheter som enligt lag hör till en självständig fastighet.⁴

I Västerbottens och Norrbottens läns lappmarker påbörjades avvittringarna vid mitten av 1800-talet. Först under 1870-talet kom arbetet i gång på allvar. Den grundläggande författningen utgjordes av 1873 års avvittringsstadga.

Beslut om avvittring fattades efter särskilda lantmäteriförrättningar. Förrättningarna hölls av lantmätare, som var förordnade av länsstyrelsen. Lantmätarna upprättade förslag till områdestilldelning. Besluten om avvittring – avvittringsutslagen – fattades av länsstyrelsen på grundval av lantmätarens förslag. Länsstyrelsens beslut kunde överklagas. När avvittringsutslaget vunnit laga kraft skulle de nya gränserna utstakas. Även besluten om utstakande kunde överklagas.

Det bör betonas att de regler som gäller för avvittringarna ändrades från tid till annan. I områden där avvittring skedde tidigt, exempelvis Jämtland, reglerades avvittringarna på ett annat sätt än där avvittringarna genomfördes sent, såsom Lappland. Även inom Lappland kunde avvittringarna få olika verkningar. Framför allt finns det skillnader mellan de delar av Lappland som tillhör Västerbottens län och de delar som tillhör Norrbottens län

Avvittringarnas resultat i fråga om statens mark

Den skog som inte lades ut till enskilda fastigheter eller andra särskilda ändamål behölls av kronan. Enligt avvittringsstadgan skulle duglig skogsmark avsättas till *kronoparker*. Härigenom hoppades man kunna öka kronans inkomster och samtidigt förhindra skogsskövling. Omkring en miljon hektar skogsmark kom att avsättas till kronoparker ovan odlingsgränsen.

Mark kunde även avsättas till kronan för s.k. strömfallsutmål, mark för virkesupplag m.m. Den återstående delen av statens marker kom i regel att kallas *kronoöverloppsmark*.

På den mark som förbehölls staten utsläcktes de rättigheter som den bofasta befolkningen tidigare ansetts ha, dock med vissa undantag i fråga om rätten till vatten och ströängar.⁵

⁴ a.a. s.5

⁵ a.a. s.7–8

Avvittringarnas resultat i fråga om rätten till jakt och fiske

Avvittringsstadgan innehöll inte några bestämmelser om avvittringens följd för den bofasta befolkningens jakt- och fiskerätt. Frågor om jakt- och fiskerätt behandlades som huvudregel inte heller i avvittringsutslagen.

Högsta domstolen har emellertid i ett antal fall prövat frågor om jakträtt och fiskerätt efter avvittringarna. Den allmänna slutsats man kan dra av rättsfallen är bl.a. att den rätt att jaga och fiska på kringliggande mark som nybyggarna hade enligt äldre författningar inte längre gällde efter avvittringen, såvida rätten inte hade förbehållits i avvittringsutslaget. Fastighetsägarnas rätt begränsades till den egna fastigheten och dess vattenområden samt till den samfällda mark som fastigheten fick del i, exempelvis samfällad husbehovsskog och allmänning.

Det kan i sammanhanget anmärkas att det finns flera exempel på där jakt- och fiskerätt på kringliggande kronomark förbehållits nybyggare i avvittringsutslag.⁶

I avvittringsutslag som avsåg områden ovanför odlingsgränsen i Västerbottens län förbehölls hemmansägare och åbor *tills vidare* den rätt till fiske som dittills tillkommit deras hemman eller nybygge. Denna *tillsvidarerätt* upphävdes emellertid i samband med tillkomsten av lagen (1926:322) om rätten till vissa vatten i övre delen av Västerbottens län.

Det har hänt att fastighetsägare har gjort gällande att de på grund av urminnes hävd fortfarande har jakt- eller fiskerätt på kronomark eller på annan enskilds mark. Liknande anspråk har framställts med hänvisning till de förordningar som reglerade kolonisationen av Lappland. I domstolarna har sådana anspråk som regel inte godtagits. Långvarigt utövande av jakt och fiske har inte ansetts innebära urminnes hävd, när utövandet haft sitt ursprung i upplåtelse från kronan.⁷

Rätten till jakt och fiske i jakt- och fiskelagstiftningen

Enligt 1864 års jaktstadga lät staten, i egenskap av innehavare av jakträtt, envar man jaga på den mark som vid avvittringen förbehölls kronan som kronoöverloppsmark (4 §). I jaktstadgan angavs vidare

⁶ Se exempelvis KBs i Västerbotten avvittringsutslag den 30 december 1916 avseende fastigheter inom Sorsele avvittringsdistrikt

⁷ *Avvittringarna i lappmarkerna*, Information från Justitiedepartementet s. 10

att det som där föreskrevs om statens jakträtt gällde om det inte genom urminnes hävd var annorledes bestämt om jakträtten (5 §).

Av 1912 års jaktlag framgick att lagen, inbegripet bestämmelsen om envar mans rätt till jakt, inte gällde på mark som blivit till lapparnas uteslutande begagnande anvisad.

I nu gällande jaktlag och fiskelag finns övergångsbestämmelser som innebär att äldre rättigheter grundade på urminnes hävd inte inskränks genom den nya lagstiftningen.⁸

Samers jakt- och fiskerätt

Samernas rätt att jaga och fiska är en del av renskötselrätten som vilar på urminnes hävd. När samernas rätt att bruka marken inom renskötseområdet för första gången lagfästes i 1886 års renbeteslag reglerades de renskötande samernas rätt att jaga och fiska som binnäringsrätt till renskötseln.

Regleringen av samernas rätt till jakt och fiske i 1886 års lag (21 §) överensstämmer i allt väsentligt med regleringen i 25 § rennäringslagen.

Före tillkomsten av 1886 års lag förekom det att enskilda samer upplät rätten till jakt, fiske och renbete till utomstående. Det skall ses mot bakgrund av det före lagens tillkomst förekommande bruket att dela in lappbyarna i lappskatteländ och, såvitt avsåg Jämtland och Härjedalen, i skattefjäll. Innebördens var att en same betalade skatt för att ensam med sin familj få bruka ett visst avgränsat område för sina renar. Brukningsrätten kunde ärvas, förvärfvas, avhändas och hyras ut m.m.⁹ Upplåtelse ansågs dock ha lett till att andra samers rätt hade blivit lidande. Av detta skäl och eftersom de då nybildade lappbyarna inte ansågs klara av att sköta sådana upplåtelse till bymedlemmarnas gemensamma bästa infördes i 1886 års lag ett förbud för samerna att upplåta de rättigheter som ingick i renskötselrätten. Förbudet återfinns i dag i 31 § rennäringslagen.

Skattefjällsmålet gällde i första hand frågan om samerna framför staten var ägare till skattefjällen (renbetesfjällen) i norra Jämtland. I målet behandlades dock även andra frågor. En av dessa gällde om samerna kunde anses ha rättigheter utöver vad rennäringslagen föreskriver. En annan gällde om rennäringslagens regler om upplåtelse av jakt och fiskerättigheter stred mot grundlagen (2 kap. 15 § RF).

⁸ SOU 2001:101 s. 304–305

⁹ PM upprättat den 29 mars 2004 av experten i Gränsdragningskommissionen Lars Rumar s. 7

I den förra frågan kom Högsta domstolen sammanfattningsvis fram till att samernas bruksrätt är uttömmande reglerad i rennäringslagen. Vad angår grundlagsfrågan drog Högsta domstolen slutsatsen att rennäringslagens upplåtelse regler inte kunde anses stå i strid med diskrimineringsförbudet i 2 kap. 15 § regeringsformen.¹⁰

Våra synpunkter

Om statens jakt- och fiskerätt

Det är inte uteslutet att det kan finnas markområden som i dag ägs av staten till vilka enskilda samer eller samekollektiv kan anses ha bättre rätt. Allmänna uttalanden av Högsta domstolen i Skattefjällsmålet och Kajsa Korpijaako-Labbas forskning ger en antydning om detta. Intill dess nämnda förhållanden, nya rättsfall eller ytterligare rättshistorisk forskning resulterat i att staten fått avstå äganderätten till mark till samer, utgår vi ifrån att den statliga marken ovanför odlingsgränsen och på renbetesfjällen från historisk tid och alltjämt ägs av staten.

Till de befogenheter som ingår i äganderätten till mark hör rätten att jaga och fiska. Denna grundprincip har även kommit till uttryck i jakt- och fiskelagstiftningen. I 10 § i jaktlagen (1987:259) stadgas att markägaren har jakträtt på sin mark och i 9 § fiskelagen (1993:787) föreskrivs att markägaren har fiskerätt på sin mark (vatten). Vår utgångspunkt är sålunda att staten såsom markägare har jakt- och fiskerätt på den nu ifrågavarande marken.

På vilket sätt har då staten utövat eller eljest tagit i anspråk sin jakt- och fiskerätt?

Den bakgrund vi tecknat ovan är kortfattad men visar ändå att staten sedan lång tid tillbaka varit aktiv i olika avseenden. Statens uppmuntran till kolonisationen av lappmarkerna genom olika kungliga beslut under 1600- och 1700-talet hör hit. Här märks särskilt 1749 års lappmarksreglemente som gav nybyggarna rätt att jaga och fiska på kronans marker. Det kan framhållas att när ett nybygge insynades av länsstyrelsen angavs ofta i besluten att tillgången till jakt och fiske var en förutsättning för att nybygget skulle kunna godkännas.¹¹ Åtskilliga nybyggen och byar skulle sålunda inte kommit till om inte tillgång till jakt och fiske funnits.

¹⁰ Högsta domstolens dom i mål T 324/76 s. 149–150

¹¹ *Gamla byar i Vilhelmina 1941*, Pettersson, Vikenäs m.fl. s. 299

De av staten initierade avvitrtingarna är ett annat exempel. Som framgått ovan resulterade dessa i att staten utsläckte de jakt- och fiskerättigheter nybyggarna fått på kronomarken i samband med kolonisationen men också i att myndigheterna i en del fall lät nybyggarna behålla dessa rättigheter genom uttryckliga beslut i avvitrtingsutslagen. Sedan avvitrtingarna slutförts för Västerbottens del 1926, erbjöds de bofasta upplåtelser av jakträtt från länsstyrelsen och rätt att bibehålla jaktkojor som uppförts på statens mark. Jakttillstånden erbjöds till en kostnad av fem kronor per år och arrendet för jaktkojorna sattes till en krona per år.

Till exemplet på statlig aktivitet avseende jakt kan också räknas upplåtelser av s.k. fjällägenheter. Från slutet av 1800-talet och in på nästa sekel upplät staten omkring 300 sådana lägenheter. Dessa var att anse som jordbruksarrenden och inkluderade jakträtt. Vanligen erhöll arrendatorn även jakträtt på område inom den sameby där lägenheten var belägen.

Ytterligare exempel på statens jakträttsutövande är den förut nämnda 1864 års jaktstadga enligt vilken staten lät envar man jaga på den mark som vid avvitrtingen förbehölls kronan som överlopps- mark.

Jaktens och fiskets betydelse för den bofasta befolkningen

För den bofasta befolkningen i fjälltrakterna var jakten under äldre tid av stor ekonomisk betydelse. Främst ripjakt men även fångst av pälsdjur var tidigt viktiga för försörjningen i fjällkommunerna. Jakten tillsammans med försäljning av jordbruksprodukter svarade i vissa fall för upp till 80 % av socknens intäkter varav 25 % emanerade från jakten. De som jagade i fjällen var inte främst de renskötande samerna utan huvudsakligen den bofasta befolkningen. De jaktmetoder som användes – snarning och fasta anläggningar av skilda slag – visar att det var de bofasta som bedrev den ekonomiskt betydelsefulla jakten. Den jakt som bedrevs av de renskötande samerna var mer av tillfällighetskaraktär och för uppehållet där man befann sig med sina renar.¹²

¹² Se bl.a. *Jakt och fångst i södra Lappland äldre tid*, Rolf Kjellström (Nordiska museets förlag 1995), Västerbottens museums årsskrifter 1980 och 1981 samt *Sameland i förvandling* (Västerbottensförlaget och Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet i Umeå 1986)

Om samernas jakt- och fiskerätt

Som redovisats ovan är samernas rätt att jaga och fiska en del av renskötselrätten. Av den närmare regleringen i 25 § rennäringslagen framgår att till de områden på vilka samerna får jaga och fiska hör den statligt ägda marken ovan odlingsgränsen och renbetesfjällen. Vad frågan nu gäller är om den samerna tillkommande jakt- och fiskerätten är en rätt att tillsammans med andra jaga och fiska eller om rätten innebär att samerna ensamma får jaga och fiska på de ifrågavarande områdena.

Vi har ovan uttryckt uppfattningen att staten har jakt- och fiskerätt på kronomarken i fjällen såsom markägare och också visat att staten sedan lång tid tillbaka på olika sätt utövat denna rätt. Härigenom har vi egentligen redan besvarat den nu ställda frågan. På de nu ifrågavarande markerna råder sålunda en dubbel jakt- och fiskerätt. Staten har jakt- och fiskerätt i egenskap av markägare och samerna har jakt- och fiskerätt som en del av renskötselrätten.

Vi vill dock inte stanna här utan att först kritiskt ha granskat hållbarheten av vår uppfattning. Det spörsmål som kan ställas är om det, trots vad vi ovan pekat på i fråga om statens utövande av jakt- och fiskerätt, finns omständigheter som kan anföras till stöd för tanken att staten har avstått sin jakt- och fiskerätt till förmån för samerna.

En omständighet som härvid tilldrar sig särskilt intresse är de i den äldre renbeteslagstiftningen angivna beteckningarna ”de för lapparna afsatta land” (1886 års renbeteslag) och ”de områden som blifvit till lapparnas uteslutande begagnande anvisade” (1898 och 1928 års renbeteslagar) för bl.a. de markområden varom nu är i fråga. Vi har inte i förarbetena till renbeteslagarna kunnat finna vilken rättslig innebörd lagstiftaren velat ge de nämnda beteckningarna. Språkligt sett ger dessa, särskilt det sistnämnda, stöd för att samerna här getts en stark ställning.

Frågan är dock om staten verkligen avsett att ge samerna den exklusivitet som de språkliga formuleringarna antyder. Vi anser att ett rimlighetsresonemang talar emot detta. Renbetesmarkerna i landet omfattar en sammanlagd bruttoareal om ca 165 000 kvadratkilometer, större sjöar ej inräknade.¹³ Omkring sex miljoner ha av denna areal utgörs av statligt ägd mark ovan odlingsgränsen och renbetesfjällen.¹⁴

¹³ Prop. 1971:51 s. 127

¹⁴ Se Nina Nordengrens PM daterat den 13 augusti 2004 med förslag till kapitel 4 i Jakt- och fiskerättsutredningens kommande betänkande

Med tanke på bl.a. de stora avsättningarna av kronoparker, vars förvaltning överläts till Domänstyrelsen, och den betydelse skogen hade och alltjämt har för staten är det osannolikt att staten verkligen har menat att all statligt ägd mark ovan odlingsgränsen skulle avsättas för samernas ”uteslutande begagnande”. Det är inte heller rimligt att anta att statens avsikt varit att utsläcka sin egen jakt- och fiskerätt på de stora vidder som det nu handlar om till förmån för enbart de förhållandevis få personer som ägnade sig åt renskötsel vid denna tid.¹⁵

En omständighet som i viss mindre mån utmynnar i samma resultat som det nu förda rimlighetsresonemanget är följande uttalande av departementschefen i propositionen 1971:51 med förslag till rennäringslag: ”Jag går nu över till frågan om nyttjanderättsupplåtelse på de områden som är avsatta för samernas uteslutande begagnande, dvs. på kronomark under statens omedelbara disposition inom lappmarkerna ovan odlingsgränsen och på renbetesfjällen”.¹⁶ Uttalandet är motsägelsefullt. Markområdena kan knappast både vara ”avsatta för samernas uteslutande begagnande” och stå ”under statens omedelbara disposition”.

Sammantaget menar vi sålunda att de ifrågavarande beteckningarna i de äldre renbeteslagarna inte räcker för att konstituera en ensamrätt för samerna till jakt och fiske inom det nu aktuella markområdena. Detta särskilt sett i perspektiv av hur markerna faktiskt använts och hur den samiska rättigheten reglerats i rennäringslagen – ”medlem i sameby får jaga och fiska.....”.

Vidare måste i detta sammanhang utvecklingen i Norge och Finland beaktas. Vid tidpunkten för de första renbeteslagarna bedrevs renskötsel i stort utan hänsyn till nationsgränserna. En tolkning av lagstiftningen som skulle ge samerna en exklusiv rätt i Sverige rimmar mycket illa med utvecklingen både i Norge och Finland. I Finska lappland har staten jakträtt som markägare och sameer och andra boende i området får jaga. De sistnämnda får inte upplåtas medan staten har en sådan rätt. Förhållandena i Norge är likartade.

En annan omständighet av intresse för bedömningen av frågan om samernas ensamrätt är vissa undantags- och övergångsregler i tidigare och nu gällande jakt- och fiskelagstiftning. Vi anser dock att det av dessa bestämmelser inte går att dra mer säkra slutsatser än att den jakt- och fiskerätt som samerna har som en del av renskötselrätten

¹⁵ PM upprättat den 29 mars 2004 av experten i Gränsdragningskommissionen Lars Rumar s. 2–3

¹⁶ Prop. 1971. s. 131

inte fick eller får inskränkas. De går följaktligen inte att åberopa till stöd för en samisk ensamrätt.

För bedömningen av om samerna har en längre gående jakt- och fiskerätt än vad som framgår av rennäringslagen är det också viktigt att uppmärksamma Högsta domstolens uttalande i Skattefjällsmålet om att samernas bruksrätt är uttömmade reglerad i rennäringslagen. Betydelsen härav är enligt vår uppfattning att om samerna skall anses ha rättigheter utöver vad rennäringslagen föreskriver – såsom i detta fall att det föreligger en ensamrätt för samerna till jakt och fiske på (kronomarken) statligt ägd mark i fjällen – krävs att detta rättsläge har manifesterat sig genom en dom av Högsta domstolen eller genom ett otvetydigt rättsvetenskapligt forskningsresultat. Detta har inte skett. Däremot finns det vissa allmänna domstolsuttalanden som pekar på en längre gående rätt för samerna med avseende på jakt och fiske. Sålunda framgår av Skattefjällsmålet att Högsta domstolen ansåg att innehållet i det s.k. skattefjällsbrevet av 1841 och de därefter följande skattläggningsutslagen och inrymningsbesluten gav stöd för uppfattningen att samerna före 1886 hade ensamrätt till fiske på skattefjällen. Rätten till jakt nämns inte i dokumenten och Högsta domstolen ansåg det osäkert vilka befogenheter jakträtten innebar för samerna.¹⁷

Skattefjällsmålet indikerar att det på skattefjällen kan föreligga en längre gående rätt till fiske än vad som föreskrivs i rennäringslagen. Enligt vår uppfattning går det däremot inte att av målet dra några längre gående slutsatser i fråga om samernas rätt att ensamma jaga och fiska i fjällområdena. Det kan framhållas att frågan om samernas ensamrätt till jakt och fiske på renbetesfjällen var föremål för prövning i målet. I samtliga instanser framförde samerna som alternativyrkande till sitt huvudyrkande om äganderätt att de hade ensamrätt till jakt och fiske. Staten bestred detta yrkande och såväl tingsrätten, hovrätten som Högsta domstolen ogillade yrkandet.

Vi anser även att det förhållande att staten i vissa sammanhang tidigare – exempelvis i rättsfallet NJA 1942 s. 336 – hävdade att samerna haft en ensamrätt till jakten och fisket inte kan konstituera en sådan rätt, allra helst som staten redan 1966 då Skattefjällsmålet inleddes och i tiden därefter frångått denna ståndpunkt.

Till sist vill vi beröra frågan om det i 1886 års renbeteslag införda och alltjämt, genom bestämmelsen i 31 § rennäringslagen, gällande förbudet för sameby eller medlem i sameby att upplåta rättigheter

¹⁷ Högsta domstolens dom i mål T 324/76 s. 127

som ingår i renskötselrätten, exempelvis jakt- och fiskerätt. Det är ostridigt att enskilda samer före 1886 upplät jakt och fiske på de områden de tilldelats inom lappbyarna. Genom 1886 års lag förbjöds uttryckligen sådana upplåtelser. Det måste särskilt noteras att det var ett medvetet politiskt beslut av den dåvarande riksdagen. I Skattefjällsmålet berörde Högsta domstolen bl.a. den beslutade inskränkningen från grundlagssynpunkt och kom fram till att regleringen inte inneburit något grundlagstridigt övergrepp. Vi vill därför framhålla att om man i dag vill överväga att ta bort upplåtelseförbudet i 31 § rennäringslagen med avseende på jakt och fiske, är det sålunda inte ett juridiskt hållbart argument att göra detta med hänvisning till någon rätt som samerna av ålder haft. Ett eventuellt borttagande måste grundas på politiska överväganden.

Sammanfattning

Våra sammanfattande ståndpunkter är följande.

- På all mark ovanför odlingsgränsen och på renbetesfjällen föreligger en dubbel rätt till jakt och fiske. Staten har, som varje annan markägare i området, jakt- och fiskerätt i egenskap av markägare och medlem i sameby får jaga och fiska, som en del av renskötselrätten, på alla fastigheter inom byns betesområde under tid som renskötsel är tillåten, oavsett vem som är markägare.
- I vart fall från mitten av 1700-talet har samerna inte haft rätt att ensamma förfoga över jakt och fiske på den statligt ägda marken ovanför odlingsgränsen och på renbetesfjällen. Det torde vara ställt utom all tvivel att den dominerande delen av jakten på ifrågavarande marker utövats av den bofasta befolkningen i fjällbygderna och inte av renskötande samer.
- Skattefjällsmålet indikerar att det på skattefjällen kan föreligga en längre gående rätt till fiske än vad som föreskrivs i rennäringslagen. Härutöver finns det i dagsläget inte – vare sig på grundval av domstolsuttalanden eller vad som framkommit genom rättsvetenskaplig forskning – stöd för att dra några längre gående slutsatser huruvida de renskötande samernas rätt att jaga och fiska i fjällområdena är en exklusiv/ensamrätt.
- Det råder i dag förbud för sameby eller medlem i sameby att upplåta rättigheter som ingår i renskötselrätten, däribland jakt- och fiskerätt. Ett eventuellt upphävande av detta förbud måste ske

efter politiska överväganden. Det föreligger inget juridiskt hinder mot införande av en ordning som innebär att markägare upplåter sin jakt- och fiskerätt och att samer upplåter sin på renskötselrätt grundade jakt- och fiskerätt. Ur administrativ synpunkt torde emellertid ett sådant system bli tungrovt med åtskilliga praktiska problem både ur jakt och viltvårdssynpunkt.

Jakt- och fiskerätten i renskötselområdet

Av f.d. hovrättsrådet Mauritz Bäärnhielm

1 Uppdraget

Direktivens särskilde utredare skall bl.a. ”så långt det är möjligt klarlägga grunderna för och omfattningen av samebymedlemmars och markägares rätt till jakt och fiske inom lappmarkerna och renbetesfjällen”.

En delfråga inom detta problemområde är om det inom renskötselområdet eller någon del av det finns ensamrätt för samerna till jakt eller fiske. Att besvara denna fråga är huvudsaken med detta utlåtande. Därutöver skall jag, om det visar sig att även staten har en jakt- och fiskerätt ovan odlingsgränsen och på renbetesfjällen, uttala mig om hur denna rätt utövats eller tagits i anspråk före 1987. Slutligen skall här behandlas innebörden av det i olika författningstexter förekommande uttrycket ”områden som blivit anvisade till lapparnas uteslutande begagnande”.

2 Bakgrund. Gällande bestämmelser

När det gäller rätten till jakt och fiske (i enskilt vatten) bygger den svenska rätten på principen att rättigheten tillhör markägaren; se 10 § jaktlagen (1987:259) och 9 § fiskelagen (1993:787). Dessa lagar bildar också utgångspunkten för rätten till jakt och fiske inom renskötselns områden men överlåter den närmare regleringen till den särskilda lagstiftningen om rennäringen; se 3 § 3 st. fiskelagen och 10 § 3 st. jaktlagen. Det sistnämnda lyder: ”Om samernas rätt att jaga finns särskilda bestämmelser.” Det upptas i ett avsnitt med rubriken: ”Vem som har jakträtten”. Jag har inte kunnat finna att jaktlagens ordval på denna punkt, dvs. ”rätt att jaga” – och inte ”jakträtt” – har någon självständig betydelse för de frågor som här behandlas.¹

¹ Den här beskrivna metoden att i lagstiftningssammanhang hantera samernas särskilda rätt till jakt och fiske har lång tradition; se 13 § lagen (1896:42 s.1) om rätt till fiske, NJA II 1897

I förhållande till jaktlagen och fiskelagen är rennäringslagen (1971:437) att se som en speciallag. Vid konflikt mellan en sådan lag och allmän lag råder speciallagen. I sammanhanget erinras också om den princip som säger att vid konflikt mellan författningar en lag har företräde framför en "administrativ" förordning och att grundlag har företräde framför övriga författningar. I vissa situationer gäller dessutom att EU-direktiv gäller framför svensk rätt.²

Den i detta sammanhang viktigaste bestämmelsen är 25 § 1 st. rennäringslagen som lyder.

Medlem i sameby får jaga och fiska på utmark inom de delar av byns betesområde som hör till renbetesfjällen eller lappmarkerna, när renskötsel är tillåten där.

Av 2 st. i samma paragraf framgår att rätt att jaga och fiska under vissa förutsättningar också finns inom annan samebys område än den egna dock med tillägget "endast för sitt uppehålle". Med tillämpning av gängse svensk lagskrivningsteknik innebär detta att huvudregeln (i 1 st.) är att fiskerätten inte är begränsad till husbehovet utan även omfattar t.ex. fiske för försäljning. – Den citerade bestämmelsen i rennäringslagen återfinns under rubriken *Renskötselrättens utövande*.³

Rennäringslagen behandlar inte sådana "samiska" rättigheter – t.ex. jakt och fiske – som kan tänkas tillhöra "icke-medlemmar", se 1 § 3 st. och undantagsbestämmelsen i 31 § 2 st. Denna speciella problematik behandlas inte här. Detsamma gäller om norska samers rättigheter i Sverige enligt konventionen med Norge 9.2.1972.

Lagen ger ingen definition på *utmark*. Termen härrör från en äldre tids språkbruk. Med utmark avsågs i första hand den mark (och vattenområde) som inte skiftats mellan delägarna i byn. Men termen utmark användes också för att i största allmänhet beteckna motsatsen till *inägor*. Professor C. G. Björling, som måste betecknas som en auktoritet på området, ger i Nordisk Familjebok, art. Inegor, 1910, följande definitioner.

Inegor, den till ett eller flera hemman eller till en större gård hörande jord, som är belägen närmast byggnaderna och (åtminstone till väsentlig

nr 1 s. 38; 7 och 30 §§ lagen (1912:289) om rätt till jakt, NJA II 1913 nr 3 s. 83, 110. Före sistnämnda lags tillkomst fanns i lageditionen under 4 § i 1864 års jaktstadga en hänvisning till aktuella §§ i renbeteslagen.

² Jfr 11:14 RF och K.Å.Modéer, Rättsteknik, 1980, s. 62; A.Peczenik, Rätten och förnuftet, 2 uppl., 1988, s. 307, den senare med utförliga litteraturhänvisningar.

³ 25 § 3 och 4 st. innehåller specialregler där dock utövningen är beroende av särskilt tillstånd. Eftersom reglerna är utan betydelse för här diskuterade frågor förbigås de i fortsättningen.

del) uppodlad till åker och äng eller använd som tomtplats och trädgård. Motsatsen är u t e g o r eller u t m a r k.

I samma betydelse används utmark exv. i regeringsrådet Gabriel Thulins arbete "Historisk utveckling af den svenska skifteslagstiftningen", 1911, s. 71.

Högsta Domstolen gjorde under förarbetena till 1898 års renbeteslag detta förtydligande (prop. 1898:56 s. 52).⁴

Lapparnas rätt till renbete omfattar ej inägor – till vilka räknats, jämte åker och äng, även utängsslätter av viss beskaffenhet – utan endast vad man kallat egentlig utmark.

En besläktad definitionsfråga är innebörden av det i direktiven och rennäringslagen använda uttrycket *lappmarkerna*. I enlighet med den definition som ges i Nordisk Familjebok, art. Lappmark, 1911, (författare: K. Sidenbladh) utgår jag från att lappmarkerna är identiska med landskapet Lappland, f.ö. det enda svenska landskap som alltjämt har rättsligt bestående gränser. (Nationalencyklopedins svar på frågan är inte lika klargörande.)

Samernas rätt att enligt rennäringslagen använda annans fasta egendom gäller både mot enskilda ägare och staten ("kronomark").⁵ Som kommer att framgå gäller dock särskilda regler betr. kronomarken.

På *vinterbetesmarkerna*, ibland kallade *sedvanerättsmarker*, gäller – som framgår av namnet – samernas rättigheter bara under vintern. Denna begränsning omfattar också jakt- och fiskerätten. Hur vintern räknas och var dessa marker finns framgår av 3 § 2 p. Rennäringslagen. En ytterligare begränsning av just rätten till jakt och fiske gäller i så måtto att dessa rättigheter inte får utövas nedanför lappmarksgränsen (utanför Lappland) eller renbetesfjällen. Detta framgår av en jämförelse mellan 3 § 2 p. och 25 §. Den geografiska utsträckningen av samernas rätt till jakt och fiske är således mindre än renskötselområdet.

Till bilden av rätten till jakt och fiske hör också de bestämmelser i rennäringslagen som upptas under rubriken *Upplåtelse av mark och vatten m.m.* (31–34 §§). Till en början slås där fast att samerna inte själva får upplåta någon av de rättigheter som ingår i renskötselrätten och således inte heller nyttjanderätt (eller servitut) till jakt eller fiske. (Visst undantag i 31 § 1 st.)

⁴ *Rennäringsakkunniga* (SOU 1968:16) föreslog att "utmark", som fanns i de tidigare "renlagarna", skulle bytas ut mot förbud att utnyttja "inägor", s. 17, 193. Förslaget godtogs inte.

⁵ Överensstämmande: "jaktlagspropositionen" 1986/87:58 s. 45 och L. Berglöf, Betänkande ang. vissa fiskerättsliga förhållanden inom lappmarkerna (SOU 1952:13) s. 183.

På *åretruntmarkerna* får sådana upplåtelser göras av statlig myndighet (i regel länsstyrelsen). I *rennäringslagen* uppställs en rad förutsättningar för att en sådan upplåtelse, såvitt gäller jakt eller fiske, skall få ske. De återges här punktvis, till en början såvitt gäller Lappland.

1. Marken skall ligga ovan odlingsgränsen. (Av 3 § p. 1 framgår att delar av åretruntmarkerna ligger mellan odlingsgränsen och lappmarksgränsen. Mera om detta i avsnitt 4.)
2. Marken skall ägas av staten och stå under dess omedelbara disposition. (Den inte får alltså inte vara utarrenderad.)
3. Upplåtelse får ske *endast* om avsevärd olägenhet ej inträder för renskötseln.
4. Upplåtelsen får ej innebära besvärande intrång i den jakt- och fiskerätt som samerna har enligt 25 §.
5. Upplåtelsen skall vara förenlig med god viltvård eller fiskevård.
6. Samebyn måste lämna samtycke, om upplåtelsen avser ”hela fisket i visst vatten”.

I Jämtlands län finns ingen odlingsgräns. Där gäller motsvarande regler i stället beträffande ”renbetesfjällen”.⁶

Upplåtelse av jakt eller fiske som länsstyrelsen gör skall enligt huvudregeln ske mot avgift. Den tillfaller samerna på så sätt att den delas mellan Samefonden och berörd sameby.

Här finns anledning att erinra om den märkliga bestämmelse i jordabalken (7:5:3 JB) som ger möjlighet för statliga myndigheter att upplåta nyttjanderätt för obegränsad tid.

Förbudet för samerna att upplåta (med angivet undantag i 31 § 2 st.) är generellt och gäller således även mark med enskild ägare. Både detta förbud och samernas rätt att jaga och fiska har gammal hävd och har – med i huvudsak samma sakliga innehåll – funnits i lagen ända sedan den första renbeteslagen (1886:38, 21, 22 §§). Det samma gäller också om regeln att inflytande avgifter skall tillföras samerna. Deras rätt att jaga och fiska är dock, som kommer att framgå i nästa avsnitt, ännu äldre.

Frågor som lagen inte uttryckligen tar ställning till är om utmarkens ägare – staten eller annan – har rätt att dels själv jaga och fiska dels – i vidare mån än nyss berörts – upplåta sådan rätt.

⁶ I Jämtlands och Dalarnas län har samerna utanför renbetesfjällen en begränsad rätt till jakt och fiske på vissa i lagen angivna områden; 25 § sista st. rennäringslagen. För dessa marker gäller inte upplåtelsebestämmelserna i 32–34 §§.

Dessa frågor behandlas här till en början i fråga om *enskildas fastigheter*. Därmed avses i detta sammanhang all fast egendom som inte tillhör staten. Som tidigare sagts gäller samernas jakt- och fiskerätt enligt 25 § även på enskildas fastigheter. Samebysmedlem är även där oförhindrad att bedriva fiske för avsalu. Omfattningen av de enskilda ägarnas rätt till jakt och fiske torde i regel ha behandlats vid den fastighetsbildning som föregått fastigheternas tillkomst, eventuellt senare. I den mån sådana rättigheter tillagts fastigheten gäller de alltjämt, dock – i fråga om utmark – med den begränsning till samernas fördel som framgår av 25 §. Har rätten på utmark till jakt och fiske inte behandlats vid försäljning eller fastighetsbildning, kan det ifrågasättas om sådan rätt över huvud taget tillkommer fastighetens ägare, i varje fall om fastigheten bildats efter 1886 (för Jämtlands län 1888). (Den första renbeteslagen trädde i kraft 1.1.1887, resp. 1889.) De särskilda reglerna i rennäringslagen om länsstyrelsernas upplåtelser av jakt och fiske (32–34 §§) har ingen motsvarighet när det gäller enskilda fastigheter. Därav följer att rennäringslagstiftningen inte uppställer något hinder för enskilda fastighetsägare att upplåta rätt till jakt eller fiske.^{7,8}

Här som eljest gäller dock att nyttjanderättshavaren aldrig förvärvar en bättre rätt än den upplåtaren har.⁹

När det sedan gäller motsvarande rättigheter (dvs. utövande eller upplåtelse) på *statens mark* är det tydligt att de nyss berörda bestämmelserna i 32–34 §§ rennäringslagen har karaktär av undantag från eljest gällande regler på området. (Huvudregeln är att markägaren förfogar över fastighetens jakt och fiske.) Härav följer att staten, när det gäller områden nedom odlingsgränsen, visserligen måste respektera samernas rätt enligt 25 § men i övrigt är oförhindrad att i egen regi utnyttja rättigheten eller upplåta den.

⁷ Överensstämmande: Rennäringsrättskunniga SOU 1968:16 s. 210 och G. Prawitz i Cramér och Prawitz, Studier i renbeteslagstiftningen, 1970, s. 73.

⁸ Sveaskog AB:s fastigheter räknas i sammanhanget som enskilda. Obs. dock de genom lagändring 1992:785 gjorda tilläggen i 3 § rennäringslagen: ”[tillhör] eller vid utgången av juni 1992 tillhörde [staten]”.

⁹ Omfattningen av ”enskild jakträtt” behandlas i rättsfallet NJA 1942 s. 336 under rubriken ”Fråga om avvitrings inverkan å jakträtt som enligt nybyggesförfattningarna tillkommit enskild jordägare på kronomark ovan odlingsgränsen. Se särskilt Kammarkollegiets yttrande (delvis återgivet nedan under 3.2). Uppgifter om omfattningen av enskilt ägda fastigheter ovan odlingsgränsen finns i jaktlagspropositionen 1986/87:58 s. 45 och i SOU 1923:58 s. 74, 112 (”Tillgodogörande av Kronans fiskevatten”). – En möjlig komplikation i fråga om enskildas rätt följer av gällande regler om godtrosvärförvärv av fast egendom. Om samer i framtiden tillerkänns äganderätt exv. till ”kronomark” ovan odlingsgränsen, kan också beståndet av enskild rätt bli satt i fråga; jfr 18 kap. jordabalken (JB) med tillhörande övergångsbestämmelser i 57 § JP.

Rennäringslagens bestämmelser om upplåtelse kompletteras av den i administrativ ordning tillkomna *rennäringsförordningen* (1993:384). Förordningens 2–8 a §§ behandlar ”Upplåtelse av statens mark ovanför odlingsgränsen och på renbetesfjällen”. Bl.a. sägs (3 §) att rätt till småviltjakt och handredskapsfiske, som inte bedrivs yrkesmässigt, *skall* upplåtas till den som är fast bosatt i Sverige. Därvid skall följande förutsättningar gälla.

1. Olägenhet av betydelse för rennäringslagen får ej uppkomma.
2. Hinder på grund av 32 § rennäringslagen får ej uppkomma.
3. Upplåtelsen får ej inverka menligt på miljön, turismen eller andra intressen.

I *rennäringsförordningens* 7 § sägs att – förutom avgift enligt 34 § 1 st. rennäringslagen – länsstyrelsen som upplåtande myndighet får ta ut en avgift för administration, fiskevård, viltvård och bevakning. Sistnämnda avgift är maximerad till 50 % av den förstnämnda.

På grundval av *rennäringsförordningen* har Statens Jordbruksverk 30.7.1993 meddelat närmare *Föreskrifter om upplåtelser av rätt till småviltjakt och fiske på statens mark ovanför odlingsgränsen och på renbetesfjällen* (SJVFS nr 95).

Bakgrunden till 1993 års *rennäringsförordning* återfinns i prop. 1992/93:32 (”småviltpropositionen”) med förslag till ändringar i bl.a. *rennäringslagen*. I beskrivningen av propositionens huvudsakliga innehåll uttalas bl.a. (s. 2): ”Möjligheterna till upplåtelse av rätt till jakt och fiske på statens mark ovanför odlingsgränsen och på renbetesfjällen utökas kraftigt.” (De ändringar i *rennäringslagen* som skedde på grundval av propositionen hade inget samband med reglerna för jakt, fiske eller upplåtelse av sådan rätt.) Se även NJA II 1993 s. 589. – Kritiska synpunkter på här nämnda författningar från 1993 återfinns i avsnitt 5.2.4.

I direktiven för Jakt- och fiskerättsutredningen (s. 3) sägs att det inom renskötselområdet finns områden med ”dubbel jakt- och fiskerätt”, dvs. rätt för både samer och markägare, utan att den närmare fördelningen är preciserad. Det har i olika sammanhang framhållits att detta skapar rättsosäkerhet och att frågan bör närmare klarläggas.

Den i direktiven berörda rättsosäkerheten betr. jakt och fiske inom renskötselområdet togs – betr. jakt – upp i samband med tillkomsten av 1987 års jaktlag. I prop. 1986/87: 58 (”jaktlagspropositionen”) säger föredragande departementschefen (Lundkvist) i avsnitt ”2.2.4 Vården av älgstammen” och under rubriken ”Älgjakten” (s. 45 f).

Den jakträtt som tillkommer medlemmarna i en sameby ingår i den bruksrätt som renskötseln utgör. Emellertid har samerna inte ensamrätt till jakten. Markägaren har den jakträtt som följer med äganderätten till marken och samerna kan till stöd för sin jakträtt hänvisa till att den ingår i renskötselrätten. – – – Jag vill erinra om att för den som, enligt huvudregeln om jordägarens jakträtt – – –, har jakträtt inom renskötselområdet är den rätten mera begränsad än den jakträtt som tillkommer jordägare – – – i allmänhet.

Uttalandena i jaktlagspropositionen ledde inte till någon ändring i den ordning som redan dessförinnan gällt, nämligen att jaktlagen hänvisar frågan om samernas rätt till jakt och fiske till rennäringslagen. Och i den senare gjordes ingen ändring med anledning av tillkomsten av 1987 års jaktlag.

De citerade uttalandena i jaktlagspropositionen kräver en kommentar. Som framgått är rennäringslagen såtillvida tydlig att någon jakt- och fiskerätt inte tillkommer samerna på den del av renskötselområdet som ligger utanför lappmarksgränsen resp. renbetesfjällen. (Visst undantag för Jämtlands och Dalarnas län i 25 § sista st.) När det sedan gäller vinterbetesmarkerna (sedvanerättsområdena) i övrigt framgår redan av lagen att samerna inte har någon ensamrätt (25 § 1 st.: ”när renskötsel är tillåten där”). Här kan såväl statliga som enskilda ägare utöva och upplåta jakt och fiske utan någon redovisning till sameintressen. Men eftersom samerna har en i lag grundad rätt på områdena skall rätten givetvis respekteras. Huruvida behov föreligger att genom lag närmare reglera intressenternas inbördes förhållanden är en praktisk-politisk fråga som inte skall närmare beröras här. En sådan lagstiftning kräver ändring i bl.a. lagarna (2000:592) om viltvårdsområden (se 2 §) och (1981:533) om fiskevårdsområden (se 2 §).

Återstår så – när det gäller frågan om samernas ensamrätt – året-runtmarkerna. Det är här fråga om dels området ovan odlingsgränsen i de två nordligaste länen, dels – nedom denna gräns – skogsrenskötselns områden i samma län enligt beskrivningen i 3 § 1 p., dels slutligen renbetesfjällen i Jämtlands län. Av det citerade avsnittet av jaktlagspropositionen kan man få intrycket att samerna egentligen inte har någon ensamrätt inom någon del av renskötselområdet. Frågan belyses i nästa avsnitt.

3 Ensamrätt för samerna eller inte? Vad säger de subsidiära rättskällorna?

3.1 "Renlagarnas" förarbeten

Frågan om samernas rätt till jakt och fiske på åretruntmarkerna är en ensamrätt eller en rätt som de delar med markägaren får inte något helt entydigt svar i de primära rättskällorna, dvs. gällande lag, i första hand rennäringslagen. Frågan är aktuell betr. dels statens mark, dels sådan enskild mark där jakten och fisket inte blivit utesluten vid fastighetsbildning eller eljest. Att staten äger huvuddelen av marken är oomtvistligt. Å andra sidan har detta förhållande ingen betydelse för den rättsliga bedömningen. Innan en sammanfattande analys av rättsläget kan ske (avsnitt 5) är det därför nödvändigt att undersöka vad förarbeten och andra subsidiära rättskällor innehåller.

Kommittén (1883) som förberedde 1886 års renbeteslag gör lika lite som lagen något klart uttalande i frågan om ensamrätt. Det kan noteras att kommitténs förslag såtillvida gick längre till förmån för samerna än lagen att jakt- och fiskerätten på vinterbetesmarkerna enligt förslaget gällde utan någon begränsning i tiden (s. 14). Sedan Högsta domstolen vid sin granskning påtalat förhållandet, skedde i propositionen (1886:1) till riksdagen den begränsning som alltjämt gäller. Det särskilda utskott som behandlade propositionen gjorde i fråga om jakt och fiske följande uttalande (nr 1 s. 31).

Ehuru lapparnas befogenhet att till underhåll för sig och sina renar betjäna sig av land och vatten å de trakter, där de äga att vistas, är grundad på deras naturliga rätt till de för deras existens nödiga förutsättningar, så är med avseende å dessas beskaffenhet denna rätt likväl icke ens inom de för lapparna avsatta land att anse såsom en äganderätt. Den är endast en nyttjanderätt *till det omfång, som bestämmes av villkoren för renskötselns bedrivande* (kurs. här). Vad därtill icke erfordras, bör således falla utom gränsen för denna rätt. Det bör därför icke ligga i lapparnas fria skön att, på sätt hittills i vissa trakter av Jämtlands län ägt rum, upplåta betes- eller slätterlägenheter å skattefjällen åt bofasta, vilket givit anledning till inrättande av fåbodrar och därmed följaktig skogsförödelse.

Utskottets (här kursiverade) uttalande föranledde ingen ändring i propositionens lagtext. Efterföljande renbeteslagar (1898, 1928, 1971) upp- tar i sak samma bestämmelser om dessa ämnen som den första från 1886. Detta bekräftas av *Rennäringsakkunniga* som i betänkandet "Rennärningen i Sverige" SOU 1968:16 i anslutning till det nyss citerade utskottsuttalandet yttrar (s. 67).

Ända sedan antagandet av den första egentliga renbeteslagen – – – har i lagstiftningen konsekvent hävdats att samernas rätt är inskränkt till sådant nyttjande av land och vatten som erfordras för renkötselns bedrivande.

Förarbetena till de olika ”renlagarna” ger, såvitt jag kunnat finna, inte något direkt svar på den ställda frågan. I samband med tillkomsten av 1928 års renbeteslag gjorde Lagrådet detta uttalande (prop. 1928:43 s. 241).

Jakt- och fiskerätten framstår enligt sakens natur såsom en del av den allmänna befogenhet, som enligt 1 § 2 mom. innefattas i rätten till renkötsel, eller dock såsom utgörande en av de med samma rätt förenade förmåner om vilka talas i 8 § 2 mom.

Även följande uttalande av *Rennäringsakkunniga* (SOU 1968:16) ger en viss belysning av frågan (s. 190).

Att befogenheten att utöva samernas jakt- och fiskerätt förbehållits sådana renkötselberättigade som tillhör sameby har motiverats med att jakt- och fiskerättigheterna utgör en del av den allmänna renkötselrätten eller i varje fall utgör en av de med denna rätt förenade förmånerna (prop. 1928:43 s. 246). För rennäringen torde det vara av betydande värde att det sålunda rådande sambandet mellan renkötselrätten samt jakt- och fiskerättigheterna inte försvagas.

Hur man vid tillkomsten av den gällande rennäringslagen såg på dessa frågor belyses av följande uttalande av jordbruksutskottet (JoU 1971:37 s. 46 och 48).

Utskottet vill erinra om att genom uppdragandet av odlingsgränsen avsågs att skapa ett åt samerna förbehållet område som de kunde få använda till underhåll av sig och renarna. Vid bedömandet av om upplåtelse åt andra än de renägande samerna skall få ske på kronomark ovanför odlingsgränsen bör med hänsyn härtill enligt utskottets mening rennäringens intressen komma i första hand.

Enligt utskottets mening omfattar renbetesmarkerna i fjällområdet så betydande arealer att det torde finnas utrymme för ett större antal upplåtelser, t.ex. av fiske, utan att samernas rätt träs för nära. [Det sistnämnda som svar på motion 1971:1368.]

De citerade uttalandena ger – i likhet med utskottsutlåtandet i övrigt – ingen antydning om förekomsten ovan odlingsgränsen av en särskild rätt för staten till jakt eller fiske vid sidan av samerna. Den särskilda ordningen för upplåtelse av begränsade sakrätter på åretruntmarkerna (32 § rennäringslagen), som infördes redan 1886, motiverades av 1883 års kommitté på följande sätt (s. 106).

Enskilda lappar må alltså ej äga att företaga dylika upplåtelse. Men ej heller åt Lapparna såsom en samfällighet synes det böra vara överlåtet att därutinnan förfoga. Betänker man, huru föga ägnat ett lappsamfund är att förhandla till gemensamt beslut och att ingå avtal samt till samfällt gagn använda inflytande medel, så torde finnas lämpligast att åt Konungens Befallningshavande uppdraga ärenden av dylik art; . .

Se även särskilda utskottet vid 1886 års riksdag, utlåtande nr 1 s. 31 och NJA 1981 s. 239 (skattefjällsmålet). När det gäller den nu gällande lagen hänvisas till Rennäringsakkunniga SOU 1968:16 s. 193 och prop. 1971:51 s. 132, 170.

3.2 Andra subsidiära rättskällor

Avsikten med den hittillsvarande framställningen har varit att genom studium av lagtext och förarbeten försöka finna svaret på frågan om ensamrätt eller inte. Den bild av rättsläget som man på det sättet får kan visserligen sägas peka i riktning mot ensamrätt för samerna på "kronomarken" men är å andra sidan inte alldeles klar. Det senare är inte förvånande, eftersom lagens bestämmelser är gamla och dagens problem delvis andra än dem som mötte 1886 års lagstiftare. När det gäller ett rättsområde som fick sin grundläggande reglering för mer än hundra år sedan har man därför rätt att anse att den judiciella och administrativa praxis som följt också är en del av rättsläget, särskilt om det visar sig att praxis varit enhetlig. Innan jag går närmare in på denna fråga finns det anledning att kort beröra den rättspolitiska *bakgrunden till 1886 års lag*.

De styrandes intresse för samerna i Sverige har växlat över tiden. Vasakungarna hade i allmänhet en positiv inställning. Skälet var säkerligen inte omsorgen om en utsatt minoritet utan intresset av en effektiv skatteuppbörd. Under det karolinska enväldet trädde intresset för lappmarkernas kolonisering genom bofasta nybyggare i förgrunden. En positiv insats till samernas favör utgjorde tillkomsten av det tillägg till 1751 års gränsöverenskommelse med Danmark-Norge som brukar benämnas 1751 års kodicill (återges i SOU 1986:36 s. 167). Från mitten av 1800-talet märks en mera tydlig utveckling till samernas fördel.¹⁰

¹⁰ Professor Åke Holmbäck skriver i "Om lappskattelandsinstitutet och dess historiska utveckling" SOU 1922:10 s. 59: Genom [Kungl. Maj:ts brev 20.4. 1841 till länsstyrelsen i Jämtlands län] frångår alltså kronan grundsatsen att gynna kolonisationen i laptrakterna och söker i stället att genom bestämmelser mot kolonisationen skydda lapparnas rätt. I detta hänseende

Den sålunda påbörjade utvecklingen markeras av ett antal olika åtgärder. En var *avvittringarna* eller rättare sagt de senare avvittringarna. Professor J.E. Almquist skriver i Det norrländska avvittringsverket, 1928, s. 113.

Av hänsyn till lappbefolkningen i Jämtlands län hade statsmakten sålunda redan 1841 medgivit ett avsteg från den allmänna princip, som kännetecknade avvittringsverket vid denna tid. Kolonisationens befrämjande, som i förarbetena till avvittringsstadgan [8.12.1820] betecknats som huvudändamålet med avvittringen, hade delvis måst uppgivas, och istället hade föreskrifter meddelats mot nybyggesväsendet i avsikt att skydda lapparnes rätt.

Avvittringsstadgan (1850:81) för Luleå lappmark uttalar.

1 §. Avvittringens i Luleå Lappmark föremål är – – – att urskilja och bestämma de delar Lappmarken, där, tills vidare och intill dess Kungl. Maj:t annorlunda i nåder förordnar, anläggningar av nybyggen icke må äga rum, utan Lappallmogen skall äga oinskränkt rätt till bete för sina renar; – – –

6 §. Inom de delar av Lappmarken, som för Lappallmogens behov av renbete varda från nybyggesanläggningar undantagne, äger Lappallmogen begagna mulbetesmarken samfällt, dock att, där *uteslutande rätt till vissa sådana betestrakters begagnande* (kurs. här) härtills är vorden av Kungl. Maj:ts Befallningshavande åt enskilde personer upplåten, denna uteslutande rätt må fortfara intill betestrakternas nuvarande innehavares avgång, varefter den bör upphöra, därest ej annorlunda är i därom utfärdade Resolutioner stadgat.

1850 års avvittringsstadga avlöstes av *avvittringsstadgan (1873:26)* för Västerbottens och Norrbottens läns lappmarker. Utfärdandet föregicks av proposition och riksdagens godkännande. Syftet med stadgan anges vara: ”betryggande av skogens framtida bestånd och bevarande av Lapparnes renbetesrätt”. I stadgan gjordes – på sedvanerättens grund – en första reglering av renskötse rättens omfattning. Ingen inskränkning gjordes i samernas rätt till jakt och fiske. En annan åtgärd med samma syfte var uppdragandet av den s.k. kulturgränsen senare benämnd *odlingsgränsen*, ett arbete som hade sitt ursprung i ett kungligt brev 13.12.1867 och som – i flertalet socknar – avslutades i början av 1890-talet. Följande delar av stadgan är i detta sammanhang också av intresse.

§ 1. – – – Vid avvittringen skall ock en gräns bestämmas emellan de delar av lappmarken, som äro tjänliga för odling, och den mark, där nybyggesanläggningar icke vidare må tillåtas.

kommer 1841 års brev (”Hedebrevet”) att följas av en rad bestämmelser med samma syfte. – 1841 års brev återges hos Cramér och Prawitz, a.a. s. 179.

§ 8. — — ;och skola, även efter avvitrningen, Lapparne vara, såsom hit-tills, berättigade att för renhjordarna begagna bete å all skogsmark inom lappmarkernas nuvarande område, dock å enskildes skogar inom de till odling tjänliga delarna av landet [dvs. nedom odlingsgränsen] endast vintertiden, ävensom äga att, i den mån för betesrättens utövande är nödigt, till hushållsbehov begagna skogen.

Renbetesland, som kunna finnas inom den blivande gränsen för de till odling tjänliga delarna av lappmarken, må, såvitt för Lapparnes behov av renbete erfordras, fortfarande därtill användas. [Jfr 3 § rennäringslagen]

Odlingsgränsen var således inte slutligt bestämd när 1886 års lag tillkom, vilket förklarar det varierande uttryckssättet i 1886 och 1898 års lagar.¹¹

I och med de åtgärder som senast beskrivits, framför allt 1873 års avvitrningsstadga, hade grunden lagts för den lagstiftning om rensköttsel som sedan genomfördes under 1880-talet. 1971 års jordbruksutskott ger följande beskrivning av händelseförloppet (JoU 1971:37 s. 33).

Omfattningen av samernas betesrätt reglerades närmare första gången i 1873 års avvitrningsstadga. Denna reglering, som i stort sett utgjorde en konfirmering av bestående förhållanden, innebar att betesrätten skulle få utövas såväl på kronans som enskildas marker. Dock begränsades betesrätten på enskild mark nedom odlingsgränsen till vintertid. Vidare skulle samerna i viss utsträckning äga rätt att till husbehov ta virke från skogen och även vara berättigade att på utmark jaga och fiska. För den bofasta befolkningen däremot innebar avvitrningarna att de olika skifteslagen i fortsättningen var hänvisade till jakt och fiske inom byns egna genom avvitrningen gränsbestämda områden och att de gick förlustiga den rätt till jakt och fiske som de av sedvana hade åtnjutit i ungefär samma omfattning som samerna.

För den fortsatta utvecklingen må till en början nämnas 1883 års s.k. *felleslov*. Genom den blev svenska och norska samers rätt att använda betesmarker i det andra landet närmare reglerad (men också inskränkt); norsk lag 2.6.1883, svensk kungl. förordning SFS 1883:29; NJA II 1883 nr 4 s. 62; återgiven i Cramér och Prawitz a.a. s. 116. Ett sista led i denna speciella norrlandspolitik var *1886 och 1898 års renbeteslagar*. I och med 1886 års lag organiserades de renskötande samerna i *lappbyar*. Rensköttselrätten blev därmed i princip en kollektiv rätt för byn och har så förblivit. Betr. rensköttselrätten i övrigt

¹¹ Utnyttjad litteratur om avvitrningen: J.E.Almquist, a.a. s. 116, Sameutredningen SOU 1975:99, s. 46, Avvitrningarna i lappmarkerna, information från Justitiedepartementet, 1991, s. 10, Rennäringspolitiska kommittén SOU 2001:101, s. 211.

innebar 1886 års lag i sakligt hänseende en kodifiering av rådande sedvanerätt. (Överensstämmande: proposition 1886:2 s. 36; JoU 1971:37 – nyss citerat – och HD i skattefjällsmålet NJA 1981 s. 243.) Det gäller inte minst om rätten till jakt och fiske. Efterföljande ”renlagar” bygger i allt väsentligt på samma principer; jfr NJA 1981 s. 244. – 1886 års lag – och även efterföljande renlagar – innebar emellertid också att samer som inte tillhörde någon lappby ställdes utanför denna särskilda lagstiftning. – I det följande återges i – i huvudsak – kronologisk ordning sådana uttalanden om samernas rätt till jakt och fiske som kan antas vara uttryck för rättsläget.

Professor K.B. Wiklund skriver i *Nordisk Familjebok*, 1911, art. Lappar, under rubriken ”Sociala förhållanden”.

Redan i de äldsta tingsprotokollen från Lappmarken (mitten av 1600-talet) finner man lappbyarnas traditionella område uppdelat i ett antal ”land” med traditionella gränser, till vilka land de olika familjerna ha nyttjanderätt eller, åtminstone vad fiskevattnen i vissa trakter beträffar, äganderätt. Hur långt tillbaka i tiden denna anordning går, är okänt; förmodligen är den mycket gammal. – – – Genom k. brev 8 juli 1695 bestämdes, att skatten (*lapppräntan* l. *lappskatten*) av de svenska lappmarkerna, som förut utgått i pälsverk, torrfisk etc., skulle utgöras i penningar och utgå till ett visst, för varje lappby i dess helhet bestämt belopp, som skulle sammanskjutas av de till byn hörande lapparna oavsett förändringen i folkmängd eller förmögenhet. Enligt samma grunder betalas deras skatt till kronan ännu i dag; – – –

Wiklund (1868–1934) kan betecknas som sin tids ledande gestalt inom sameforskningen. Hans uttalande om fisket bekräftas av följande utdrag ur *Petrus Læstadius’* ”Journal för första året av hans tjänstgöring såsom Missionaire i Lappmarken”, 1831, del 1 s. 232:

Såsom landet på andra orter utgör folkets fastighet och egor, så är *sjön* (kurs. här) det här. På sjön är det mycken och sträng skilnad mellan mitt och ditt, på landet uppstår just icke någon fråga derom så framt icke för sjöns skull.

”*Jakt- och fiskerisakkunniga*” lämnade ”Förslag till vissa ändringar i bestämmelserna rörande jakt och fågelskydd / II Ändringar i jaktlagens fridlysningsbestämmelser m.m.” (SOU 1922:16). I syfte att underlätta för andra än samer att jaga och fiska föreslogs vissa lättnader i bestämmelserna om upplåtelse i 31 § i 1898 års renbeteslag. Upplåtelser enligt lagrummet betecknas av de sakkunniga som gjorda ”för lapparnas räkning” (s. 97). De föreslagna ändringarna genomfördes dock inte, se NJA II 1927 s. 679, 774. I samband med en

historisk återblick gjorde de sakkunniga i den nu aktuella frågan uttalanden av vilka några här återges (s. 82).¹²

Såsom ovan omnämnts (sid. 70), äga lapparna jämlikt 30 och 31 §§ i renbeteslagen att, å de för deras uteslutande begagnande anvisade områden, dvs. renbetesfjällen i Jämtlands län och kronomarkerna ovan odlingsgränsen i Norrbottens och Västerbottens län, *ensamma* (kurs. här) tillgodogöra sig jakten, dels så att de själva där äga utöva jakt och dels så att inkomsten av de upplåtelser av jakträtt till andra personer, som i viss ordning må av länsstyrelsen verkställas, skall användas till förmån för lapparna. – – – Som avvitringen vid tiden för [1864 års jaktstadgas] tillkomst ännu icke nått lappmarkerna, blev befolkningens, såväl nybyggarnas som lapparnas, jakträtt i stort sett obegränsad. Först i samband med lagstiftningen angående de svenska lapparnas särskilda rättigheter blev lapparnas jaktprivilegium ånyo framhållet. I förarbetena till lagen den 4 juni 1886 angående de svenska lapparnas rätt till renbete i Sverige, vilken var den första lag, som till fullständig behandling upptog frågan om lapparnas privilegier, erinras, att å trakter, där lapparna vistades, de av ålder utövat jakt och fiske. – – – I enlighet med det sålunda framlagda förslaget upptogos jämväl bestämmelser i 1886 års lag. Dessa bestämmelser hava, såsom framgår av den ovan lämnade utredningen rörande nu gällande rätt, sedermera bibehållits i 1898 års renbeteslag.

Jakt- och fiskerisakkunniga lämnade också ”*Förslag rörande tillgodogörande av kronans fiskevatten*” (SOU 1923:58). Under rubriken ”Lapparnas fiskerätt” anförs (s. 49).

I kronans dispositionsrätt över de allmänna kronofiskena göres en avsevärd inskränkning genom den rätt, som enligt bestämmelserna i 30 och 31 §§ i lagen den 1 juli 1898 om de svenska lapparnas rätt till renbete i Sverige tillförsäkrats lapparna.

Sedan uråldriga tider hava lapparna bedrivit fiske i lappmarkerna. Att detta varit en verklig dem förbehållen rättighet framgår bland annat därav, att de för sitt fiske utgåvo skatt. I kungl. brevet den 8 juli 1695 till Kungl. Maj:ts befallningshavande i Västerbotten angående lappskatten m.m. talas om den för fiskeriet utgående tiondefisken, vilken skulle ingå under den bestämda summa, vartill varje lappby för framtiden skulle skattläggas. Den sålunda bestämda skatten utgår fortfarande för lappbyarna i Norrbottens och Västerbottens län. – – – Lapparnas rätt till fiske var ju en helt naturlig sak, enär de sedan gammalt för sitt uppehälle voro beroende av fiske likasom av jakt och renskötsel. – – – Enligt lappfogdeinstruktionen den 5 augusti 1760 skulle lapparna bibehållas vid ”rendjursbete, fisk- och djurfång” å de lappland, som icke bleve anslagna till nybyggare.

¹² Av de Jakt- och fiskerisakkunniga kan nämnas landshövdingen John Falk (ordförande) och Lennart Berglöf (ledamot och sekreterare). Den senare var Kammarkollegiets generaldirektör 1930–1943.

Efter en redogörelse för vad 1886 och 1898 års lagar innehåller om renskötserätten ovan odlingsgränsen och på renbetesfjällen fortsätter de sakkunniga (s. 50).

Å berörda områden äga nämligen lapparna att *med andras uteslutande helt förfoga* (kurs. här) över de allmänna kronofiskena. De få väl icke själva göra några fiskeupplåtelse, utan har åt länsstyrelsen överlämnats att, därest sådan upplåtelse kan ske utan skada för lapparna, tills vidare tillåta annan att emot avgift å området jämte lapparna utöva fiske. — — —

Vid tillämpning av nämnda bestämmelser vid den tid, då avvittringen ännu ej genomförts, läser emellertid hava rätt viss inskränkning med hänsyn till den i 7 § fiskelagen intagna föreskriften rörande rätt för hemman anlagda på oavvittrad mark att, till dess delning försiggått, njuta fritt fiske. Denna föreskrift torde tolkats så, att fastighetsinnehavarna ansetts berättigade att å oavvittrade trakter fiska jämväl i vattnen ovan odlingsgränsen. Sedan avvittringen numera avslutats, saknar berörda föreskrift betydelse.

Vad Jakt- och fiskerisakkunniga säger om fiske på oavvittrad mark gällde före tillkomsten av 1912 års jaktlag också om jakten, se Kammarkollegiets yttrande i det nedan omnämnda fallet NJA 1942 s. 336.

I Jämtlands län gäller enligt Jakt- och fiskerisakkunniga enligt sedvanerätt och författningar i huvudsak samma ordning som i Lappland ovan odlingsgränsen (s. 51). — Att samerna har fiskerätt även inom nationalpark bekräftar de sakkunniga på s. 53.

Fiskevattnensutredningen avgav 1939 ”Betänkande rörande ett ändamålsenligt utnyttjande av kronans fiskevatten” (SOU 1939:28). Utredningen leddes av fil.dr. G.O. Alm. Utredningen behandlade utförligt samernas fiskerätt (s. 70–95). Av utredningen inhämtas (s. 75) att den särskilda lappskatten för de båda nordligaste länen avskaffades genom en förordning 1928:372. Genom den samtidigt tillkomna 1928 års kommunalskattelag upphävdes den skattebefrielse som tidigare gällt för inkomst av renskötelse. I Jämtlands län hade lappskatten upphävts 1894. Efter att ha redogjort för innehållet i den då gällande 1928 års renbeteslag uttalar utredningen bl.a. (s. 74).

Lapparna hava sålunda enligt lag sig tillförsäkrad en mycket omfattande fiskerätt utan att numera erlägga några som helst avgifter för densamma. De tidigare utgående lappskatterna hava nämligen så småningom bortfallit. [MB:s anm. Jfr vad nyss sagts om 1928 års kommunalskattelag.] — — — Den lapparna — — — tillerkända rätten att å utmark — — — bedriva fiske torde omfatta samtliga ovan odlingsgränsen belägna vatten, alltså även vatten å enskildas fastigheter. Ägarna till dylika fastigheter nödgas sålunda finna sig i det intrång lapparnas fiske otvivelaktigt mångenstädes medför. — — — Inom sådana områden, som blivit till uteslutande begagnande

anvisade, alltså områdena ovan odlingsgränsen och å renbetesfjällen, *äga lapparna fiskerätt med uteslutande av andra* (kurs. här), ehuru de icke själva äga rätt att medgiva fiskeupplåtelser till andra.

Justitierådet *P. von Seth* behandlar i arbetet "Svensk jakträtt", 1940, samernas jakträtt under rubriken "Fall av jaktutövningsrätt utan verklig jakträtt" (s. 65, jfr s. 13). Författarens teorier kommenteras nedan i avsnitt 5.2.3.

Rättsfallet NJA 1942 s. 336 har som (första) rubrik: "Fråga om avvitrings verkan å jakträtt som enligt nybyggesförfattningarna tillkommit enskild jordägare på kronopark ovan odlingsgränsen." Fallet redovisas av Rennäringspolitiska kommittén SOU 2001:101 s. 304. Det handlar om en hemmansägare i Gällivare socken som stämde staten med yrkande om förklaring att han ägde obehindrad jakträtt inom ett visst område på statens mark ovan odlingsgränsen. Samtliga instanser lämnade – enhälligt – hemmansägarens talan utan bifall. Staten företrädde av Kammarkollegiet. För den här avhandlade frågan är följande del av referatet av särskilt intresse.

Under åberopande av vidlyftig rättshistorisk utredning bestred kronan käromålet och anförde bl.a.: Sedan avvitringsnumera slutförts och därigenom juridiskt sett fullständigt boskifte ägt rum, måste frågan om rätt till jakt – och även fiske – anses vara definitivt löst. De bofastas rätt i förevarande avseende har härigenom kommit att för framtiden bestå allenast av den rätt de innehava såsom ägare till den jord som vid avvitringsnumera tilldelats dem. – – –

Kronan framhöll, att avvitringsnumera icke inverkat på lapparnas rättigheter utan berört endast den bofasta befolkningen, samt tillade: Av lagstadganden framgår, att ensamrätt tillförsäkrats lapparna till renbete å marken ovan odlingsgränsen. Men man har fullt skäl att anse även rätten till jakt och fiske därstädes tillkomma lapparna ensamma.

Från Högsta Domstolens akt (nu i Riksarkivet) återges här följande från Kammarkollegiets skrifter i målet (FöredragningsPM s. 22).

Genom införandet av renbeteslagarna skedde slutligen en rättslig reglering av de lappska rättigheterna. Genom dessa lagar tillförsäkrades lapparna en vidsträckt nyttjanderätt till de lappländska vidderna. Denna rätt, som stöder sig på urgammal historiskt grundad sedvanerätt och urminnes hävd och som av statsmakterna under gångna tider respekterats och erkänts, tillförsäkrades nu lapparna i skriven lag. [Härefter följer en redogörelse för renbeteslagarnas tillkomst och innehåll.] – Av dessa lagstadganden framgår, att den lappska befolkningen tillförsäkrats rätt till renbete med ensamrätt i trakterna ovan odlingsgränsen. Rätten till renbete därstädes är således en lapparnas uteslutande rättighet; men man har fullt skäl att gå längre – även *rätten till jakt och fiskerätt inom*

åsyftade trakter tillkommer lapparna ensam [kurs. här]. En fullständig utredning i detta hänseende har lämnats i förut omnämnda Förslag till vissa ändringar i bestämmelserna rörande jakt och fågelskydd, sid. 70–73, 89, 90 och 95. Av vad därstädes anförts framgår, att rätten till jakt på de för lapparnas uteslutande begagnande anvisade områdena tillkommer endast lapparna.

I fråga om jakträtten ”på de stora ödemarkerna i norra Sverige” inhämtas följande från Kammarkollegiets yttrande i samma mål (s. 34).

Av det anförda lär framgå, att jakträtten på de oavvittrade kronomarkerna och efter avvittring uppkomna överloppsmarkerna tillhört Kronan, även om Kronan icke varit i stånd eller icke funnit skäl att i äldre tider hävda dessa anspråk på annat sätt än genom beskattning. Lapparna ha hela tiden fått utöva en i senare lagstiftning närmare reglerad jakträtt på Kronans områden. Vad nybyggarna beträffar synes jakt ha idkats i stor omfattning, och i många fall torde jakten ha utgjort en oundgänglig förutsättning för nybyggarens existens. Att nybyggarna skulle få idka jakt på de oavvittrade markerna blev emellertid icke rättsligen erkänt förrän genom den i 1864 års jaktstadga medgivna jakträtten för envar på oavvittrad mark och kronoöverloppsmark, vilken f.ö. endast medgavs t.v. Den fria jakten på kronoöverloppsmarkerna bortföll genom 1912 års jaktlagstiftning. Eftersom det ej längre fanns någon oavvittrad mark, som icke var anvisad till lapparnas uteslutande begagnande, och bestämmelserna om fri jakt på oavvittrad mark därför saknade innebörd, uteslöts dessa genom 1927 års ändring av 7 § i 1912 års jaktlag.

I samband med 1942 års rättsfall finns anledning att nämna fallet *NJA 1911 s. 257*. Det handlar om en tvist om laxfisket i Lagans utlopp. De tvistande var innehavare (på grund av urminnes hävd) av viss fiskerätt å ena sidan och kronan såsom strandägare (och två kronoarrendatorer) å den andra. Kronan (och dess medparter) förlorade i alla instanser. Justitierådet *Wilhelm Sjögren*, tidigare professor i bl.a. rättshistoria, utvecklade sin mening i ett särskilt yttrande. Där sägs bl.a.

I saken har [av kronan] framställts invändning därom att, även om på sätt domstolarna antagit [motparterna] styrkt urminnes hävd till fiske efter lax uti ifrågavarande del av Lagan, denna hävd dock icke vore av beskaffenhet att helt och hållet utesluta strandägaren [kronan] från rätt till fiske av ifrågavarande slag. Denna invändning torde icke förtjäna avseende. – – – Vad i denna sak blivit upplyst därom att fiskerättigheter av ifrågavarande slag redan under den danska tiden av kronan upplåtits mot särskild avgift föranleder sålunda enligt min mening, att avseende ej bör fästas vid omförmälda i saken framställda invändning.

Lappfogden i Norrbottens län, *Erik Malmström*, skriver i "Lappar och bönder/Deras ömsesidiga rättigheter och skyldigheter", 1947, under rubriken "I vilken utsträckning får lapp tillgodogöra sig andra i privilegiet ingående förmåner än själva renbetesrätten? / Jakt och fiske." (s. 30)

Överallt, där lapparna hava jakt- och fiskerätt, äga de njuta förmånen i full utsträckning. — — — De äro icke underkastade andra inskränkningar, än att de liksom andra medborgare måste rätta sig efter allmänt gällande fiske- och jakttider samt andra i olika fiskeri- och jaktstadgor givna fredningsbestämmelser. — — — Laglig jakt- och fiskerätt på kronomark kan annan än lapp icke förvärva annorledes än genom upplåtelse av myndighet. Ovan odlingsgränsen och på renbetesfjällen beviljas sådan upplåtelse av Konungens Befallningshavande, nedom odlingsgränsen och utanför renbetesfjällen av domänverket. Understundom händer det också, att den bofasta befolkningen i fjällbygden under sken av att vara medhjälpare åt de renskötande lapparna obehörigen tillskansar sig möjlighet att jaga och fiska i fjällområdena. Lapparna varnas allvarligen för att låna sig till sådant bulvanskap.

Ytterligare vittnesbörd om rådande uppfattning i den nu aktuella frågan – i allt fall såvitt gäller fiske – föreligger i *Fiskerättskommitténs* betänkande med förslag till fiskelag (SOU 1947:47). I motiveringen till vad som kom att bli 26 § i 1950 års fiskelag (nr 596) – jfr 3 § 3 st. fiskelagen (1993:787) – uttalas under rubrikerna "Kronans fisken/Allmänna kronofisken/Gällande rätt" (s. 197).

Antalet fiskevatten på kronoöverloppsmarker och kronoparker är mycket betydande. Emellertid har kronans rätt att förfoga över dessa vatten i avsevärd omfattning inskränkts genom särskilda bestämmelser, framför allt dem som avse lapparnas fiskerätt men även lagstiftningen angående nationalparker. [Efter redogörelse för 2 och 3 §§ i då gällande renbeteslag, som angav "renskötselberättigade" områden, fortsätter kommittén:] Inom dessa områden få enligt 55 § renbeteslagen lapparna fiska på utmark; härunder torde inbegripas samtliga ovan odlingsgränsen belägna vatten, även sådana som ägas av enskilda. Inom de områden som blivit anvisade till lapparnas uteslutande begagnande – dvs. all inom lappmarkerna ovan odlingsgränsen samt på renbetesfjällen belägen mark, som ej disponerats för annat ändamål – äga jämlikt 56 § samma lag lapparna i princip ensamrätt till fisket (kurs. här). Själva få de emellertid ej upplåta fiske åt annan.

Fiskerättskommitténs uttalande återges med instämmande i standardkommentaren *Romberg-Thulin*, Fiskelag och vattengräns, 1955, s. 122. (Författarna – båda domstolschefer – hade som ordförande resp. sekreterare medverkat vid lagens tillkomst.) Liknande uttalanden görs

G. Thulin, *Fritt fiske och enskilt*, 5 uppl., 1962, s. 41, och L. Wikland, *Fiske och fiskerätt*, 1967, s. 32.

I anslutning till tillkomsten av 1950 års fiskelag avgav generaldirektören för Kammarkollegiet, *Lennart Berglöf*, "Betänkande angående vissa fiskerättsliga förhållanden inom lappmarkerna" *SOU 1952:13*. Berglöf redogör för bakgrunden till att samernas jakt- och fiskeprivilegium i samband med tillkomsten av 1928 års lag begränsades till att omfatta "endast till renskötsel berättigade lappar, som tillhöra lappby". Tidigare hade privilegiet ansetts gälla "alla personer av lapsk stam". Efter en diskussion om fördelar och nackdelar med 1928 års ändring, stannar Berglöf för att inte föreslå någon ändring (s. 193). Berglöf ger inte något explicit svar på den nu aktuella frågan, men det vill synas som om han närmast som en självklarhet utgått från att samerna var ensamma om fiskerätten på åretruntmarkerna. Följande citat, som skildrar tillkomsten av 1886 års lag, är belysande (s. 93).

Renbeteslagen fullföljde och utformade i detalj den genom 1867 års kungl. brev och avvittningsbestämmelserna påbörjade uppdelningen emellan kronan, lapparna och enskilda fastighetsinnehavare av deras inbördes rättigheter. Härvid lades odlingsgränsen eller, såsom den tidigare kallades, kulturgränsen såsom grund. Lapparna bibehöll sin rätt att uppehålla sig med sina renar inom Norrbottens och Västerbottens läns lappmarker samt i övrigt i de trakter de efter gammal sedvana ditintills hade besökt. Där ägde de "betjäna sig av land och vatten till underhåll för sig och sina renar". Områdena ovan kulturgränsen, i den mån dessa icke blivit av kronan särskilt disponerade, såsom för hemman o.d., benämns i lagen områden, som för lapparna särskilt bibehållits, eller "för lapparna avsatta land". Här fingo lapparna uppehålla sig året om samt då även fiska och jaga. Men även härutöver angåvos trakterna ovan kulturgränsen såsom lapparnas särskilda land. För lapparnas räkning förbehölls avkomsten av bete, slätter, fiske och jakt i den mån ej lapparna begagnade sig av dessa nyttigheter. — Dessa bestämmelser visa huru vidsträckt lapparnas urgamla förfoganderätt varit över områdena i lappmarkerna, även om denna rätt nu jämkades samt endast ovan kulturgränsen bibehölls vid tidigare omfattning och detta i delvis annan form.

Lapparnas tidigare allmänna rätt att förfoga över fisket och andra naturens nyttigheter i lappmarkerna kvarstod sålunda endast för trakterna ovan odlingsgränsen.

G.A. Bowveng kommenterar i "Jakträtt och jaktvård", 1956, s. 134, det s.k. lappprivilegiet, men han ger inte i det sammanhanget något uttryckligt svar på den fråga som här diskuteras. Ett indirekt svar ger han däremot i kommentaren till kungörelsen (1927:437) ang. grunder för tillgodogörande av kronans jakträtt. I kungörelsen, som

numera upphävts (SFS 1997:54), utsägs i punkt 3:o att personal vid skogsstaten har rätt att på statens mark inom tjänstgöringsområdet bedriva jakt på vissa angivna arter av villebråd. I kommentaren till bestämmelsen heter det (s. 123).

I fråga om renbetesområdena, dvs. markerna ovanför odlingsgränsen i Norrbottens och Västerbottens län samt å renbetesfjällen i Jämtlands län, är att observera följande: Om en kronopark eller annan kronans mark, som avses under punkt 1:o [= "kronan tillhörig, odisponerad mark"] i förevarande KK, skäres av odlingsgränsen, så blir det ej bestämmelserna i denna KK, som bli tillämpliga beträffande jakten å den del, som ligger ovanför odlingsgränsen. Revirpersonalen får alltså där icke åtnjuta den rätt till jakt, varom förmåles i punkt 3:o), och det är länsstyrelsen och icke domänstyrelsen, som beslutar i fråga om utarrendering av jakten.

Denna Bouvengs kommentar visar att hans uppfattning är att det inte finns någon rätt till "jaktutövning" för staten ovan odlingsgränsen eller på renbetesfjällen. (G.A.B. var åren 1939–47 expeditionschef i Jordbruksdepartementet.)

Före den nyss omnämnda kungörelsen 1927:437 gällde kungörelsen (1912:290) ang. grunderna för tillgodogörande av kronans jakt-rätt. I Jakt- och fiskerisakkunnigas betänkande SOU 1922:16 (tidigare omnämnt) finns ett uttalande som i sak överensstämmer med det här återgivna citatet från Bouveng.

Lagen (1960:130) om fiskevårdsområden föreskrev att fiske inom område som anvisats till samernas uteslutande begagnande var undantaget från lagens tillämpningsområde (1 § 3 st.). I dag motsvaras föreskriften av 2 § 1 st. lagen (1981:533) om fiskevårdsområden. 1960 års lag föregicks av flera utredningar. Förslag till lagstiftning i ämnet lämnades sålunda av den ovan nämnda Fiskerättskommittén SOU 1947:47 s. 13. I förslaget fanns ingen särbestämmelse för samernas fiske. Detsamma gällde om ett nytt förslag med titeln "Fiskeområde" SOU 1956:17 som avgavs av Fiskeristyrelsen. Mot Fiskerättskommitténs förslag invände lappfogdarna att det var angeläget att full trygghet gavs åt samernas fiskerättigheter, se SOU 1956:17 s. 83. Fiskeristyrelsen ansåg dock att någon särbestämmelse inte erfordrades. I proposition 1960:50 (s. 177 ff) som låg till grund för 1960 års lag, gjordes dock det undantag som senare inflöt som 1 § 3 st. i lagen. Föredragande departementschefen hänvisade bl.a. till att, när det gällde områdena ovan odlingsgränsen, "lapparna äger exklusiv fiskerätt". Se även NJA II 1960, s. 18.

I fråga om *viltvårdsområdena* (tidigare *jaktvårdsområden*) gjordes i den första lagstiftningen i ämnet inget undantag för samernas jakt-

rätt, se 10–13 §§ lagen (1938:274) om rätt till jakt. Ett undantag motsvarande det ovan nämnda i 2 § 1 st. lagen om fiskevårdsområden gjordes i 2 § lagen (1980:894) om jaktvårdsområden; se NJA II 1980 s. 412. I dag motsvaras bestämmelsen av 2 § lagen (2000: 592) om viltvårdsområden.

Prawitz uttalar i sitt tidigare (s. 6) omnämnda arbete från 1970 efter att ha redogjort för upplåtelsereglerna ovan odlingsgränsen etc. i 56 § i den då gällande renbeteslagen (s. 75).

Av dessa föreskrifter framgår, att kronan icke har någon rätt till jakt eller fiske å sådant område. Om kronan har äganderätt till områdena, [skattefällsmålet – NJA 1981 s. 1 – pågick] innebära föreskrifterna, att äganderätten icke är förenad med rätt till jakt eller fiske.

Professor *Israel Ruong* skriver i ”Samerna i historien och nutiden”, 4 uppl., 1982, s. 240, under rubriken ”De nordiska ländernas nuvarande politik med avseende på samerna”.

En komplicerad intressekonflikt är den mellan de bofastas jakt, framförallt älgjakten, och renskötseln och samernas jakt. De bofastas, dvs. jägarförbundets, ståndpunkt är att samernas jakträtt härleder sig från staten, medan samerna hävdar att jakt- och fiskerätten utgör samernas äldsta rättigheter och att de fortfarande utgör en viktig del av samernas försörjningsunderlag.

Högsta Domstolen säger i domen i skattefällsmålet (NJA 1981 s. 235) att utredningen visat att samerna före 1886 års lag hade ensamrätt till fiske på skattefjällen. Betr. jakten var det osäkert vad som gällde; dock fanns det anledning att räkna med att både jakträtten och fiskerätten inbegrep fångst till avsalu och inte bara fångst till husbehov.

Frågan om en *utvidgning av möjligheten enligt 32 § rennäringslagen* (motsvarande) att upplåta jakt och fiske har varit ett återkommande tema i många utredningar och riksdagshandlingar, se exv. Jakt- och fiskerisakkunniga omnämnda tidigare i detta avsnitt. *Rennärings-sakkunniga* (SOU 1968:16 s. 193) föreslog sålunda en viss utvidgning. I den följande propositionen i ämnet (1971:51 s. 132) ansåg dock föredragande departementschefen (Bengtsson) att utredningen gått för långt. Han uttalade samtidigt.

En annan sak är att nuvarande bestämmelser måhända tillämpas väl restriktivt. Så t.ex. torde det finnas utrymme för ett större antal fiskerättsupplåtelser utan att samernas rättigheter träds för nära.

Jfr jordbruksutskottet 1971, tidigare citerat i avsnitt 3.1. Frågan återkom under arbetet med jaktlagen (1987:259). *Jakt- och viltvårdsbered-*

ningen (SOU 1983:21; ordf. S. Ekström) uttalade sig också till förmån för en utvidgning när det gällde jakten, se t.ex. s. 269 och 307, jfr s. 198. Beredningen beskriver rättsläget inom renskötselområdet på följande sätt (s. 119).

Enligt rennäringslagen har samerna rätt att jaga inom de delar av samebyarnas betesområde som hör till renbetesfjällen eller lappmarkerna. Rätten gäller bara under den tid då renskötseln får bedrivas och bara för den som är medlem i sameby.

Beskrivningen är inte felaktig men den är ofullständig i så måtto att läsaren inte får veta att samerna faktiskt har jakträtt året om (enligt min uppfattning dessutom med ensamrätt) på en stor del av Sveriges yta. Denna ”skrivning” hos beredningen kan vara en del av förklaringen till de uttalanden om delad jakträtt som följt i olika sammanhang. Någon ändring i rennäringslagen föreslog beredningen inte. I *jaktlagspropositionen 1986/87:58* gjorde föredragande departementschefen det tidigare omnämnda uttalandet att samerna saknar ensamrätt (avsnitt 2, slutet). Inte heller detta uttalande föranledde någon ändring i rennäringslagen. Uttalandet förekommer i ett avsnitt med rubriken *Vården av älgstammen* och underrubriken *Älgjakten* (s. 45). Det ingår som ett led i motiveringen för en effektivare organisation av älgjakten (licensjakt).¹³

Det kan här finnas anledning att erinra om det oomtvistliga förhållandet att de mångahanda offentlighetsrättsliga och administrativa bestämmelser som finns betr. såväl jakt som fiske gäller även inom renskötselområdet, om inte undantag gjorts. Den tidigare omnämnda von Seth skiljer således i sin framställning tydligt mellan jakträttsens privaträttsliga och offentlighetsrättsliga delar, tidigare fördelade på jaktlag och jaktstadga; jfr SOU 1983:21 s. 118. Här skall inte diskuteras om bestämmelserna om exv. licensjakt på älg är av offentlighetsrättslig eller privaträttslig art; klart är att renskötselområdet efter jaktlagens tillkomst inte längre är undantaget. Överensstämmande: Regeringsrätten, RÅ ref. 1992:14. Med tanke på hur uttalandets (i föregående stycke) placering i jaktlagspropositionen och att ingen ändring gjordes

¹³ I standardverket Norstedts Juridiska Handbok, 17 uppl., 2001, s. 617, finns en beskrivning av samernas jakträtt som i sak överensstämmer med Jakt- och viltvårdsberedningens nyss återgivna uttalande. På s. 637 i samma arbete beskrivs samernas fiskerätt (som ju i sak överensstämmer med jakträtten). I fiskeavsnittet görs till en början samma beskrivning som i fråga om jakträtten. Därefter sägs: ”Detta innebär att samerna under hela året har fiskerätt i allt vatten inom Norrbottens och Västerbottens lappmarker ovanför odlingsgränsen” etc. Någon motsvarande uppgift lämnas inte i jaktavsnittet.

i rennäringslagen, finns det fog för antagandet att uttalandet i första hand syftar på nu angivna förhållanden.

Nästa gång som uppmärksamheten riktades mot upplåtelseregler i rennäringslagen var i samband med *proposition 1992/93:32* ("småviltpropositionen"), jfr NJA II 1993 s. 589. I anslutning till den utfärdades *rennäringsförordningen (1993:384)*. Aktuella delar av förordningen och dess förhistoria har tidigare beskrivits i avsnitt 2. I propositionen förordar föredragande departementschefen (Olsson) en utvidgning av möjligheterna till upplåtelse av jakt och fiske (s. 131–152). Följande utdrag belyser det sagda.

[Efter redogörelse för innehållet i jaktlagen, fiskerättslagen och 25 § rennäringslagen:] *Det finns således en dubbel jakt- och fiskerätt på utmark inom renbetesfjällen och lappmarkerna under den tid renskötsel är tillåten där.* (kurs. här) Markägaren har den jakt- och fiskerätt som följer av äganderätten och samernas jakt- och fiskerätt ingår i renskötselrätten. (s. 132) --- Sammanfattningsvis anser jag att småviltjakt bör upplåtas i väsentligt större omfattning än i dag. --- I princip skall alla som så önskar kunna jaga småvilt inom ett område. (s. 147) Upplåtelse av sportfiske med krok bör kunna ske i betydligt större utsträckning än för närvarande utan att olägenheter av någon betydelse uppkommer för rennäringsen. --- Grundförutsättningen bör vara att alla vatten upplåts om inte hinder föreligger. (s. 148)

På grundval av propositionen tillkom ny lag (om sametinget) och ändringar i flera gällande lagar bl.a. rennäringslagen. Någon ändring i rennäringslagens 25 och 32 §§, som behandlar jakt och fiske, skedde dock inte. Genom propositionen beredde regeringen däremot riksdagen "tillfälle att ta del av vad jag har anfört om --- upplåtelser av rätt till jakt och fiske på statens mark ovanför odlingsgränsen och på renbetesfjällen" (s. 1, 25, 191).

I riksdagen behandlades propositionen i bostadsutskottet (BoU8). Yttranden avgavs dessutom av jordbruksutskottet (JoU2y), kulturutskottet (KrU2y) och trafikutskottet (TU3y). Bostadsutskottet anslöt sig i allt väsentligt till vad som sagts i propositionen. I likhet med denna betonas att ingen inskränkning sker i det "skydd" som samerna får genom rennäringslagen. Utskottet tar inte uttryckligen ställning till frågan om samerna har ensamrätt eller inte, men det är tydligt att utskottet ansluter sig till tanken att samerna inte har någon ensamrätt på kronomarken ovan odlingsgränsen. Följande uttalanden är i annat fall svåra att förklara (s. 21).

Bostadsutskottet har under angivna förutsättningar inte något att erinra mot att de möjligheter som finns för jakt och fiske utnyttjas på ett

effektivare sätt än hittills. Vissa personer är helt eller delvis beroende av jakt och fiske för sin försörjning. [Här åsyftas uppenbarligen andra personer än samebymedlemmar.] För många andra är möjligheterna att jaga och fiska en viktig fritidsaktivitet och rekreatjonskälla. Som jordbruksutskottet anfört har det sedan länge varit ett allmänt önskemål att möjligheterna till jaktutövning och fiske tas tillvara på ett bättre sätt än för närvarande.

Utskottet avslutar avsnittet ”Rätt till jakt och fiske” med att föreslå att riksdagen ”lägger propositionen till handlingarna” i vad den rör rätt till småviltjakt och fiske på renskötselns åretruntmarker; jfr riksdagens skrivelse 1992/93:115. I den av regeringen därefter utfärdade rennäringsförordningen görs – i notform – en hänvisning till småviltpropositionen, bostadsutskottet och riksdagsskrivelsen.

Under arbetet med detta utlåtande har jag gjort en undersökning av domstolarnas *praxis i vattenmål*. Jag har resonerat på följande sätt. Om det förhåller sig så att det på renskötselns åretruntmarker (inom ”utmark” ovan odlingsgränsen etc.) finns jakträtt eller fiskerätt också för staten som markägare, så borde detta ha kommit till synes i de många mål om ersättning för skador som förekommit i samband med utbyggnaden av vattenkraften i Norrland. Det är väl känt att under årens lopp stora belopp utdömts till samefonden och andra sameintressen som ersättning för skador. Några rättsfall som tar upp den här aktuella frågan har jag inte påträffat. Under åren 1976–86 tjänstgjorde jag i Vattenöverdomstolen. Under denna tid torde frågan aldrig ha varit föremål för prövning. För att få frågan ytterligare belyst förde jag den vidare till f.d. justitierådet Lennart Persson och f.d. hovrättslagmannen Åke Wikner. Båda har långvarig erfarenhet som ordförande i både vattendomstolar i Norrland och Vattenöverdomstolen. Båda har dessutom erfarenhet från Högsta Domstolen, Persson som ledamot och Wikner som föredragande. Mina frågor löd: ”Har du varit om att staten som markägare begärt ersättning för skador på jakt eller fiske på sådan fast egendom som utgör utmark ovan odlingsgränsen (eller motsvarande)?” Och vidare: ”Har du varit med om att Vattenfall eller annan exploatör av vattenkraft gjort gällande att ersättning för skador på jakt eller fiske skall reduceras med hänsyn till att samernas rätt delas med staten som markägare?”

Mina intervjuoffer svarade nej på båda frågorna. De tillade att ersättning för fiske varit vanligt förekommande men att ersättning för jakt varit ovanligt men dock förekommit någon gång.

4 "till lapparnas uteslutande begagnande"

Punkt 2 i rennäringslagens (1971:437) övergångsbestämmelser lyder.

Vad i lag eller annan författning betecknas som områden som blivit anvisade till lapparnas uteslutande begagnande skall i stället avse sådan kronomark ovanför odlingsgränsen som står under statens omedelbara disposition och renbetesfjällen.

Bestämmelsen fanns inte i propositionen (1971:51) med förslag till rennäringslag utan insattes i lagen under riksdagsbehandlingen. Det aktualiserar frågan om bakgrunden och den närmare betydelsen av lagändringen. Problemet har två dimensioner: en geografisk (vilka områden avses?) och en rent rättslig (vilka befogenheter ingick?).

4.1 Det geografiska problemet

Rennäringslagens uppdelning av landet (norr om Jämtland) i skilda zoner fanns redan i 1886 års lag. (Områden i Sverige och Norge som grundas på den svensk-norska renbeteskonventionen har inte tagits med i detta sammanhang.) Samernas rätt är mest omfattande i zon 1 och minst i zon 4.¹⁴

Den västligaste (zon 1) är åretruntmarkerna mellan riksgården mot Norge och odlingsgränsen. Eftersom uppdragandet av odlingsgränsen inte var avslutat vid tillkomsten av 1886 års lag, kom beskrivningen av zon 1 att ske i negativa termer; jfr ovan vid not 11. Zon 1 i 1886 års lag angavs vara "Norrbottnens och Västerbottnens läns lappmarker" med undantag för "enskildes ägor --- inom de delar av dessa lappmarker, som vid redan förrättad eller framdeles skeende avvitrning förklarats tjänlige för odling".

I 1971 års lag anges zon 1 som "Norrbottnens och Västerbottnens läns lappmarker ovanför odlingsgränsen".

Zon 2 ingår i skogssamernas åretruntmarker. Zon 2 beskrivs i 3 § renbeteslagen på följande sätt: "--- Norrbottens och Västerbottnens läns lappmarker --- nedanför [odlingsgränsen] på mark där skogsskötsel av ålder bedrivs under våren, sommaren eller hösten och marken antingen tillhör eller vid utgången av juni 1992 tillhörde staten (kronomark) eller utgör renbetesland." Zon 2 skiljer sig från zon 1 i rättsligt hänseende i så måtto att de särskilda bestämmelserna

¹⁴ Eftersom Jämtlands län saknar odlingsgräns, berörs inte länet av detta avsnitt. Vad som här kallats zon 2 och 3 saknar motsvarighet i Jämtlands län.

om upplåtelse i 32–34 §§ rennäringslagen, som gäller för zon 1, inte gäller för zon 2.¹⁵

Existensen av zon 2 kan tydligt utläsas i 1898 års och senare rennäringslagar. Huruvida zon 2 fanns även tidigare är omtvistat. ”Skogssameutredningen”, 1997 (utredningsman: H. Wängberg) fann att zon 2 tillkommit av misstag i samband med 1898 års lag. Enligt Skogssameutredningen fanns det ursprungligen ingen rättslig skillnad mellan zon 1 och zon 2. De regler som gällde för zon 1 borde därför även gälla för zon 2. Utredningen föreslog därför åtgärder för att rätta till misstaget. Frågan uppmärksammades också av Rennäringspolitiska kommittén (SOU 2001:101, s. 279) som tillstyrkte förslaget. Ytterligare åtgärder har veterligen inte skett. Vid arbetet på detta utlåtande har jag därför utgått från förekomsten av zon 2. Om Riksdagen godtar Skogssameutredningens förslag, inverkar det givetvis på de slutsatser som här dragits.

Zon 3 utgörs av vinterbetesmarkerna mellan odlingsgränsen och lappmarksgränsen. I likhet med zon 2 gäller 32–34 §§ rennäringslagen inte i zon 3.

Zon 4 utgörs av de vinterbetesmarker som ligger utanför Lappland. Zonen är utan intresse i detta sammanhang eftersom rennäringslagen här inte upptar någon rätt till jakt eller fiske.

4.2 Det rättsliga problemet

Efter Skogssameutredningens ingående analys av tillkomsten av zon 2, synes det inte finnas anledning att i detta sammanhang ytterligare utreda frågan om en eventuell inkorporering av zon 2 med zon 1 (”det geografiska problemet”). Det kan däremot finnas anledning att försöka belysa *den rättsliga betydelsen* av ”områden, som blivit till lapparnas uteslutande begagnade anvisade”. Uttrycket synes i lagstiftningssammanhang första gången ha kommit till användning i 1898 års renbeteslag. I 1886 års lag, som tillkom medan arbetet med odlingsgränsen fortfarande pågick, används omväxlande ”för Lapparne avsatta land” (21 och 22 §§) och ”områden i Norrbottens och Västerbottens läns lappmarker, som för [lapparna] bibehållas” (21 §). Trots kritik inom HD mot den vacklande terminologin ger 1886 års lag inga tydliga definitioner av de begagnade uttrycksätten (jfr Prawitz, a.a. s. 22). I 31 § i 1898 års lag, som handlade om upplåtelseförbudet för samerna, bytte man ut den tidigare formuleringen (22 § i 1886

¹⁵ Skogssamerna har åretruntmarker även ovan odlingsgränsen.

års lag) ”avsatta land” mot ”områden, som blivit till lapparnes uteslutande begagnande anvisade”. Kommittén som förberett lagen uttalade att de marker som blivit till lapparnas uteslutande begagnande anvisade omfattade – förutom renbetesfjällen i Jämtlands län – de delar av lappmarkerna som låg ovan odlingsgränsen och ej var under enskild disposition. (”Förslag 27.5.1896 om de svenska lapparnes rätt till renbete i Sverige samt till lag om renmärken”, s. 54; tryckt i 1898 års riksdagstryck.) I 30 § i 1898 års lag, som handlade om samernas jakt- och fiskerätt i Lappland, utbyttes det tidigare uttrycket ”områden – – – som för dem bibehållas” mot ”Norrbottens och Västerbottens läns lappmarker ovan odlingsgränsen”.

Den genom 1898 års lag införda terminologin övertogs av 1928 års lag, se 3, 55 och 56 §§.

I 1971 års lag gjordes ingen ändring i sak när det gällde att beskriva området för samernas jakt- och fiskerätt i zon 1 i Lappland (”Norrbottens och Västerbottens läns lappmarker – – – ovanför odlingsgränsen”), se 3 och 25 §§. Men när det sedan gällde att beskriva det område där staten ”tar hand om” upplåtelseerna ändrades det tidigare ”områden, som blivit till lapparnas uteslutande begagnande anvisade” till (i 32 §) ”kronomark ovanför odlingsgränsen som står under statens omedelbara disposition”.

Efter en motion och utskottsbehandling insattes den inledningsvis (under avsnittsrubriken 4) citerade bestämmelsen i övergångsbestämmelserna till 1971 års lag. Jordbruksutskottet yttrade (JoU 1971:37 s. 38).

Med uttrycket ”områden, som blivit till lapparnas uteslutande begagnande anvisade” avses enligt prop. 1928:43 s. 171 renbetesfjällen i Jämtlands län samt de delar av lappmarkerna ovan odlingsgränsen som ej är under enskild disposition. I 1968 års förslag anges dessa områden som ”kronomark ovan odlingsgränsen som står under statens omedelbara disposition och på renbetesfjällen” [SOU 1968:16 s. 18 f, 210]. Enligt de sakkunniga åsyftas med denna beskrivning inga ändringar i förhållande till nuvarande definition.

Av det nu anförda torde framgå att den i föreliggande lagförslag [prop. 1971:51 s. 7] använda formuleringen inte, såsom motionärerna ifrågasatt, är avsedd att inskränka de rättigheter samerna för närvarande har. Enligt utskottets mening kan det dock inte förnekas att bytet av beskrivning på områdena kan komma att framstå som en inskränkning i förhållande till gällande rätt. För undvikande av missförstånd bör lagen därför kompletteras i övergångsbestämmelserna.

Någon legal definition av uttrycket ”uteslutande begagnande” – förutom den som ges i övergångsbestämmelserna till 1971 års lag – har

jag inte funnit i de äldre författningarna. Det finns ingenting som tyder på att man, när det avsedda uttrycket fördes in i 1898 års lag, betr. det rättsliga innehållet avsåg att ge samerna en starkare eller annorlunda rätt än vad de redan hade enligt 1886 års lag. Den 1898 använda terminologin förklaras av att man i och med odlingsgränsens tillkomst fått – eller trodde sig ha fått – mera exakta begrepp för att uttrycka lagstiftarens avsikter. Jag anser att ”områden som blivit anvisade till lapparnas uteslutande begagnande” helt enkelt fullföljer den tanke som ligger bakom tillkomsten av först lappmarksgränsen och senare odlingsgränsen. Överheten önskade dra en gräns mellan de bofastas och samernas värld. De bofasta tillerkändes äganderätt i den mån de inte redan hade det. Landet ovan gränsen fick samerna använda. Där skulle i princip inga nybyggen få ske, men undantag kunde ske och skedde. En del nybyggen kom att innehåsa med äganderätt andra med nyttjanderätt.

Uppenbart är att lagstiftaren med ”uteslutande begagnande” inte avsåg att beskriva äganderätt för berörda grupper. Tanken går närmast till den uppdelning som i jordabalkssammanhang görs mellan *totala och partiella nyttjanderätter* (jfr 7:3:1 JB). När det i 1850 års avvittringsstadga talas (6 §) om den ”uteslutande rätt till vissa – – – betestrakters begagnande” som länsstyrelsen upplåtit till nybyggare, råder det knappast någon tvekan om att det är en total nyttjanderätt för brukaren som åsyftas; jfr avsnitt 3.2. Kan man av detta dra slutsatsen att samma tolkning också gäller när ”uteslutande begagnande” sedan återkommer i 1898 års lag för att beskriva samernas rätt ovan odlingsgränsen? Svarar man ja på frågan har vi redan här svaret på frågan om ensamrätt eller inte för samerna till jakten och fisket. Svaret på den nyss ställda frågan (total nyttjanderätt?) måste dock bli att någon total nyttjanderätt eller total bruksrätt inte kan ha åsyftats. I alla renlagarna har samerna sålunda tillerkänts rätt att för eget behov använda skogen, samtidigt som staten förbehållit sig att i övrigt tillgodogöra sig skogsavkastningen. Redan här blir alltså den totala nyttjanderätten bortkopplad.

Eller betyder det omdiskuterade uttrycket ”total nyttjanderätt med undantag för” exv. kommersiellt skogsbruk? Jag tror att inte heller en sådan tolkning håller. För om en – i princip – total nyttjanderätt hade åsyftats, skulle ju inte rätten till jakt och fiske över huvud taget behöva nämnas i lagen, då ju sådana rättigheter alltid ansetts ingå i en total upplåtelse.

Genomgången av materialet har givit mig den uppfattningen att det är rennäringslagens olika bestämmelser om renbete, jakt, fiske,

upplåtelse, skogsfång etc. som anger renskötselrättens materiella innehåll. Jag utesluter inte att sedvänja och urminnes hävd – men då i andra hand – också kan komma ifråga som rättskällor. Först sedan dessa rättskällor utnyttjats kan det enligt min mening bli aktuellt att utnyttja det ”uteslutande begagnandet” och då närmast som en presumtionsregel. Annorlunda uttryckt: Är rättsläget osäkert och ger sedvanlig lagtolkning inte klart utslag till förmån för någondera tolkningen, kan det finnas anledning att som en sista resurs använda sig av formuleringen ”till lapparnas uteslutande begagnande”.

När det gäller den fråga som nu är aktuell, dvs. frågan om ensamrätt eller inte för samerna, är det min uppfattning att en tänkt presumtionsregel knappast har någon självständig uppgift att fylla, eftersom problemet med ensamrätten – som kommer att framgå av följande avsnitt – låter sig lösas redan med hjälp av rennäringslagen.

5 Slutsatser

Arbetet med detta utlåtande har i första hand gått ut på att försöka ge svar på frågan om (vissa) samers speciella rätt enligt rennäringslagen till jakt och fiske ”på utmark” inom *åretruntmarkerna* är deras ensamrätt eller om den delas med markägaren. Lagens uppbyggnad gör det nödvändigt att vid besvarandet skilja mellan *dels* ”kronomark” och annan fast egendom (här kallad enskild mark), *dels* mark ovan odlingsgränsen (och de därmed jämställda renbetesfjällen) å ena sidan och mark nedom nämnda gräns å den andra.

5.1 Den enskilda marken

Den rätt som huvudbestämmelsen (25 § 1 st. rennäringslagen) ger (berörda) samer är inte beroende av vem som äger marken. De två ägarkategorierna (staten och enskilda) behandlas lika av lagen även i så måtto att samerna inte (t.ex. genom utarrendering eller motsvarande) får upplåta den rätt de har enligt 25 §. Något generellt upplåtelseförbud i övrigt – för t.ex. jordägaren – uppställer lagen dock inte. Skillnaden mellan olika kategorier mark visar sig i stället i hur lagen behandlar möjligheten att upplåta.

Vad till en början angår *den enskilda marken* sägs i 25 § rennäringslagen: ”Medlem i sameby får jaga och fiska på utmark etc.” Det står alltså *inte*: ”Rätten att jaga och fiska på utmark tillhör same-

byns medlemmar”. Eftersom lagen på denna punkt är mångtydig, kan man inte – genom att enbart ”pressa” texten i denna paragraf – utläsa ett säkert svar på den ställda frågan.¹⁶

Något förbud för enskilda markägare att jaga eller fiska eller att upplåta sådan rätt uppställer lagen inte. Inte heller finns det – som för kronomarken – några särskilda bestämmelser för upplåtelse. Därav får anses följa att markägaren har dessa rättigheter. Samerna har alltså inte någon ensamrätt till jakt och fiske på den enskilda marken. Detta gäller oavsett om marken ligger ovan eller nedan odlingsgränsen.

En annan sak är om den enskilde markägaren alls har någon jakt- eller fiskerätt. Detta är en fråga som inte kan ges ett generellt svar. Den hänger ihop med vad som i varje särskilt fall har bestämts vid fastighetens bildande eller ev. i annat sammanhang. I de fall enskilda fastighetsägare har jakt- eller fiskerätt också *på utmarken* så har man här alltså exempel på delad eller ”dubbel” jakt- eller fiskerätt. Uppkommande problem torde normalt kunna lösas med tillämpning av lagarna om viltvårdsområden (2 §) och fiskevårdsområden (2 §). Båda lagarna uttalar att ”inskränkning” i samernas rätt inte får ske. Behov av lagändring har inte förmärkts och synes inte föreligga.

5.2 Kronomarken

5.2.1 Vad svarar renlagarna?

När det gäller *kronomarken* är situationen såtillvida densamma att huvudbestämmelsen (25 §) inte uttalar att samernas rätt är exklusiv; bara att de ”får jaga och fiska”. Bedömer man rättsläget med utgångspunkt enbart från denna bestämmelse, blir resultatet att det i varje fall inte kan uteslutas att även markägaren–staten har del i rättigheterna. Men huvudbestämmelsen måste ses i det sammanhang vari den ingår, i första hand rennäringslagens bestämmelser om platser, tider och upplåtelser.

Innan jag tar ställning till frågan om ensamrätt eller inte måste ytterligare ett spørsmål klaras ut. Frågan är speciell för Lappland och handlar om den del av *skogsamebyarnas* åretruntmarker med

¹⁶ Att renskötseområdet – och därmed även rätten till jakt och fiske – enligt 1 § rennäringslagen ”tillkommer den samiska befolkningen” ändrar inte det sagda, eftersom den citerade formuleringen, som insattes genom lagändringen 1993:36, får anses som sekundär i förhållande till 25 § 1 st. som inte ändrats sedan tillkomsten. Och syftet med 1993 års ändringar var som framgått av redogörelsen för 1992/93 års ”småviltproposition” uppenbarligen inte att ge samerna en starkare rätt till jakt och fiske.

karaktär av kronomark som finns nedan odlingsgränsen men ovan Lapplandsgränsen. Den speciella ordning för upplåtelser av begränsade sakrätter (i första hand nyttjanderätter) som rennäringslagen behandlar i 32–34 §§ gäller inte för dessa marker; mera härom i avsnitt 4.1 ("det geografiska problemet"). Denna del av renskötselområdet behandlas i upplåtelsesammanhang av lagen inte på annat sätt än enskild mark. Här finns därför grund att tala om dubbel jakt- och fiskerätt. Det finns anledning att förmoda att de problem som detta kan föra med sig kan lösas inom ramen för lagarna om viltvårdsområden och fiskevårdsområden på samma sätt som för enskilda marker.

Kvar att behandla är därmed kronomarken ovan odlingsgränsen och på renbetesfjällen i Jämtland och Härjedalen.¹⁷ På dessa marker skall alla upplåtelser (med det i sammanhanget mindre viktiga undantaget i 31 § 2 st.) göras av staten (i regel länsstyrelsen) och alla inflytande avgifter tillfalla samerna. Möjligheten att göra upplåtelse är inte fri utan begränsas av en rad restriktioner, varav de flesta uppenbarligen tillkommit av omsorg om rennäringen; se avsnitt 2. (Jag bortser från 3 § rennäringsförordningen 1993:384 som jag återkommer till i avsnitt 5.2.4.)

Gör man tankeexperimentet att det på dessa områden finns platser som samerna inte utnyttjar, uppkommer frågan hur upplåtelsebestämmelserna i 32–34 §§ skall tillämpas. De angivna paragraferna inrymmer emellertid ingen möjlighet för markägaren–staten att fritt disponera sådana eventuella "fria" områden. Rennäringslagens restriktioner måste iakttas och inflytande avgifter redovisas till samerna. En tänkt egen jakt- eller fiskerätt för markägaren–staten framstår under sådana villkor som i praktiken innehållslös.

En analys av *lagtexten* talar alltså till förmån för en ensamrätt för samerna. Men om detta varit lagstiftarens avsikt, varför har det då inte sagts ut i *lagtexten*? Svaret är att huvudbestämmelsen (25 § 1 st.) är tänkt att fungera inte bara ovan odlingsgränsen utan på hela renskötselområdet (utom zon 4, dvs. de områden utanför Lappland och de jämtländska renbetesfjällen där samerna helt saknar jakt- och fiskerätt). Bestämmelsen gör heller ingen skillnad mellan kronojord och enskild jord. Därav den – för vårt speciella behov – till synes vaga

¹⁷ Lagens definition på dessa marker är: "sådan kronomark ovanför odlingsgränsen som står under statens omedelbara disposition och på renbetesfjällen" (32 § 1 st.). Definitionen på kronomark lyder: " - - - områden - - - där marken antingen tillhör eller vid utgången av juni 1992 tillhörde staten - - - " (3 § 1 st.). Renbetesfjällen i Jämtland och Härjedalen betecknas alltså inte som kronomark, trots att de ägs av staten. Jag har för enkelhetens skull och i enlighet med vanligt språkbruk likväl valt att inränga även renbetesfjällen under kronomarken. – I *rennäringsförordningen* talas dock inte om kronomark utan om "statens mark ovanför odlingsgränsen och på renbetesfjällen".

formuleringen. I stället är det så att reglerna för jakt och fiske på statens mark ovan odlingsgränsen får sitt verkliga innehåll genom en sammanställning av huvudbestämmelsen med lagen i övrigt, i första hand reglerna om platser, betestider och upplåtelse.

Då framträder en bild som å ena sidan utgår från att staten är ägare (även till jakten och fisket). Men det är å andra sidan en äganderätt som, när det gäller utövandet och tillgodogörandet (av renbetet, jakten, fisket m.m.), för ägaren saknar praktiskt innehåll (i annan mån än att ägarens representant länsstyrelsen belastats med uppdraget att ombesörja hanteringen av förekommande upplåtelser). Resonemanget pekar med andra ord på ensamrätt för samerna. Rätten till kommersiell skogsavverkning och naturtillgångar i övrigt tillkommer dock markägaren. Samerna har här i förekommande fall rätt till skadestånd. *I motsats till vad fallet är vid upplåtelse av jakt eller fiske sker dock ingen redovisning av skogsinkomster (och motsvarande) till samerna.*

Den gällande ordningen för samernas rätt till renbete, jakt och fiske går i fråga om huvudinnehållet tillbaka till 1886 års lag. Det kan i det sammanhanget finnas skäl att erinra om att den tidens lagar inte skrevs som i dag, då man – måhända inspirerad av EU – med många ord försöker stoppa alla tänkbara kryphål. När 1886 års lag kom till, var traditionen från 1734 års lag fortfarande stark. Den kännetecknades av en lagtext som med ett konkret och direkt språk koncentrerades på huvudinnehållet. Man hade ingen ambition att få med ”allting” i lagen ”förty all misshandel [orätt] kan icke uppräknas i lagboken” (elfte domarregeln).¹⁸

Detta sätt att *analogivis* tolka lagen är – i varje fall inom civilrätten – vanligt och allmänt accepterat. Exempel påträffas även inom samerätten. 25 § 2 st. rennäringslagen säger att en same kan få jaga och fiska inom en grannbys betesområde men med reservationen: ”endast för sitt uppehälle”. Tillägget anses innebära att huvudregeln i 25 § 1 st. ger berörda samer rätt till yrkesfiske inte bara ovan odlingsgränsen utan i hela Lappland. Ett annat exempel är bestämmelserna att samer – under angivna förutsättningar – för egna behov får ta vindfällen, ”grantjur” och andra uppräknade skogsprodukter (16–22 §§). Den indirekta konsekvensen härav blir att den kommersiella avverkningsrätten tillkommer markägaren. – I en modern lag skulle dessa avgränsningar mellan rättigheter säkerligen ha uttryckts på ett tyd-

¹⁸ Citatet ger anledning att också framhålla att domaren skall beakta ”vad hans uppsåt var som lagen gjorde” (regel nr 12; jfr nr 42). – Att domarreglerna hade lagstiftarens uttryckliga sanktion bekräftas av not 1 s. XC i 2004 års upplaga av Norstedts lagboksedition.

ligare sätt, men rennäringslagen är – i nu berörda delar – ingen modern lag. Huvudinnehållet – och sättet att framställa det för läsaren – utgörs tvärtom av osorterade avlagringar av inte mindre än tre tidigare lagar. Detta är omständigheter som måste beaktas vid lagens tolkning; jfr Lagrådets kritik i prop. 1971:51 s. 261.

Det har många gånger framhållits att renskötselrätten är en rätt av alldeles eget slag. Beröringspunkter med det allmänna rättssystemet saknas dock inte. Vill man göra en jämförelse är renskötselrätten närmast att likna vid *servitut*, samtidigt som det står klart att den inte är ett servitut i lagens mening. Med tillkomsten 1886 av den första renlagen lades – om liknelsen fullföljs – på renskötselområdet i princip för all framtid en belastning som i sak är av samma slag som vid servitut vilar på den ”tjänande” fastigheten.¹⁹

Motsvarigheten till servitutsrättens ”härskande” fastighet är berörda samer. Parallellen med servitut ”håller” också i det avseendet att båda rättsinstituterna kan vara ”totala” eller ”partiella”. Den som har ett servitut för fiske kan ha rätt till den tjänande fastighetens hela fiske eller bara en viss del; jfr rättsfallet NJA 1911 s. 257 (laxfiske i Lagan) även omnämnt i avsnitt 3.2, 5.2.2 och 5.2.3. Rättsfallet har likheter med samerätten även på det viset att fråga var om fiske på grund av *urminnes hävd*, som ju utgör basen också i ”renlagarna”. Rättsfallet berättigar till slutsatsen att presumtionen är till ”hävdarens” förmån. En jämförelse mellan renskötselrätt och servitut visar att renskötselrätten – sett från ”den härskandes” sida – inte är svagare än servitutet. Medan ett servitut kan ändras eller upphävas genom en lantmäteriförrättning, är motsvarande åtgärd betr. renskötselområdet mera ”kringjärdad”, se 26–30 §§ rennäringslagen.

5.2.2 Jakt- och fiskerätten i rättslig och administrativ praxis

Innan slutsatsen (om samernas ensamrätt på kronomarken ovan odlingsgränsen och på renbetesfjällen) godtas, kan det finnas skäl att – närmast som en kontroll – undersöka om resultatet stämmer med hur frågan har hanterats i andra sammanhang.

I de gängse prejudikatsamlingarna har jag inte hittat något fall där domstol uttryckligen tagit ställning i frågan. Det tyder på att den – innan den på 1980-talet väcktes till liv – helt enkelt inte var kontroversiell. Ett indirekt stöd för alternativet ensamrätt utgör också

¹⁹ Jfr Särskilda utskottet 1886, utlåtande 1, s. 18 ff, återgivet av Bertil Bengtsson i Samernas jakt- och fiskerätt, aug. 2004, s. 6 vid not 27.

det nyss nämnda 1911 års rättsfall. – I avsnitt 3.1 (början) refereras förarbetenas – återkommande – uttalande att renskötselrätten endast är en nyttjanderätt till det omfång som bestäms av villkoren för renskötselns bedrivande. Frågan är om detta uttalande kan sägas ifrågasätta eller ta ifrån samerna den nu diskuterade ensamrätten. Anmärkningsvärt är att uttalandena inte i någon av de fyra ”renlagarna” (1886–1971) fått något avspeglning i lagtexterna om jakt och fiske. Om det nämnda uttalandet skulle innefatta även jakt och fiske, hade man haft anledning att vänta sig att exv. rätt till jakt och fiske för avsalu förbjudits, men så är inte fallet. När det gäller rätten att utnyttja skogen är samernas rätt begränsad till husbehovet.

Syftet med uttalandet i förarbetena torde i stället ha varit att markera att *äganderätten* till berörda fastigheter ligger kvar hos staten och övriga markägare, och att den rätt som tillerkänns samerna betingas endast av renskötseln och vad därmed sammanhänger – exv. jakt, fiske och husbehovsvirke. – En sammanfattning i denna del får anses visa att förarbetena inte utesluter samerna från ensamrätt på kronomarken ovan odlingsgränsen och på renbetesfjällen.

I avsnitt 2 återges jaktlagspropositionens (1986/87:58) uttalande att samerna inte är ensamma om jakträtten. Där sägs också att markägarens jakträtt begränsas av rennäringslagen. Uttalandena är inte tydliga, och om meningen varit att markera att samerna även på kronomarken ovan odlingsgränsen inte har ensamrätt, så har inte heller detta uttalande resulterat i lagtext. Uttalandena, som görs under avsnittet ”Vården av älgstammen” ingår inte som förarbeten till ändring av rennäringslagen. I sistnämnda lag gjordes över huvud taget ingen ändring vid 1987 års jaktlagsreform.

Mer eller mindre tydliga uttalanden till förmån för ensamrätt för samerna (utförligare under avsnitt 3.2) har gjorts av K.B. Wiklund 1911 (om fiske), av Jakt- och fiskerisakkunniga i SOU 1922:16 (om jakt) och SOU 1923:58 (jakt och fiske), av Fiskevattensutredningen SOU 1939:28, av Kammarkollegiet 1942 (jakt och fiske), av E. Malmström 1947 (jakt och fiske), av Fiskerättskommittén SOU 1947:47, av Romberg-Thulin 1955 (fiske), av G.A. Bouveng 1956 (jakt), av L. Berglöf i SOU 1952:13 (jakt och fiske) och av regeringen i prop. 1960:50 (fiske). Ett indirekt stöd för samma uppfattning är den av mig gjorda intervjuundersökningen av praxis i vattenmål.²⁰

²⁰ Anledningen till att Prawitz, 1970 (jfr avsnitt 3.2), som också stöder ensamrätten, inte tagits med i förteckningen är att hans arbete utgivits genom en intresseförening och att han därför möjligen kan anses som ”jävig”.

En sammanställning av de omständigheter som talar för och emot en ensamrätt för samerna ger enligt min mening vid handen att en tolkning av *rennäringslagen* utfaller till förmån för alternativet ensamrätt. Tolkningen vinner stöd av att ett flertal myndigheter och sakkunniga under lång tid – ca etthundra år – givit uttryck för samma uppfattning. Renskötseområdet grundar sig – enligt ett tillägg 1993 till 1 § *rennäringslagen* – på urminnes hävd. Men det är inte i första hand denna regel eller övergångsbestämmelsernas hänvisning till ”lapparnas uteslutande begagnande” som leder fram till ensamrätt för samerna utan en på vedertaget sätt gjord tolkning av gällande bestämmelser i *rennäringslagen*.

5.2.3 Dubbel jakt- och fiskerätt – en analys

Uttalanden till stöd för alternativet delad rätt till jakt och fiske på kronomarken ovan odlingsgränsen påträffas dels i jaktlagspropositionen 1986/87:58 (endast jakt), dels i ”småviltpropositionen” 1992/93:32. Det är möjligt att Jakt- och viltvårdsberedningen menade detsamma men dess uttalande (s. 20) är oklart. Jag har i avsnitt 3.2 angivit skälet (utvidgningen av licensjakten) till att uttalandet i jaktlagspropositionen – om än något oklart – likväl kan sägas ha ett visst berättigande i det sammanhang där det framförts. Oavsett vad avsikten kan ha varit kan uttalandet inte sägas rubba den slutsats som nyss framförts. När det gäller småviltpropositionen är situationen ännu mera oklar. Med delvis samma ordalydelse som jaktlagspropositionen säger även småviltpropositionen att det finns en dubbel rätt, men vilka marker och vatten som åsyftas är oklart. Det går dock inte att utsluta läsern att det inte någonstades finns någon ensamrätt för samerna, en uppfattning som dock enligt min mening vederläggs av den utredning som här redovisats. Medan tesen om den delade rätten i jaktlagspropositionen förs fram för att motivera ett legalt och förståeligt krav på omorganisation av licensjakten på älg, används samma tes i småviltpropositionen för att motivera en ”kraftig” utvidgning av upplåtelseverksamheten, dock utan att det föranleder någon ändring av *rennäringslagen*.

I avsnitt 3.1 redovisas skälen till att ansvaret för upplåtelsemarkerna på åretruntmarkerna 1886 fråntogs samerna och lades i statens hand. Den uppgift som staten då tog på sig leder tanken till en förmyndares uppgift och ansvar mot sin myndling. Från den utgångspunkten ter det sig främmande att ”förmyndaren” (dvs. staten genom läns-

styrelsen) använder dessa befogenheter för att tillgodose andra grupper efterfrågan på jakt och fiske (hur behjärtansvärd den än må vara). Att inflytande upplåtelseavgifter tillfaller "myndlingen" (samerna) gör inte arrangemanget mera acceptabelt; snarare är det en bekräftelse på att "småviltreformen" innebar en lagstiftningsmässig urspårning.

De uttalanden och opinionsyttringar som i samband med 1987 års jaktlagsreform och 1993 års "småviltreform" gjorts till förmån för en delad jakträtt – men såvitt känt ej för en delad fiskerätt – har inte föranlett någon ändring av lagen och kan inte heller i övrigt sägas vara av den beskaffenheten att de rubbat det rättsläge som dessförinnan etablerats.

Möjliga förklaringar till den inte ovanliga föreställningen om en delad eller dubbel jakt- och fiskerätt på kronomarken ovan odlingsgränsen är dels att en sådan uppdelning som nämnts faktiskt föreligger på andra håll inom renskötselområdet, dels att jakten på oavvittrad mark länge var helt fri. Som framgår av Kammarkollegiets yttrande kvarstod bestämmelsen därom ända till 1927; jfr avsnitt 3.2.²¹ Rolf Kjellström skriver i "Jakt och fångst i södra Lappland i äldre tid", Nordiska museets förlag, 1995, s. 21.

För lappmarkernas del verkar det länge ha varit så, att jaktstadgorna vare sig var kända eller hörsammade – åtminstone inte förrän en bit in på 1900-talet, när övervakningen kunde effektiviseras.

Det finns en opinion – oklart hur stor – som tycker att det är "konstigt" att staten, som i detta sammanhang förutsätts vara ägare till de stora vidderna i norr, inte ens på områden som samerna kanske inte utnyttjar, saknar rätt att för egen (och medborgarnas) del disponera över jakten och fisket. Otvivelaktigt finns här ett informationsvakuum. Ett sätt att göra det svårbegripliga begripligt är att jämföra med den situation som föreligger vid upplåtelse av servitut eller nyttjanderätt för all framtid. (Den senare möjligheten står öppen för staten ensam.) I de fall en sådan upplåtelse ger rättighetshavaren en total rätt till fastighetens jakt eller fiske, har upplåtaren visserligen kvar sin äganderätt – även till det upplåtna – men han är avskuren från möjligheten att utnyttja den upplåtna rättigheten. Om upplåtaren säljer fastigheten, kommer rättighetshavaren i de flesta fall att kunna utnyttja rättigheten även i förhållande till den nya ägaren

²¹ Som komplettering till det sagda skall sägas att den fria jakten inte gällde älg och – enligt 7 § i 1912 års jaktlag – inte heller mark som "blivit till lapparnas uteslutande begagnande anvisad". Ang. innebörden av sistnämnda uttryck hänvisas till avsnitt 4 ovan.

(enligt 7 kap. jordabalken). Håller man fast vid tanken att renlagarna alltsedan 1886 tillerkänt samerna en servitutsliknande rätt, som i allt fall inte är sämre än den som ”servitutslagen” tillhandahåller, inses att samernas rätt till jakt och fiske (på utmark ovan odlingsgränsen) är en rätt som utesluter ägaren–staten från möjligheten att vidta några dispositioner utanför rennäringslagens ram.²²

Jag har försökt att ta reda på hur den från början ganska entydiga bilden av samerna som ensamma innehavare av rätten till jakt och fiske på kronomarken ovan odlingsgränsen på en del håll trängts undan av en bild av delad rätt. Jag har kommit till uppfattningen att den senare bilden till inte ringa del kan återföras till justitierådet *P. von Seths* (1867–1940) jakträttsliga författarskap. Författaren utövade länge ett dominerande inflytande inom området. (I likhet med den tidigare omnämnde G.A. Bouveng var också von Seth en tid – 1906–09 – expediteschef i Jordbruksdepartementet.) I ”Svensk jakträtt”, 1940, s. 65, behandlar författaren samernas jakträtt under rubriken ”Fall av jaktutövningsrätt utan verklig jakträtt”. Författarens boskillnad mellan dessa båda begrepp är i grunden ingenting annat än den principiella skillnad som råder och alltid har rått mellan det rättsläge som föreligger mellan ägaren och innehavaren av en begränsad sakrätt (t.ex. nyttjanderätt). Framställningen blir dock missvisande när författaren i avsnittet om samerna hävdar att deras rätt ovan odlingsgränsen inte är någonting annat än ”en viss jaktutövningsrätt”.

Samernas rätt till renbete, jakt, fiske och annat – sådan den kommit till uttryck i renlagarna – kan i systematiskt hänseende inte hänföras till nyttjanderätt i termens vedertagna mening, även om uttrycket kommit till användning i 1800-talets förarbeten. Det har tidigare – i avsnitt 5.2.1 (slutet) – påpekats att samerätten mera liknar servitut än nyttjanderätt. Men egentligen är samerätten en rätt av alldeles eget slag, en *jus sui generis* – en tanke som i och för sig inte är främmande för den juridiska teorin. Det verkar sannolikt att det varit von Seths uppdelning i (jordägarens) jakträtt och (nyttjanderättshavarens) jaktutövningsrätt som givit upphov till tanken på en ”dubbel jakträtt” också på områden där resonemanget inte är tillämp-

²² Ytterligare en förklaring till att kännedomen om gällande rätt just på detta område ofta är bristfällig är med all säkerhet det förhållandet att renlagarna är ”svåråtkomliga”. Den som vill ta del av lagen i gällande lydelse måste som regel ha tillgång till ett tiotal årgångar av Svensk Författningssamling. Renlagarna har inte (annat än som rubrik) tagits med i den vanliga lagboken, och i högskoleundervisningen synes de ha helt negligerats. – I Karnovs lagsamling har rennäringslagen dock tagits med.

ligt, exv. på åretruntmarkerna. Författaren beskriver samernas jakt-rätt på åretruntmarkerna sålunda (s. 67).

Det enda fall, då en vidsträcktare rätt [än nedom odlingsgränsen] *kunde ifrågasättas* (kurs. här) tillkomma lapparna, är då det gäller områdena ovan odlingsgränsen, dvs. de områden, som i den mån de ej särskilt disponerats gå under benämningen de till lapparnas uteslutande begagnande anvisade områdena.

Ej ens över jakten å dessa områden har emellertid någon vidsträcktare rådgighet tillerkänts lapparna. [Härefter följer en redogörelse för länsstyrelsens befattning med upplåtelser på åretruntmarkerna. Redogörelsen är ofullständig i så måtto att författaren underlåter att upplysa om att upplåtelseavgifterna tillfaller samerna. Författaren sammanfattar:] Det lär därför få anses, att ej ens på dessa områden det är annat än en viss jaktutövningsrätt, som tillerkänts lapparna. Någon målsäganderätt hava de icke och enligt 31 § [jaktlagen] tillkommer dem ej ens den i nämnda lagrum omhandlade rätten att fråntaga en olovligen jagande förverkat byte . . .

Även om von Seth inte använder uttrycket dubbel (eller delad) jakt-rätt, är det tydligt att tanken på en sådan föresvävat honom. Det är f.ö. påtagligt att han över huvud taget uttalar sig förringande om samernas jakträtt. De begränsningar i samernas rätt som han berör i slutet av citatet har tagits bort i senare lagar.

Anledningen till att rätten att upplåta fråntogs samerna och lades i statens hand har berörts i avsnitt 3.1 (början och slutet). På denna punkt har renlagarna varit lika alltsedan 1886. Detsamma gäller om föreskriften att inflytande avgifter skall komma samerna tillgodo. Om det förhållit sig så att staten här haft en egen rätt som den delade med samerna, hade man haft anledning att räkna med att det – mer än samernas bristande förmåga – skulle ha anförts som skäl för den ordning som valdes, men så har såvitt jag kunnat finna inte skett vid något tillfälle.

Rennäringslagen gör i allt väsentligt ingen skillnad mellan rätten till jakt och rätten till fiske. De röster som i olika sammanhang uttalat sig till förmån för en separat rätt för staten som markägare vid sidan av samerna har såvitt känt bara fört fram jakten men inte fisket. Även detta är anmärkningsvärt och talar till förmån för samernas ensamrätt.

Möjligheten att inom renskötseområdet bilda *viltvårdsområde* eller *fiskevårdsområde* har tidigare berörts (avsnitt 3.2 och 5.1). Lagarna i ämnet uttalar att dessa samverkansformer inte kan ifrågakomma på ”kronomark ovanför odlingsgränsen som står under statens omedelbara disposition eller [mark på] renbetesfjällen” (2 § i båda

lagarna). Arrangemanget får anses bekräfta att "lagstiftaren" räknat med att staten på dessa områden inte har någon egen rätt till utövning vid sidan av samerna. För om en sådan rätt förelagat för staten, hade det varit naturligt att arrangera samverkansformen på liknande sätt som skett inom övriga delar av renskötselområdet.

Men även om tidigare berörda uttalanden i jaktlags- och småviltpropositionerna är tänkta att uttrycka tanken att staten vid sidan av samerna har en egen rätt att jaga och fiska och även att upplåta sådan rätt på kronomarken ovan odlingsgränsen, rubbar sådana uttalanden inte det rättsläge som etablerats. Det senast sagda gäller även om riksdagen – som ju inte ändrat lagen – i fallet småviltjakten instämt i sådana uttalanden genom att – med det i sammanhanget oklara uttalandet – "lägga till handlingarna" vederbörande utskotts godkännande. Slutsatsen är därför att staten saknar rätt att för egen del utöva eller på annat sätt tillgodogöra sig rätten till jakt och fiske på kronomarken ovan odlingsgränsen eller på renbetesfjällen.

Under arbetet med denna sak har från olika håll den åsikten framförts att lagen är otydlig (och därför bör förtydligas; kanske också ändras i sak). Jag delar inte denna uppfattning. Det står visserligen inte i lagen att samernas rätt är deras ensamrätt, och det står inte heller att samernas rätt är en rätt som de delar med markägaren–staten. Jag håller med om att lagtexten i det här fallet inte är kristallklar, men det är ju en situation som juristen möter dagligen. Till hans hjälp tillhandahåller därför rättsvetenskapen en hel arsenal med tolkningsmetoder. Det är fåfäng möda att försöka möta varje fall av oklarhet i lagen med ny lagstiftning. Som jag tidigare sagt leder enligt min mening sedvanlig tolkning av rättsläget fram till ensamrätt för samerna.

Till den opinion som tycker att rättsläget är oklart vill jag förutom det redan sagda hänvisa till den inom avtalsrätten allmänt accepterade tolkningsregel som säger att oklarhet om rättsläget drabbar den som formulerat avtalet. Exempel på denna s.k. *oklarhetsregel* är NJA 1989 s. 269, se särskilt HD:s motivering s. 286. Genom renlagarna har (berörda) samer av staten–lagstiftaren–markägaren givits en rätt att – utan andra begränsningar än som gäller för alla andra – för all framtid utöva jakt och fiske på (aktuella delar av) statens mark (och dessutom tillgodoföras intäkterna från ev. upplåtelse). Det är uppenbart att samerna haft små eller inga reella möjligheter att inverka på reglernas utformning. (När samerna i samband med tillkomsten av 1971 års lag framförde viss kritik blev den avvisad, se prop. 1971:51 s. 132.) Hade det varit fråga om en avtalstvist, skulle man med all

sannolikhet ha kommit fram till att samerna i förhållande till motparten befunnit sig i sådant underläge att oklarheten om rättsläget skall drabba motparten dvs. staten. Frågan om samernas jakt och fiske faller visserligen inte in under avtalsrätten, men principen torde ändå – och här med än starkare skäl – få anses tillämplig. Finner man att rättsläget är oklart, leder därför även oklarhetsregeln till att staten inte kan åberopa oklarheten till sin fördel; i all synnerhet som statliga organ tidigare och under ca hundra år hävdade en motsatt uppfattning. Här föreligger således ytterligare en omständighet som talar för samernas ensamrätt.

Professor *Bertil Bengtsson* skriver i "Samerätt", 2004, s. 52.

Det kan visserligen sägas att samerna har bevisbördan för att de i strid med huvudregeln i jakt- och fiskelagstiftningen skulle ha en jakt- eller fiskerätt som utesluter markägarens rättigheter. Även om urminnes hävd mycket väl kan ge en sådan ensamrätt (jfr NJA 1911 s. 257) är det – i nuvarande forskningsläge – osäkert om samerna för sin del kan styrka mera än att de på åretruntmarkerna haft en fullgod rätt till jakt och fiske *jämte* markägaren – staten eller enskild. [Härefter som not:] Av betydelse blir här att samerna utövat sina rättigheter bara tidvis och på så stora områden, till synes utan att koncentrera utövningen på ett sådant sätt att den kan anses utesluta markägarens rätt (jfr NJA 1911 s. 257, JR Sjögrens yttrande).

Efter den här gjorda genomgången av rättsläget, däri inbegripit hundra års statlig administrativ praxis, ter det sig mera naturligt att det är staten som har bevisbördan (för att samerna saknar ensamrätt) än att samerna skall bevisa (att de innehar ensamrätten). Tanken stöds av det förhållandet att ingen av de undersökta rättskällorna innehåller minsta antydning till en norm för uppdelning av rättigheterna.

Gemensamt för renlagarna – från 1886 till 1971 – är att rätten till jakt och fiske ansetts vara nära sammanhängande med rätten till renbete. Både lagstiftaren och samerna har sett de olika verksamheterna som olika sidor av samma sak. Lagen har överlåtit till sameby medlemmarna själva att bestämma vilken del av den totala rennärrätten som de vill prioritera. Sett i ett större sammanhang har det sannolikt många gånger varit rationellt att inte vid varje tillfälle söka maximal avkastning från exv. jakten eller fisket. Och om möjligheterna till upplåtelse av jakt och fiske inte alltid utnyttjats till fullo, har detta med säkerhet sin förklaring i det – i varje fall för samerna – väl kända förhållandet att utomstående jägare och fiskare många gånger är störande för den egentliga renskötelsen. Med dessa besökare följer ju ofta hundar, flygmaskiner och annat som är

störande. Det skulle stå i direkt strid med hela syftet med rennäringslagstiftningen, om samernas långsiktigt försiktiga användning av markresurserna skulle användas som ett argument emot dem för att begränsa deras möjligheter att fullfölja den verksamhet som de valt till sin.

Om det skulle klarläggas att samerna använder renskötselns åretruntmarker – och inte bara jakten och fisket – på ett icke ändamålsenligt sätt, har statsmakten möjlighet att ingripa. Men det måste göras i laga former och inte på det lättvindiga och – enligt min uppfattning – inkonstitutionella sätt som skedde vid behandlingen av småviltpropositionen 1992/93:32. – Trots likheten med servitut är det min uppfattning att en analogi med servitutsrätten i denna situation inte kan göras. Renskötselrätt är trots allt inte servitut; jfr avsnitt 5.2.1 (slutet).

5.2.4 Kommentar till rennäringsförordningen

Återstår så att kommentera *rennäringsförordningen* i de delar den avser upplåtelse av jakt och fiske på statens mark ovan odlingsgränsen. Förordningens 3 § säger att länsstyrelsen i situationer som beskrivs i paragrafen *skall* upplåta rätt till jakt och fiske (jfr avsnitt 2). – Det råder inget tvivel om att paragrafen inte står i överensstämmelse med rennäringslagen, närmast dess 32 §. *Lagens* innebörd kan inte tolkas på annat sätt än att den ansvariga myndigheten skall vara återhållsam med upplåtelser och att rennäringsintressen skall stå i centrum vid beslut om upplåtelse. (Jfr Jordbruksutskottets uttalande vid lagens tillkomst, återgivet i avsnitt 3.1.) Så har också 32 § tidigare tillämpats. Även om också *förordningen* räknar upp ett antal förutsättningar, som måste vara uppfyllda, talar den i grunden ett helt annat språk i och med att den direkt ålägger den ansvariga myndigheten att upplåta. Att detta också var avsikten med förordningen bekräftas av de uttalanden som departementschefen och utskottet gjorde vid tillkomsten. Det är tydligt att förordningen och särskilt dess 3 § är en produkt av föreställningen om delad jakt- och fiskerätt även på dessa områden, dvs. ovan odlingsgränsen. Efter den genomgång av rättskällorna som här skett är det svårt att beteckna denna föreställning som annat än en fantasiprodukt.

En logisk följd av vad som här sagts om förordningens 3 § är att även andra delar drabbas av samma öde. Det gäller t.ex. 5 §, som föreskriver att upplåtelse enligt huvudregeln skall ske gratis i de fall som räknas upp i paragrafen. Jfr 34 § 1 st. rennäringslagen, som

säger att gratisupplåtelser bara får ske i händelse av ”särskilda skäl”. Det gäller vidare 7 §, som ger länsstyrelsen rätt att utöver upplåtelseavgiften tillgodoräkna sig en särskild avgift för administration o.dyl.

Håller man fast vid tanken att staten–lagstiftaren redan 1886 tog på sig uppgiften att administrera upplåtelseverksamheten åt samerna (som ansågs inte betrodda) och till dem redovisa inflytande medel, finns med gällande lag inget utrymme för andra avgifter än själva upplåtelseavgiften.

Som framhållits i inledningen skall i fall av bristande överensstämmelse mellan lag och förordning den senare såsom sekundär vika för lagen. Av HD:s dom i rättsfallet NJA 1965 s. 492 (Suorvasjöarnas reglering) framgår att samernas rätt (enligt då gällande ”renlag”) till land och vatten – och därmed även jakt och fiske – i expropriations-sammanhang åtnjuter samma skydd som äganderätt till fast egendom. Därav följer också att rätten inte påverkas av en administrativ förordning som står i strid med etablerad rätt.

Det är givetvis angeläget att det inte finns motsättning mellan lag och förordning. Jag anser inte att det ingår i mitt uppdrag att framlägga förslag på hur bruten rätt skall återställas. Olika möjligheter står till buds. Det enklaste är givetvis att upphäva de bestämmelser i rennärlingsförordningen om jakt och fiske som tillkom 1993 och/eller ge samerna ekonomisk kompensation.

5.2.5 Slutligt svar. Sammanfattning

Genomgången torde ha visat att samernas rätt till jakt och fiske på utmark på statens fasta egendom (kronomarken) *ovan odlingsgränsen och på renbetesfjällen* är en ensamrätt som (berörda) samer inte delar med markägaren. Någon ensamrätt i övrigt som kan grundas på rennärlingslagen har jag inte funnit. Ensamrätten får anses vara inbyggd i rennärlingslagen och framgår vid en sådan tolkning som normalt sker t.ex. i en rättegång. Resultatet bekräftas av en i stort sett enhetlig och konsekvent tillämpning under ungefär etthundra år räknat från den första renlagens tillkomst 1886. – Äldre lagars bestämmelser om samernas rätt till områden som anvisats dem till uteslutande begagnande är alltjämt gällande men kan i detta sammanhang inte anses ge något tillskott utöver den rätt som följer av rennärlingslagen. – Några belägg för att staten före 1987 i kommersiellt syfte utnyttjat sådan rätt till jakt eller fiske, som enligt min mening är samernas ensamrätt, har jag inte funnit.

Naturen av samernas rättigheter och naturen av statens rätt

Av jur. dr i rättshistoria Kaisa Korpijaakko Labba

Syftet med detta utlåtande är att ge ett svar på två frågor:

- 1) vad innehåller samernas på urminnes hävd grundade jakt- och fiskerätt, och
- 2) har staten en jakt- och fiskerätt ovanför odlingsgränsen och på renbetesfjällen eller inte ?

Inom ramen för detta utlåtande skall jag inte i större skala behandla frågor som rör samernas rättigheter och deras privaträttsliga status enligt domstolspraxisen på 1600-talet och förra hälften av 1700-talet. Jag utgår ifrån att denna viktiga grundfråga har, med tanke på syftet med detta utlåtande, klargjorts och analyserats tillräckligt utförligt i den modernare rättshistoriska forskningen i ämnet. På grund av dessa forskningsresultat (t.ex. i min doktorsavhandling från år 1989) torde det vara obestridligt, att samerna eller närmare lapparna behandlades och skyddades såsom "ägare" av sina lappskatteland och lappbyar av Lappmarkens häradstingsrätter under denna tidsperiod. Termen "ägare" var det begrepp som oftast användes av så väl samerna själva som också tingsrätten när det gällde tvister angående rättigheter till mark- och vatten. Enligt dåtidens lagstiftning och terminologi fyllde denna äganderätt samma kriterier som en skattemannarätt till mark. Skattemannarätten var företrädaren till den moderna äganderätten och tillkom den självständiga bondeklassen i riket. Enligt den refererade moderna forskningen jämfördes också lapparna med skattebönder under denna tidsperiod. Inom ramarna för detta utlåtande skall jag under kap. I först kort utforma en rättshistorisk och logisk förklaring för tolkningen av samernas rätt som skattemannarätt, även med tanke på att den tidigare gällande uppfattningen angående samernas rättsliga status var helt motsatt i denna grundfråga.

1 Naturen av samernas rättigheter

1.1 Varför äganderätt?

Rättsfall rörande privaträtten, markanvändningens rättsskydd och laga fång samt rådande rättspraxis utgör i sig ett obestridligt bevis för att lapparna/samerna ansågs vara ägare till sin ärvda mark eller lappskatteländ i historisk tid alltså som "självständiga bönder", dvs. skattebönder. Lapparna själva upplevde saken på detta sätt i enlighet med sin urgamla rättstradition; denna tradition är så gammal att inga historiska källor längre kan berätta om dess ursprung.

När problemen dryftades på tinget argumenterade lapparna genom att gå efter annan konstatera att de var ägare till sina marker samt kräva jordägarens rättigheter, dvs. bekräftelse på sitt laga fång eller domstolens skydd för konkreta brott mot markanvändningen. I motsats till vad man i litteraturen fram till 1980-talet har hävdad, utgjorde jordbesittningen i det gamla samesamhället en helt aktuell företeelse och även ett begrepp. Om man ur det samiska samhället och dess traditioner söker en djupare strukturell förklaring till situationen, är en sådan lätt att ge på grund av allt tillgängligt material.

I motsats till det som påstås fanns det inte mark och vatten "i överflöd" för att täcka behoven i samernas naturnäringsgrenar i det område samerna bebodde och i det s.k. historiska området som fortfarande på 1600-talet användes och fastställdes till markområdena norr om Lappmarksgränsen. Tvärtom, att döma av de många processerna, räckte marken inte ens till familjens behov sett i ett längre tidsintervall.

Med tanke på markanvändningsbehoven visar källorna också otvetydigt att det samiska rättstänkandet också täckte behovet att bevara naturen och dess resurser även för de kommande generationerna. Man ville inte göra slut på resurserna med en slit och släng-princip, utan ekonomin motsvarade här det moderna tänkandet i fråga om naturbalans och naturens mångfald samt kraven som detta ställer.

I detta avseende var fiske-, jakt- och betesmarker lika viktiga för samerna som åkern, ängen och beteshagarna var för den tidens bönder. Marken utgjorde dock ingen bytesvara, och pengarna ersatte över huvud taget inte de egna inkomstkällorna eller förutsättningarna för det fortsatta livet. I de sällsynta fallen där sammen/lappen gjorde misstaget att sälja den ärvda jorden eller delar av den, eller när kronan inlöste den ärvda marken för ett lagstadgat syfte (jämför nedan), har följderna blivit ödesdigra. Skattelängderna berättar om detta på

sitt eget, tragiska sätt. Snart efter det att marken har överlämnats finner man en anteckning "utfattig" i stället för betald jordskatt. Lappen fick ofta flytta till Ishavet där havet åtminstone erbjöd fisk eller "ner till landsbygden" efter att ha fattat tigarstaven.

När man betraktar den väsentligaste frågan i detta sakkunnigutlåtande, nämligen frågan om vilken jordnatur som lappskatteländen ansågs vara ur kameralrättslig synpunkt, blir jordaböckerna dock den mest centrala källgruppen. Jordaböckerna utarbetades på skattegrund på ett likadant sätt som i det övriga riket. Dessutom finns det några andra dokument som direkt belyser denna så centrala jordnaturfråga.

Vikten av denna frågeställning kan uttryckas i följande korta konstaterande: Om man enligt urkunderna betalade jordskatt för sitt land, var det oundvikligen fråga om jord av skattenatur, skatteländ. Någon jordskatt betalades inte för jord av krononatur, lika litet som för jord av frälsenatur. Ifall jord av skattenatur inte förlorade sin natur som skatteländ intill tiden för stiftandet av 1789 års förenings- och säkerhetsakt, utvecklades rätten så småningom till modern äganderätt, utan några som helst åtgärder från den enskildes eller kronans sida. – På annat håll i landet, både i Sverige och i Finland, var detta också fallet beträffande bönder: enbart lapparna med sina jordrättigheter föll eller lämnades utanför denna i och för sig klara och helt logiska utveckling. (Detta blev dock aktuellt först efter det att 1789 års förenings- och säkerhetsakt trätt i kraft.)

På grund av det ovannämnda granskas problematiken i fortsättningen mer detaljerat än i fråga om tidigare granskade frågor. Lika litet som när det gäller rättshistorisk forskning över huvudtaget får denna problematik granskas så, att man tar det förflutna som utgångspunkt tills man hittar en "angenäm tidpunkt" med sina dokument. Man måste gå till väga precis tvärtom. För att kunna förstå varför dagens situation ser ut som den gör bör man närma sig den nutida utvecklingen utifrån det förflutna. Det förflutna påverkar nutida företeelser, nutiden å sin sida kan inte på något som helst sätt påverka det förflutna.

1.2 Den lappländska skattejordens jordnatur enligt jordaböcker, rättspraxis och lagstiftning

1602 års skattläggning

Genom en kunglig instruktion bestämdes att Lappmarkens första skatteskrivning skulle ske 1602. Några få bevarade skattelängder vittnar om att någon form av skattläggning verkligen genomfördes och att föremålet för skattläggningen verkligen utgjordes av varje familjs traditionellt kontrollerade marker med särskild betoning på ”älvar och vattendrag”.¹ I en fogderäkning från 1602 konstateras:

Efter Hertig Carls befallning är rannsakad med Umeå och Ångermannanna lappar så vitt man nu i hastighet har kunnat göra efter årstidens lägenhet, dock till ingen vissa, för än man farit omkring och sett dess Lägenhet efter de (icke) själva kunna någon rättelse giva huru Landet ligger till efter miletal...²

När man behandlar de sydligaste delarna av den ångermanländska Lappmarken berättar man att Nils Thomassons marker är belägna ca 15 mil från Jensells socken och omfattar vid sidan av allt annat också två sjöar samt skog med en areal som i varje väderstreck utgör två mil.³

Också Johannes Schefferus, som är en någorlunda pålitlig skildrare av lappländska förhållanden, konstaterar i sin berättelse från 1673 att skattemängderna beror på storleken av de områden som de hävdar. De bästa och största områdena utgör ”hel skatt” för vardera, för områden med lägre avkastning ”halv skatt” osv....Den, som har i sin besittning ett helskatteländ, skall betala två riksdaler för det i året...⁴

Schefferus, som var en lärd man vars skildringar över lag stämmer utmärkt överens med dåtida dokument, har inte själv kunnat hitta på en motsvarande skildring av skatteuppbörden för jordskatt i Lappmarken. Detta måste ytterligare betonas även därför att enligt både Schefferus och själva dokumenten var det verkligen frågan om jordskatt precis som när det gällde de självständiga hemman som bönderna kontrollerade. Även Åke Holmbäck, som på uppdrag av svenska sta-

¹ Ordning opå then Skatt Lapperne vthgöra skole. Af Löfonger den 4 Martij år e.t.c. 1602. Se Waaranen I 1863 s. 276–277.

² I detta så som i senare dokumentcitater har språket, med syfte att underlätta läsningen, moderniserats utan att ändra på själva orden och konstruktioner: t.ex. ”Orhningh= ordning, hwadh=vad, etc.

³ SRA; Landskapshandlingar, Norrland, Lappmarkerna 1602:8, 9.

⁴ Schefferus (1673)/1979 s. 150.

ten 1922 utgav sitt betänkande ”Om lappskattelandsinstitutet och dess historiska utveckling”, stöder (fast något vacklande) den allmänna slutsatsen att det ändå vid denna tid handlade om **jordskatt** och inte om personskatt.⁵

Jordskattekaraktären av lapparnas skatt framträder och får sin fulla betydelse senare när man skall förstå karaktären av den skatteskrivning som genomfördes 1695 och om möjligt än mer när vi kommer fram till huvudkapitlets fråga om den jordnatur som gällde beträffande lapparnas lappskatteland. Var det fråga om krono-, skatte- eller frälsenatur?

Landshövdingen Johan Graan och förberedelsearbetet till 1695 års reform

Ett långt och händelserikt förberedelsearbete föregick Lappmarkernas skattläggning som äntligen genomfördes 1695. Landshövdingen Johan Graan var den som med särskild noggrannhet var tvungen att sätta sig in i frågan. Efter att man gjort det omfattande silverfyndet i Nasafjäll i Pite lappmark och den därpå igångsatta gruvdriften hade rikets ekonomiska politik rent av överskattat gruvarbetets betydelse för landets ekonomi som präglades av dåtidens merkantilistiska finanspolitik. Saken var allt annat än okomplicerad: för samer som levt i naturekonomi utgjorde arbetet i de mörka gruvorna något fullständigt onaturligt, liksom den noggrant reglerade silvertransporten som med renar från gruvan till kusten kunde inträffa när som helst. Följden blev att samebyarna till slut tömdes på folk och gruvarbetet avstannade. I Jokkmokktrakten i lappbyn Kaitum i Lule lappmark kan man i uppbördslängden från år 1667 läsa följande: det fanns inte en enda lapp i byn vid tiden för skatteuppbörden.

I Graans tankar mognade snart en målsättning enligt vilken lapparna helt borde besparas från gruvarbetet, eftersom detta med tiden skulle leda till befolkningens utplåning.

År 1660 skriver Graan till kammarkollegiet:

Man borde komma ihåg att ”**själva lapparne, som hava deras eget land och vatten**, måtte bliva obesvärade, och icke så tvingas, som vid Nasafjällsbruket skett är, varigenom många äro avsigkomne och utblottade,

⁵ Se Holmbäck 1922 s. 26–27.

många har och dragit till Norge... vilket var till stor skada för hans kungliga majestät, såväl i freds- som krigstider”.⁶

Men vad skulle man ta i stället? Graans förslag till en lösning framgår av två likalydande skrivelser från början av år 1670. För att befria lapparna från bergsbruksarbetet innehöll lösningen för det första att **skaffa nytt folk** till Lappmarken för detta ändamål. Det var alltså fråga om nybyggare, men innan någon ny lagstiftning beträffande nybyggarverksamhet⁷ var möjlig förutsatte Graan något helt annat. Han skriver att han som bäst höll på att upprätta en **jordbok** över alla lappbyars och lappars enskilda land och fiskevatten, med namn på själva landen och fiskesjöarna. Något dylikt hade enligt Graan aldrig förr gjorts. Graan förmodade att arbetet mycket snart skulle vara till stor nytta för riket. Men först då varje lapp skulle få uppge sina ägor och en lantmätare hade kartlagt dem, vore det möjligt att få en klar uppfattning om var och ens ägor. Om man därefter kunde konstatera att någon lapp hade mera land än han orkade bruka, kunde man förordna flera familjer att hävda landet. På det sättet skulle man **få flera invånare** till Lappmarken. – Graan meddelade att han som prov genast skulle översända till kammarkollegiet en jordbok över Umeå lappmark och där belägna byar.⁸

Graan upprepade sina uppfattningar även i andra dokument och brev till självaste regenten.⁹

Frågan fick sedermera sin lösning genom att regenten officiellt godkände och beslöt att mäta och kartlägga Ume Lappmark.¹⁰

Resultatet av mätningen och kartläggningen, som berörde Ume lappby i Ume lappmark, finner man på Sveriges riksarkiv i form av en stor karta som täcker lappbyn och en berättelse från 1672 som skildrar skattemarken.¹¹

På kartan, som är för stor för att bifogas här, ser man byns område som genom strama gränsdragningar har styckats i privata marker av olika storlek och form. Lappen som då bebodde landet nämns som ”innehavare” av landet. Även de viktigaste fjällen och vattensystemen är nämnda med namn. Kartan kompletteras av en lång skildring sammanställd av Anders Olofsson Holm om varje antecknad markareal. I slutet av skildringen för varje enskilt skatteland nämner

⁶ SRA, Ankomna brev, Landshövdingen till Kammarkollegiet 22.11.1660.

⁷ Slutresultatet var det ovan nämnda nybyggesplakatet från år 1673.

⁸ SRA, E 1419 (de la Gardiensa papperen) – Graans brev till rikskanslern den 24.2.1670. – Graans ”jordbook” i SRA, Topographica 575–576, Lappmarken 1–2.

⁹ Se till exempel Graan till K.M:t den 20.10.1670. SRA, Landshövdingarnas skrivelser till K.M:t.

¹⁰ SRA, plakatet den 9.5.1671.

¹¹ SRA, Topographica 575–576, Lappmarken 1–2.

man i berättelsen om det var möjligt att tillåta nybyggare inom detta areal och i så fall hur många familjer.

Som exempel tar vi skildringen av Blåberg-landet:

Ett land som kallas Blåberg tager sedan emot, vilket lappen Envald Tomesson besitter, och är ett skönt land, både i fiskeri, så ock i djurefång, i det att villrenar pläga der vistas uti stor myckenhet alla tider om året, uppå en myra, benemnd Willmyran; Andra djur finns ock, i synnerhet ekorrar i tämlig kvantitet, samt rävar, mårdar och lokattar. Bävvar och understundom, men icke nu så mycket som tillföre, åtskillige slags skogs- och sjöfågel finns ock i detta landet, så att lappen själv, som det nu brukar, sjelv har bekänt, att det är ett skönt land.

Man bör tillägga att detta sköna land inte ansågs lämpligt för ett enda nybygge.

Graans tanke var att hela **Västerbottens lappmarker** skall mätas och kartläggas på samma sätt. Så verkar inte ha skett trots sökningar i källorna. I pengafrågorna var regentens svar på äskningar bryska: **Sveriges fortsatta krigföring tömde alla kronans kassareserver.**

1695 års skattläggning

Den nya skattläggningen som till slut genomfördes 1695 och de jordeböcker som utarbetades i samband med den utgjorde visserligen en konsekvent fortsättning av all tidigare planering, men genomförandet var betydligt enklare och mer ungefärligt. Med problemet har Graans efterföljare kämpat efter 1695; Hans A. Kruse, Gotthard Strijk samt dessutom Gustav Douglas. Under dessa oroliga tider var landshövdingens tjänst verkligen ingen pensionstjänst. När landshövding Strijk 1691 ganska självväldigt genomförde inofficiella skattehöjningar i Lappland, började man på myndighetshåll ta saken på nytt allvar. Till och med kammarkollegiet förhöll sig misstänksamt mot Strijks skattehöjningar och "förmögenhetskatt" som han föreslagit. Kollegiet konstaterar i sitt brev i klara ordalag att **kronan skulle bli mer lidande** av att lapparna rymde till Ryssland eller Norge än vad den skulle tjäna på skatteförhöjningarna.¹²

Landshövding Strijk hade också önskat att skatten i fortsättningen skulle grunda sig på antalet renar. Lagman Buhre som reste i Lappland under 1691, hade fått höra hur lapparna klagade på Strijks skattehöjningar. Buhre hade också vidarebefordrat uppgifterna till regen-

¹² SRA, Sadbergiska samlingen, YY 28 f. 24372–24375. Kammarkollegium till Lh. Stick ang. lappskatten.

ten. Som följd därav beslöt regenten att kollegiet skulle utarbeta ett mer omfattande betänkande över saken efter att utförligare ha hört Buhre. Kollegiets betänkande är daterat den 3.10.1691.¹³

I betänkandet betonas särskilt de synpunkter som Buhre hade framhållit. Buhre hade bestämt motsatt sig att beskattningen skulle utgå från det **antal renar** som varje lapp ägde. En sådan skattegrund var enligt Buhre alldeles otänkbar, eftersom renen till sin natur var ett sådant djur att det nog ibland snabbt förökade sig men å andra sidan också lätt råkade ut för allehanda olyckor. **En oföränderlig skatt skulle inte kunna fastslås för något som i sig självt var så osäkert. För att beskattningen skulle vara säker och stadig och invånarna ”hållas vid gott mod”, skulle det utan tvivel vara klokast att bibehålla lapparnas gamla skatt. Enligt Buhre var lappen en sådan människa att man inte kunde sätta honom att betala högre skatt, eftersom han knappast skulle ”kvittera” sitt hus, hem och land mot någon som helst skatteförhöjning. Vidare hänvisade Buhre till att då lapparna rymde, tilltog de andra konungarnas makt eftersom deras undersåtar ökade i antal.**

Och om lapparna övergav sina marker skulle knappast någon annan börja använda dem, utan de skulle förbli öde, varav också följde att man inte mer skulle kunna finna malm eller uppta några gruvor!

När regenten på nytt behandlade saken beslöt han att utse en särskild skattelägningskommission som bestod av lagman Buhre och landshövding Douglas.¹⁴ Trots kommissionens förslag att varje lapp skulle skatteläggas för den mark som lappen hade för renskötsel, jakt och fiske beslöt man i skatteläggningen ändå att tillämpa en annorlunda metod, åtminstone på lagstiftningsnivån.

Av tingsprotokollen framgår att landshövding Douglas hade deltagit i tinget med syfte att rådgöra med lapparna. I merparten av Lappmarken finns det inte att finna någon som helst anteckning om de höga gästerna. Douglas och Buhre överlämnade dock till regenten sin relation den 25.3.1695.¹⁵ Enligt denna hade kommissionen kommit fram till en lösning enligt vilken man hade fastslagit skatten på så sätt, att varje by skulle skatteläggas för en viss fast summa att erlägga per år. Skatten skulle således inte förändras även om flera skattebetalare flyttade in i byn och inte heller minska i det motsatta fallet.

¹³ SRA, Kammarkollegiet till K. M:t 1692:47 okt–december f. 717–752. Utförligare om utvecklingen se Korpajaakko-Labba 1994 s. 383 ss.

¹⁴ Instruction den 21.12.1692. Se Fellman IV 1915 s. 253–255.

¹⁵ Kungliga biblioteket, Landshövdingen Douglas och lagman Buhres relation till regenten den 25.3.1695.

Mot denna bakgrund gav regenten den 8.7.1695 en instruktion till de lappländska fogdarna avseende skatten och skatteuppbörden. Instruktionens mest centrala paragraf är § 2 **enligt vilken var lappby skulle nu skattläggas för en viss summa uti ett för allt.**¹⁶

Utöver de tidigare nämnda principerna är instruktionens § 6 också viktig. Där stadgades om hur skatten skulle delas upp mellan lapparna. **Vid dödsfall, flyttningar eller nedsatt skatteförmåga skulle skatten jämkas och fördelas.** Denna uppgift ålades länsmannen i byn och beroende på byns storlek fyra eller två lokala förtroendemän, helst nämndemän. Vid skattefördelningen skulle man noggrant betrakta att skatten fördelades efter ”vars och ens villkor och förmögenhet”. Om man inte kunde komma överens med byalaget om fördelningen, skulle ärendet övertas av häradsfogden eller lappfogden.

Jordeböckerna efter år 1695

Sammanfattningsvis bör man konstatera att det finns vissa grundade skäl till varför man här så detaljerat har behandlat skattläggningen 1695 med sin förhistoria. *Skattläggningen 1695 utgör den röda tråden som beskattningen av hela Lappmarken byggdes på både i Sverige och efter 1809 i Sverige och i Finland fram till att jordskatten upphörde i början av 1900-talet.* Systemet fungerade bra för både kronans och lapparnas del. Endast i undantagsfall misslyckades man med att samla ihop den bestämda skattesumman i någon lappby. Orsaken till detta kunde vara en yttersta nödsituation såsom i Sigge- och Tingevaaras lappbyar i Jukkasjärvi som följd av renpesten på 1760-talet. I det autonoma finländska storfurstendömet ville inte ens den enväldige tsaren lägga sig i denna ”en för alla, alla för en”-skatteuppbördsprincip, utan bekräftade dess giltighet. Efter att den nya riksgränsen gjorde intrång på de gamla lappbyarnas urtida gränser, proklamerades att större **socknar** skulle bli efterföljare som skatteuppbördsenheter till lappbyarna.

De jordeböcker som sammanställdes 1695 och (även bättre) där efter visar påtagligt hur skatteuppbörden och jordbeskattningen i praktiken genomfördes efter lappbyarna.

Som exempel borde räcka ett fall från en av jordeböckerna under ett år. Exemplet ger en bättre bild än någonting annat om skatteuppbördens karaktär. Exemplet kommer från jordeboken i Siggevaara by

¹⁶ Instruktion och reglemente, hwarefter Lappfogdarne wid skattens upbärande...skola sig regulera och rätta. Se Poignant 1872 s. 27–33.

i Jukkasjärvi 1741. Jordeboken följer samma metod som man i riket som helhet använde som utgångspunkt; den enda skillnaden är att föremålet för jordskatteuppbörden utgjordes av lappskatteland och inte av hemman, lappskattelandet har ej heller antecknats något mantal.

Jukkasjärvi Pastorat¹⁷

Siggevara och Rautisvuoma

Skattovuoma	Länsman Olof Mickelsson	Skattfri
Kalasuoma	Pär Påkka	2.
Seckovuoma	Johan Hindersson	1.
Kaituma	Thomas Päsön död Änckan Nilsd:r med Son Lars Thomsson	1.
Rautisvuoma	Jon Mickelsson	Blind och gammal
.		
.		
.		
Rautisvuoma	Mickel Nilsson Niia	2.
Wackovuoma	Hindrick Jonsson Sopi Med Son Olof H:sson	1.

etc.

Byskattens totala summa, den som fastslagits år 1695, var 127 daler och 12 öre: summan blev betald till sista öre precis som lappfogdeinstruktionen förutsatte. Siggevaara var en stor lappby med stor befolkning av lappar. Som nämnts tidigare finns nybyggarna inte med i denna jordebok utan i sin egen.

Man kan också notera att alltid om det var möjligt, någon som på arvsrättsliga grunder följde som besittare av ett enskilt lappskatteland, betalade den skatt som för landet utgick. Endast i fall av fattighet eller något dylikt betalades skatten av de andra medlemmarna i lappbyn.

Såsom konstateras i den jordebok som sammanställdes i samband med 1695 års skattläggning hade Buhres och Douglas skattläggningskommission i enlighet med det ursprungliga syftet ”**upprättat efter**

¹⁷ SRA, Västerbottens län, Lappmarker, Jordebok 1741 f. 335–339

den Skattkällning, som Kongl. Commissionen för gott funnit, var och en Skattlapp Taxera, därefter uppbörden nu blivit förrättad, Pro anno 1695.”¹⁸

Enligt jordebokens titel samt själva jordebokspraxisen skulle grunden för jordbeskattningen ändå utgöras av lappskattelandet, ägt av varje enskild skattelapp. Som kronans garant för skatteuppbördens säkerhet och regelbundenhet kunde skatten vid behov ändå jämkas skattelappar emellan. I praktiken skedde så endast i situationer föranledda av total misär då den ifrågavarande lappbyns övriga skattelappar betalade den saknade andelen av byskatten.

Byskattesystemet i rättspraxis

Byskattesystemet fungerade också i rättspraxis precis på det sätt som skattläggningen med sina förarbeten och lappfogdeinstruktioner förutsatte. För att sammanfatta framställningen presenteras här två exempel som kommer från det västerbottniska lapplandets östligaste delar, från Sodankylä och Enare lappbyar. Vardera exemplet berör en konflikt mellan innehavaren av ett skatteland å den ena och en nybyggare å den andra sidan. Trycket på nybyggen drabbade hårdast just området för dessa östliga lappbyar och övergick till och med sitt ursprungliga syfte och skadade den samiska befolkningen.

På tinget i Sodankylä avgjordes år 1736 en tvist mellan nybyggaren Olli Jeesiö och lappänkan Anna Sarri. Jeesiös hustru var en yngre syster till Anna Sarri. Jeesiö åberopade nu sin hustrus arvsrätt som stöd för sitt krav att få **ta i besittning sin svärfaders skatteland**, som var beläget vid Vaalajärvi och som Anna Sarri bodde på. Som grund för sin framställan betonade Jeesiö speciellt att Anna sedan sin mans död för femton år sedan inte betalat skatt för skattelandet.

Anna Sarri förklarade att hon efter sin mans död hade haft det svårt med många små barn att försörja. Därför hade de andra medlemmarna i Vaalajärvi byalag betalat skatt också för detta arveland. Hans Nilsson Ramba, Annas äldsta son, var nu på väg att bli myndig och hade redan innevarande år betalat en hel skatt för detta arveland. På det land som tillhört Annas man kunde Anna inte heller flytta tillbaka eftersom där var ont om utrymme. – **Nämnden intygade också att så var fallet. Enligt fogden Anders Hackzell hade kronans**

¹⁸ FRA, CD 997, Västerbottens läns mantalslängder 1695 f. 609 ff.

skatteintäkter inte heller minskat för Annas skull, eftersom byns skatt hade betalats till fullo varje år.¹⁹

Annas yngre syster hade nog i princip arvsrätt till det ifrågasvarande landet enligt jordabalkens bestämmelser. Men, liksom jordeboken intygade, så var Jeesiös fader redan fullsutten med en hel skatt för ett annat land, Kaareselkä. Domaren hade år 1736 ålagt Jeesiö att visa rätten handlingar om hans rätt att bli nybyggare på det land som Anna Sarri bebodde.

Av jordeböckerna efter år 1736 att döma hade nybyggaren Jeesiö inte gått vidare med några krav angående Vaalajärvi. I 1741 års jordebok finns Jeesiös fader antecknad som skattebetalare i Kaareselkä.²⁰ I 1760 års jordebok finns ovannämnda kändan, Olof Hindersson Jeesiö uppskriven som nybyggare i landet som snart fick namnet Jeesiö, medan det enligt denna jordebok endast var två familjer som levde ”som lappar” och livnärde sig av lappmannanärningar. Den ena var lappen Matts Pärsson Vanha och den andra just en lapp Ramba.²¹

Enligt den s.k. **fullsuttenhetsprincipen**, vilken gällde i rikets fastighetsrättsrättsliga system överallt, var jordinnehavaren inte skyddad mot andra ifall han hade mera land i sin besittning än **vad en hel skatt motsvarade**. Samma sak upprepades också i lappfogdeinstruktionen från år 1695 och ännu mera bestämt i lappfogdeinstruktionen från år 1760.

I normala fall skulle Annas land blivit ”skattevrak” eller öde enligt den då gällande **skattevraksinstitutionen** efter att jordskatten blivit obetald för tre års tid. **Men eftersom byalaget hade betalat skatten för Annas del, blev Annas rätt bevarad precis som skatteuppbördsinstruktionen från år 1695 angav.**

Ett annat exempel kommer från tinget i Kemikylä år 1735.

Hindrik Eriksson Haloinen ville få tillstånd att grunga ett nybygge vid Savukoskiniska. Byborna motsatte sig eftersom så väl Haloinen som hans hustru enligt dem var ”oroliga människor”. **Eftersom den år 1695 till Kemikylä fastlagda byskatten inte motsvarade 1695 jordebok, åtog de mest förmögna i byn att betala skatteunderskottet i enlighet med § 5 i lappfogdeinstruktionen.** På detta sätt kunde de förhindra att mot sin vilja bli tvungna att ta emot någon utomstående i sin by.

¹⁹ Tinget i Sodankylä 9.-10.3.1736. FRA FR 670 f. 673v-674.

²⁰ SRA, länsräkenskaper, Västerbottens län 1741. Torne- och Kemi lappmarker f. 371-372.

²¹ Uleåborgs landsarkiv (ULA), FR 1514, Jorde- och uppbördsböcker för Västerbottens Norra Lappmarker 1760 (Sodankylä).

Ovan presenterade rättsfall uppställer klara gränser för tolkningen av 1695 lappfogdeinstruktionen, paragraf 5. Enligt denna skulle en främling som flyttade till byn hjälpa skattebetalarna som kommit på obestånd. Men: om fler människor ville flytta till byn än vad utrymmet medgav, skulle man visa de överflödiga till någon annan by där det fanns bättre utrymme.

Sammanfattning: jordnaturen enligt jordeböckerna

Varken i skattelägningsordningen från år 1602, skattelägningsinstruktionen från år 1695 eller lappfogdeinstruktionerna från år 1695 och 1760 står ett enda ord av vilken jordnatur lappskatteländen var. Inte heller skattelängderna eller jordeböckerna säger något om denna sak. Beträffande nybyggarna var förhållandet tvärtom: de antecknades, åtminstone efter 1760 års reformationer, klart som krononybyggare i jordeböckerna. Nybyggesplakaten från år 1673, 1695 och 1749 garanterade ju 15 års skattefrihet för alla nybyggare som flyttade till Lappmarken. Så om det inte fanns andra skäl, gjorde åtminstone 15 års obetalade skatter att nybyggen kunde anses vara kronojord. Nybyggarna kunde också "köpa" eller inlösa nybygget från kronan mot en viss summa, vilket emellertid blev vanligt först på 1800-talet och efter att 1789 års förenings- och säkerhetsakt börjat gälla.

För att kunna gå djupare in i jordnaturproblematiken är det på sin plats att granska vissa andra institutioner och lagar som kan anses ge ett klart svar i fråga om denna problematik, åtminstone för tiden mot 1700-talets slut.

Bergverksprivilegier från år 1673 och 1723

Som nämnts ovan ansågs bergsbruket vara en av de viktigaste och mest produktiva näringsgrenarna enligt de merkantiliska lärorna. På grund av att rika och värdefulla mineralfund blivit upptäckta speciellt i rikets norra delar, i Lappmarken, ansågs det vara av stor vikt att också nya fynd blev upptäckta och nya bergsverk inrättade. Men, som sagt, för lapparna var hela systemet ett mardröm. För att underlätta situationen ansåg man hos regeringen att det var av värde att stifta särskilda lagar med syfte att garantera bergsbrukets framtid.

Det första bergsverksplakatet publicerades 9.8.1673.²² I plakatets första punkt garanterades för var och en som bodde inom rikets gränser rätt att få privilegium av bergskollegiet på de metall- eller mineralådror där man var villig att uppta en gruva för egen eller sina arvingars räkning. Upptäckaren skulle först anmäla sig hos bergmästaren på orten, varefter man kunde anhålla hos bergskollegiet om ett frihetsbrev för gruvan. Enligt punkt två i plakatet tillkom dessutom befrielse från alla utlagor och tionden samt fri försäljningsrätt med undantag av guld och silver.

Mest intressant med tanke på detta utlåtande och frågan om jordnaturen är likväl plakatets punkt sex. Med den ville man förhindra att någon av fruktan för den olägenhet som kunde vållas ”på hans rätta egendom” skulle hemlighålla förekomsten av metall eller mineral på sitt land. Enligt plakatets ordalydelse fruktade man att dylikt hemlighållande kunde komma i fråga beträffande två jordägarklasser: för det första frälsemän, för det andra skattebönder och skattelappar.

Om en åder upptäcktes på en frälsemans land, garanterades denne rätt till privilegium på upptagande av gruvdrift. Detsamma gällde för skattmännen och skattelappar och ådror som upptäcktes på dessas ägor. Men om **skattemannen eller ”lappen själv”** inte ägde förmåga att kunna uppta gruvan, garanterades han skälig ersättning i penningar eller silver om han i alla fall gav fyndet tillkänna. Sedan gruvdriften satts igång, kunde **skattebonden eller skattelappen** vänta sig vissa lättnader beträffande sin jordskatt. Dessutom skulle han få full ersättning för den förlust av åker, äng, fiskevatten, skogsmark och land som gruvdriften eventuellt förorsakade.

Slutsatsen blev något helt annat ifall mineralådror upptäcktes på kronomark (punkt sju). **Kronobonden** garanterades enbart en ersättning i pengar samt sex års befrielse från knektutskrivning.

Bergsverksplakatet förnyades år 1723 och år 1734 publicerades det också **på samiska**; såvitt man hittills vet var det fråga om den första lagen på samiska i Lappmarkernas historia fram till dessa dagar. På samiska hette plakatet:

Kongan Maijstäten ArmoX PLACAT ja Bejethes Daj Freiheit jah auki
bijr/jugo gaiki duni galge oggiod nickted/juko danne Rijkesen ja dan

²² Kongl. Maj:ts Special Privilegium För Nyie Bergwärks Inrättande och Cultur, vthi Stor-Furstendömet Finland, sampt Norrländerne och Lappmarcken 9.8.1673. Originalen finns i: Vasa hovrätts författningssamling, år 1673, s. 565–572.

nulesen golou Landäsin nagen Metall- jeh Mineral sijeb Gauna/bijkos backa/ jah bargtenom buckta.²³

I det förnyade plakatets punkt II upprepades rättigheterna som stadgades redan år 1673, nu beträffande helt enkelt ”skattmän”, eller enligt den samiska versionen och ordagrant: ”Skatteälmai” (på modern samiska=skatteolmmái).

Plakatet blev inte helt och hållet utan verkan, oavsett lapparnas misstro och obenägenhet mot gruvdrift. Det bästa exemplet är inte mindre än det kungliga öppna brev enligt vilket den ännu i Sveriges ekonomi viktiga Kiruna järnmalmgruva sattes igång. I domboken från tinget i Jukkasjärvi år 1737 kan man läsa följande:

Efter att ting och tingsfrid blivit till allmogen publicerat, upplästes och företyddes innehållet offentligen av bland andra följande stadga under punkt 10.

Till Allmogens desto större uppmuntran blev av Befallningsman Välbetrodde Anders Hackzell på underdånigst ordres framtett **följande öppna brev och skattefrihet** att uppläsa i bokstaven så lydande: Hans Kongl:e Maj:tts i Sveriges, Göthes och Wendes Konung, Landgreve till Hessen e.t.c. Min allernådigste Konungs Troman och Landhövding, Jag Gabriel Gyllengriph friherre, Gör vitterligt att alldenstund **Lappen Anund Anundsson Mangi**, yppat och angivit samt uppvist ett **Järnmalmstreck på Berget Kieruna** i Jukkasjärvi Lappmark två och en hal mil ungefär väster om Kyrckan, samt ett **Järnmalmstreck på Luosavari** en halv mil norr om Kieruna belägit vilka bägge Malmsträck som visa sig mäcka starkt uti rengång i dagen, Bergmästaren i orten förment stryka under Jord tillsammans och vara utav den tillräcklighet, att den neppeligen kunna utödas, hållandes Malmen efter Bergmästarens där å anstälta prov ifrån 61 till 68 procent Järn; Fördenskull i **förmågo av Kongl:e Maj:tts Åren 1673 och 1723 om deras förmåner som nyttige Metall- och Mineralsträck upptäcka, utgångne Nådiga förordningar**, samt Kongl:e Maj:tts och Riksens **Berg Collegii derpå utfärdade Publication av den 26 augusti 1731**, varder Anund Anundsson Mangi **ej allenast härmed skattfri förklarad** och i Kongl:e Maj:tts hägn och beskydd tagen, utan och skall honom ytterligen **vedergälning och belöning** sökas, det han Anund Anundsson Mangi har att sig vidtrygga, och vederbörande Kronobetjante att låta sig till efterrättelse; LandsCancellie vid Umeå den 20 Decemb:r 1736. Gabriel Gyllengriph, Anders Christer Risberg.²⁴

²³ Plakatet 1723. På samiska tryckt hos Johan Henrich Werner, Directeur öfwer alla Tryckerien i Riket Åhr 1734.– Saken var så viktig att den upprepades bland de lagar som ”lästes och tolkades” för lappallmogen på tinget i lappbyarna från år till år denna tid. – En överraskning var, att en originalupplaga av denna lag har bevarats bland Enontekis församlingsarkiv, som nuförtiden bevaras i Uleåborgs landsarkiv (ULA, Enontekis KA Ec:2)

²⁴ Tinget i Jukkasjärvi 13–15. och 17. -21.1.1737. FRA, FR 670 f., 637 och 638–638v.

Kort sagt: man hade från kronan tillämpat ovannämnda kungliga förordningar på det sättet, att det verkligen var fråga om jord av skattematur: lappen som innehade Kirunaberget och Luossavaraberget med skattemannarätt blev förklarad skattefri med tanke på den av landet utgående jordskatten – precis som stadgandena i privilegierna från år 1673 och 1723.

Det var helt säkert inte fråga om kronojord i detta fall heller: då skulle Mangi fått ersättning endast i pengar, eftersom kronojordsinnehavarna inte betalade jordskatt för sina land utan enbart lega.

I staden Kiruna finns det nuförtiden inte en enda person kvar av den gamla Mangi-slakten; endast en väg i staden heter ännu ”Mangivägen”.

Pärlfisket och frågan om jordnaturen i kammarkollegiet

Bland de lappländska naturrikedomarna tillkom i slutet av 1600-talet ett nytt fynd som väckte kronans passion; i vissa av de sydligaste lapparnas älvar fanns det äkta pärlor. De dokument som behandlar pärlfiske och som har bevarats finns numera i kammarkollegiets arkiv i Stockholm. Vid genomgång av originalprotokoll är det dock lätt att konstatera, bland annat på grund av avbrott i sidonumreringen, att några av dokumenten saknas.

Å andra sidan visar initialskedet i hela pärlfiskefrågan att kronans lokala tjänstemän strävade efter att säkerställa pärlfiskerättigheterna åt sig själva och förbigick i detta syfte till och med kronans intressen. Kammarkollegiets protokoll från 1696 bär tydligt vittnesbörd om detta: det hade uppstått en stor tvist mellan lappfogden Reenhorn och inspektören över pärlfiskerierne Salomon Steigman om rätten till pärlfisket. Saken behandlades i kammarkollegiet den 27 januari 1696 och protokollet berättar som följer:

Vidare upplästes till justerande conceptet till Landshövdingen Douglas om den Controvers emellan fogden Reenhorn och Inspect. Över Pärlfiskerierne Salomon Steigman, vilket fanns gott att således inrätta; att Collegium lämnar till Landshövdingens närmare eftertänkande och undersökning, huruvida det – för tillåteligt och och rådeligit, att Lappfogden eller någon annan må få lov sådane districter av Lappmarken sig att tillhandla, och tillägna som sin skatte och köpte jord, och således tränga Lapparna ifrån deras ägor och näring, kunnanded Collegium icke tillägga varken Reenhorn eller Inspect. Tigman sådan jord, för än Landshövdingen sjelv kommer i orten och närmare överlägger saken, och sedan inkommer med dess betänkande deröver. Emedlertid bör Inspectören på strömmen

noga inseende hava, och der han finner den samma av den importance, att kongl. Maj:tt sjev kan låta fiska deruti, så bör han då tillse, vad som för kongl. Maj:tt nyttigast må vara, anten att låta fiska deruti med Kongl. Maj:ttts egen bekostnad, eller jordägarnes,...²⁵

Sakens behandling i kammarkollegiet fortsatte den 21 februari samma år: av protokollet framgår att ”Lapparne för deras fattigdom skull, updragit honom skatträttigheten till den districten, som elven (Karax) hör under”. Landshövdingen hade emellertid motsatt sig helt och hållet ett sådant överförande av skatterätten: enligt honom gällde, beträffande själva strömmen, ett kungligt regal. Van själva skatten och jorden beträffade, så var landshövdingen, enligt kammarkollegiets protokoll, av den åsikt, att det gällde ”en allmänning”, och lapparnas skatt var endast en personlig skatt!²⁶

Det är ju ett allmänt känt faktum som upprepade gånger bevisats även av historikerna, att just kammarkollegiet med sina åsikter och åtgärder var den minst pålitliga myndigheten när det gällde gamla skattemannarättigheter och deras skydd i riket. Ovannämnda senare protokoll är desto obegripligare också därför att det måste ha varit landshövdingen Douglas mening som man i protokollet hänvisade till. Endast ett år tidigare hade ju Douglas varit med om att skattlägga hela Lappmarken och fastslagit sådana jordeböcker med sin egen underskrift i vilka lapparnas skatteland stod som skatteobjekt för jordskattens uppbärande. Att det skulle ha varit fråga om en personlig skatt är ännu mera omöjligt även när man granskar såväl 1695 års kungliga lappfogdeinstruktionens innehåll som andra urkunder från detta år: över en personlig skatt var det inte behövligt eller ens möjligt att ordna om ”jordeböckers” upprättande. Och, som sagts tidigare, var skattläggningskommissionens egentliga syfte att man skulle ta till skattläggningens grund i så stor utsträckning som möjligt ”den Mark, som var och en Lapp kan äga till renbete, fiskeri och djurfång”.²⁷

²⁵ KK, kammarkollegiets protokoll 1695 f. 294–296. Kammarkollegiets kansli AI a:82.

²⁶ Ibidem, den 21 februari 1696 f. 618–621.

²⁷ Så skriver kommissionen i sitt brev till konungen; brevet finns bland kammarkollegiets svar till konungen samma år: SRA, Kammarkollegium till K.M:t 1693:50 Aug–Sept. – Också här försökte just kammarkollegiet kringgå frågan om skattläggningens förrättande på det sätt kommissionen föreslagit. Enligt kollegiet bestod Lappmarken av ”en stor estendue och omkrets... upfylld med många höga berg, djupa dalar, kärr och morass...åtskilliga strömmar och inaccible sjöar”, så att man innan skattläggningen först borde skicka en lantmätare dit att uppmäta, skärskåda och pröva markerna. Kollegiet kunde inte vara omedvetet av att ett sådant förfarande redan tidigare hade ansetts omöjligt på grund av, om inte annat, kronans ekonomiska situation.

Efter år 1696 tiger kammarkollegiets handlingar om sakens fortsatta utveckling.²⁸ Först år 1726 dyker saken upp i kollegiets handlingar på nytt: efter det att kungliga majestätet i anledning av rikens ständers betänkande låtit publicera en förordning angående pärlfiskena i riket.²⁹ Enligt förordningen hade man år 1691 publicerat en förordning angående samma sak år 1691 och då förklarat pärlfisket i hela riket för regalt. Men eftersom pärlfisket inte lyckats på det önskade sättet med tanke på kronans förmåner, så ville man nu att **”var och en, som är laglig possessor till en sådan ström där pärlfiskeri är, skall äga en fri och oturberad possession at det samma...sådana strömmar undantagna vilka Kongl. Maj:tt och Kronan enskilt tillhöra.”**

I kammarkollegiet ville man enligt 1726 års protokoll tolka saken så, att strömmarna i Lappmarken hörde till kronan och till kammarkollegiets inseende. Den nya landshövdingen i Lappmarken, som hördes i saken 20.7.1726, var av helt motsatt åsikt. Orsaken till hans hörande var att inga pärlor från Västerbottens (alla) strömmar hade inkommit till kronan. Landshövdingen yttrade sig:

...utan tvivel lärer vara fiskat, dock vet H:r L:n derom ej något visst att berätta, och vet han ock at, ingen pärla för Kronan är upptagen, eftersom och desse 2. åren varit så högt i vatten, att intet fiskeri kunnat med nytta fortsättas. **Dessutom, förfågade sig Hr:n L:n, huruvida strömmarna i Lappland bör consideras för Crono, där dock lapparna överallt där omkring äga jorden och stranden under skatterätt?**

Kollegiet upprepade nu sin tidigare mening om lapparnas personliga skatt: lapparna kunde ju inte bevisa på vilket sätt de rekvirerat en sådan skatterätt. Men landshövdingen var envis och menade ytterligare:

...att om det just ej kan kallas skatte på sätt som andra kronoskatte, så ha dock lapparna ifrån urminnes tider och långt för än de gåvo sig under Sveriges protektion, **haft sina enskilda mark och ägor, var af de i alla tider varit proprietarii, och skulle derfor denna mark fast mera böra vara frälse.**³⁰

Under den nu behandlade tiden var det just kammarkollegiet som hyste åsikten att det över huvud taget inte fanns några urgamla skatteremman i riket: allt jord och vatten hade ursprungligen hört till kro-

²⁸ Detta konstaterande gäller tills vidare; vid sidan av underskreven har kammarkollegiets arkiv nog försökts att ”dammsugas” från flera forskares håll, också i samband med skattefjällsmålet.

²⁹ Förordning angående Pärl-fiskerierne i Riket den 20. Sept. 1723. Se Modée I 1742 s. 389.

³⁰ Kammarkollegiets protokoll 20.7.1726 f. 4627v ff. Kammarkollegiets arkiv.

nan, och den enskilde kunde bevisa sin skatterätt endast om han kunde visa ett köpebrev genom vilket kronan hade försålt jorden till den enskilde som skatt. Tankegången var ju i och för sig omöjlig med tanke på Sveriges rikets förskingring till i hög grad självständiga landskap. Som man kommer att se vid granskningen av **1789 års förenings- och säkerhetsakt**, medgav dessutom konungen genom denna lagstiftning att dylika teorier helt och hållet bör utrotas från myndighetspraxis, och att det verkligen inom riket fanns **urgamla skattehemman**.

Tanken att hela Lappmarken skulle vara kronojord var alltså i och för sig ingen ny teori ens vid sekelskiftet 1700-1800 då den verkliga började hävda sig i myndighetspraxis i Lappmarken (se nedan). Under 1600-talet och största delen av 1700-talet yppar sig teorin emellertid endast i form av enskilda personers och, som man förnimmer, kammarkollegiets tankegångar.

Vid övervägandet av dessa sinsemellan olika meningars tyngd som belägg för en helhetsförklaring rörande naturen av samernas rättigheter sluter man sig i vetenskaplig rätthistorisk forskning över huvud taget till problem beträffande alla historiska förklaringar. Problemet ligger i konsten att bedöma olikartade källors vederhäftighet sinsemellan då man bygger upp historiska helhetsförklaringar. Det är således en fråga om vilka omständigheter och utlåtanden man bör anse som avgörande indikationer av rättsställningen i mängden av divergerande källuppgifter.

Beträffande pärlfiskeriproblematiken skulle man naturligtvis försöka att utgå från landshövdingen Douglas mening (om protokollet i kammarkollegiet verkligen stämmer med det som Douglas har sagt) och förutsätta att denna persons åsikter måste vara det tyngst vägande vittnesbördet om rättslägets innehåll. Det torde framgå omedelbart att metoden är helt ofruktbar som en historisk helhetsförklaring till problemet. Anledningen till detta står klar. Den absolut största delen av det omfattande materialet rörande samernas rättställning under den nu behandlade tiden tyder på något helt annat.³¹ Det gällde och måste ha gällt en verklig skattemannarätt beträffande samernas rättställning under denna tid.

Denna slutsats bestyrks vidare när man övergår till nästa underkapitel rörande jordnaturen och som har att göra med tillämpning

³¹ Se också Korpijaakko-Labba 1994.

av regler angående rätten till bördlösen, vilken var ett oundvikligt element i en rätt av skattemannanatur.

Rätten till bördlösen

Trots att det ursprungliga besittningstagandet av marken måste ha grundat sig på ockupation, godkändes ockupation inte mer ens i landskapslagarnas tid från 1200–1300-talen som grund för laga fång. Som konstaterats tidigare, har man i lagstiftningen av tradition uttömmande upptecknat de juridiska rekvisit som kunde anses som laga fång till jorden: arv, skifte, köp, gåva och pant, med förutsättning att ”lagligen ärvt etc. är.” Jämfört med landskapslagarna innehåller landslagarna ett kompletterande omnämnande rörande urminnes hävd. Enligt detta var allt laga fång rätt fång och alltså olagligt fång ofång, tills det uppstod urminnes hävd. I konung Kristofers landslag tillades dessutom att när urminnes hävd uppstått, var fång lagligt och det kunde ingen motsäga.³²

I det medeltida samhället utgjorde jorden i princip den enda beaktansvärda grunden för utkomst. Detta var fallet även senare i det agrara samhället, och, som betonats tidigare, självfallet i Lappmarken och i det lappska samhället med dess egenartade näringsgrund. Dessutom var ägande av jord en premis för åtnjutandet av fulla politiska rättigheter i samhället. En förutsättning för att kunna rösta och välja en bondeståndsrepresentant till riksdagen var att man var bofast och jordägare eller åtminstone kronobonde.³³

I landslagen stadgades det om rätt till bördlösen i jordabalken kap. 2–10. Om jordägaren hade för avsikt att **sälja sin arvejord till någon person utom släkten**, måste han först **bjuda upp** marken till släktingarna (på tinget och tre olika gånger), på fädernesidan åt släktingarna på fädernesidan och på mödernesidan åt moderns släk-

³² Konung Kristofers landslag, jordabalken kap. 1. Se Holmbäck-Wessén 1962 s. 72.

³³ Praxis angående tolkningen av riksdagsordning blev helt klart i och med 1723 års riksdagsordning: till bondeståndsledamot skulle kunna väljas ”den som inom häradet bor och bofast är”. Vid riksdagen 1771–1772 antogs en valordning för bondeståndet, enligt vilken riksdagsledamot skulle väljas av röstberättigade skatte- och frälsebönder samt kronohemmansåbor (se Sjölin Diedut 2002:3 s. 10). – **Att samerna verkligen haft rösträtt och representanter från Lappmarken varit med i riksdagen framgår tydligt av ett rättsfall i Enontekis från år 1762:** då uppkom det att en sodankyläbo, lapbonde Mats Riipi hade varit som riksdagsrepresentant från Lappmarken också för Torne lappmarks del. Lappallmogen protesterade i saken, särskilt att bekosta Riipis resepenningar till Stockholm. Enligt dem ”de varken kände Riipi, eller någonsin åstundat honom till deras fullmäktig, vid nu påstående riksdag. Och emedan Riipi icke heller med några ord lätit dem veta, huru vida han till deras förmån vid riksdagen utträttad” så ville inte de till någon del delta i Riipis resekostnader. Tinget i Enontekis 16.2.1762, FRA FR 680 f. 73v-.

tingar. Släktingarna var berättigade till bördlösen i den ordning de skulle ha varit berättigade till arv efter försäljaren. – Om släktingarna **inte** hade löst in marken inom den förutsatta tiden, var ägaren berättigad att sälja den till utomstående. Som bevis på att jorden erbjudits till slakten såsom lagen föreskrev gav häradsdomaren till köparen och i vittnens närvaro ett **fastebrev**, ett intyg över att köpet vunnit laga kraft.³⁴

Om man emellertid hade sålt marken utan att slakten först erbjudits den, kunde släktingarna senare **kräva tillbaks** den. Härom stadgades det i jordabalken, kap. 3.

Bördsrättsinstitutionen var egentligen den enda princip som begränsade jordägarens kompetens i förhållande till enskilda, dvs. sin egen släkt. En helt annan sak är de begränsningar som var avsedda att styrka kronans förmåner, av vilka 1789 förenings- och säkerhetsakt sedan upphävde en betydande del.

Rättsfall som skulle innehålla en försäljning av ett helt lappskatteländ inom lappbyn till någon utomstående är rätt så sällsynta. Som konstaterats ovan, byggde hela samhällssystemet i Lappmarken på grundprincipen att det var naturen som sådan med alla dess tillgångar som var grundspelare i enskilda familjers livsnäring och regleringen av markanvändningen. Då och då kommer det upp fall där till och med ett helt skatteländ eller oftare nog en del eller en särskild förmån inom landet gått över till någon annan i form av köp. En dylik situation behandlades vid tinget i Jokkmokk och flera andra gånger: det gällde ett köp angående laxfiskeriet Wuollerim, vilket laxfiske enligt protokollet hade sålts till en bonde nedanför lappmarksgränsen, från Harads, av fiskets arvingar. Köpebrevet hade blivit uppvisat vid tinget tre gånger, varefter bonden fick på köpet laga fastebrev.³⁵ När lappbröderna försökte använda sin rätt till bördlösen, kunde man enligt domstolen inte ta upp till behandling en redan lagakraftvunnen dom.

Vid Jukkasjärvi ting var år 1739 uppe en försäljning av ett helt lappskatteländ, Kiwivuoma, vilket tre lappbröder försålt till bonden Hinrik Hindersson. Köpebrevet hade också visats upp vid tinget tre olika gånger, efter vilket bonden blev beviljad fastebrev till köpet.³⁶ – Nästa år beviljades på samma sätt ett fastebrev till bonden och nybyggaren Mickel Hindersson till lappskatteländet Kieppovuoma.³⁷

³⁴ Se Holmbäck-Wessén 1962 s. 72–79 och 90.

³⁵ Tinget i Jokkmokk 30.1.1674, FRA FR 652 f. 823v.

³⁶ Tinget i Jukkasjärvi 15.–20.- och 22.1.1739, § 2. FRA FR 671 f. 430–432.

³⁷ Tinget i Jukkasjärvi 15.–19. och 21.–22.1.1740, § 3. FRA FR 672 f. 515–516.

Frågan om rätt till bördlösen kulminerade på tinget i Kuusamo (lappbyarna Kitka och Maanselkä) åren 1737–1739. Eftersom detaljerna i denna rättegång upprepas senare i samband med sammandrag och slutsatser för detta huvudkapitel, redovisas här närmast de rättsregler som var avgörande för fastslåendet huruvida lapps kattelanden, i detta fall ett nybygge som tagits upp på ett visst skatteland, måste anses ha varit av skatte- eller krononatur.

I fall det gällde jord av skattenatur, kom naturligtvis kravet för uppjudelse vid tinget, rätt till bördlösen och laga fastebrev att tillämpas vid en övergång av landet från släkten till någon utomstående. I fall det var fråga om jord av krononatur blev följden den motsatta: då blev bördlöseninstitutionen inte tillämpbar.

Av parternas argumentation kunde häradsstingsrätten finna, att nybygget i fråga hade tagits upp på en lapps lapps katteland genom ett avtal mellan nybyggaren och lappen. Båda parter hade därefter bott på landet och jordskatten hade hela tiden blivit betald för hela landet, också efter lappens död. Sedan nybyggaren dött, hade hans son varit tvungen att sälja nybygget till kyrkoherden i orten, Bonelius. Något köpebrev hade inte uppgjorts. Den nya länsmannen Granrot i orten, brorsonen till Bonelius hade sedan köpt nybygget, nu vid namn Haukiniemi, från Bonelius. Ett köpebrev hade uppgjorts, men uppvisats för rätten endast en gång år 1727.

Arvingarna till nybyggaren hade under tiden för försäljningarna varit underåriga, så att de inte kunnat använda sin rätt till bördlösen tidigare.

Under rättegången blev det bevisat, att inga skatterester inestod beträffande Haukiniemi. Länsman Granrot försökte till slut att invända att hela saken inte hörde till domstolen, eftersom frågan gällde jord av krononatur, utan till KB:s avgörande.

När saken togs upp för sista gången år 1739 med häradsstingsrättens slutliga dom i ärendet blev slutsatsen att rätten ansåg saken höra till sin kompetens, eftersom **det gällde jord av skattenatur** (1734 års lag, rättegångsbalken, kap. 10, § 14). Granrot ålades att ta emot de av arvingarna erbjudna pengarna, motsvarande den ursprungliga köpesumman, och avträda Haukiniemi hemman till kåranden. Granrot erlade laga vadepenningar och han anvisades att fullfölja saken vid nästa lagmansting i Piteå.

Saken blev behandlad såväl av lagmansrätten som därefter av Svea hovrätt samt kammarkollegiet. Den viktigaste torde här vara den av lagmansrätten utfärdade utredningen, enligt vilken ”**lapplanden**

veterligst ännu icke genom någon kunglig förordning voro förklarade för krono.³⁸

Den sista uppgiften rörande sakens fortsatta behandling syns vara kammararkivets meddelande till kammarkollegiet från år 1739: ”för lappmarken icke fanns några jordeböcker, som lapplanden till deras skatte- eller kronotitel uppförde eller åtskilde.”³⁹

Detta stämde ju med jordeböckernas innehåll, något som inte enligt tidigare eller ens moderna läror rörande jordeböckernas vitsord kan anses vara avgörande när man skall fastslå en jordlägenhets verkliga jordnatur.

Laga rå och rör

Ett elementärt tillägg till jordägosystemet utgörs av laga rå och rör, vilken omständighet framhävts i lagstiftningen sedan landskapslagarnas tid till moderna lagar. Bland många andra historiker och jurister har historikern Väinö Voionmaa beskrivit betydelsen av laga rå och rör på ett belysande sätt:

Man kan inte tänka sig en fullständig äganderätt utan konkreta gränser för detta ägande. Ägogränsens uppgift är att definiera den ägda markens läge, omfattning och form och därigenom kontrollera och bestyrka ägandet. Man kan säga, att jordägandet i själva verket verkställs först i och med gränserna. För den skull har gränsväsendet överallt utvecklats i samklang med det egentliga jordägandets utveckling och oskiljbart från denna.⁴⁰

I både min licentiat- och min doktorsavhandling har jag genom flera exempel gått igenom gränstvister mellan samerna och lappbyarna angående rätta rå och rör. Tvisterna har, ifall man tagit dem till domstolens prövning, behandlats i den ordning som byggningsbalkar stadgade och domstolarna har i sina slutliga beslut fastslagit gränsernas läge från ett gränsställe fram till ett annat.⁴¹

Man bör även tillägga att de konkreta gränsmärkena mellan lappbyar under de senaste åren varit föremål för en grundlig forskning i terrängen både i Sverige och i Finland. Under sommaren 2004 har en forskare, Voitto Viinanen i Finland, kunnat hitta i terrängen åtmin-

³⁸ Se Prawitz 1967 s. 18. Se även Holmbäck 1922 s. 49.

³⁹ Se Prawitz 1967 bilaga 5.

⁴⁰ Se Voionmaa 1969 s. 351 (översättning här).

⁴¹ Se speciellt Korpjaakko Diedut 1985:3 s. 121–157 och Korpjaakko-Labba 1994 s. 317–342.

stone Enare lappbyns gränser med gränsmärken, vilka för ungefär 300 hundra år sedan fastslagits av häradsstingsrätten.⁴²

Ännu ett tillägg: i och med de avvitrningar som förrättades i Lappmarken enligt 1873 års avvitrningsstadga kom gränserna för lappbyarna att sakna betydelse såsom ägo gränser i den bemärkelse som 1683 års skogsförordning förutsatte. Juridiskt sett är hela frågan tills vidare öppen.

1749 års nybyggesreglemente och 1760 års lappfogdeinstruktion

Bland de viktigaste juridiska frågor som förtjänar en särskild behandling i detta utlåtande är lappfogdeinstruktionen av år 1760. I min avhandling från år 2002, rörande särskilt rättsutvecklingen på det område vilket efter år 1809 kom att höra under Storfurstendömet Finland, skärskådade jag också innehållet och betydelsen av denna instruktion, med särskild vikt på instruktionens utan tvivel positiva verkningar i jordebokspraxis efter 1760.⁴³

Frågeställningen gällde där först och främst de regler av närmast klaggörande karaktär, vilka avsåg upprättandet av jordeböcker i Lappmarken: i fogdepraxis hade man behandlat lapparna och nybyggarna på ett vacklande sätt i jordeböckerna 1695–1760. En del av nybyggarna hade förts till de jordeböcker som avsåg lappbyarna, med den konsekvensen att nybyggarna då och då påstod sig ha rätt att idka lappmannanäringar vid sidan av lantmannanäringar.

Första klaggörandet av detta missförhållande tas upp i 1749 års nybyggesreglemente. Punkt för punkt anger detta reglemente de rättigheter och skyldigheter som de som redan hade slagit sig ner i Lappmarken eller de som kom att göra det hade i förhållande till kronan. Efter de bestämmelser som förutsatte att nybyggaren måste ansöka om tillstånd till flyttandet från KM och de förutsättningar under vilka detta kunde ske (utan att det kunde ske utan intrång mot andra) så skulle nybyggaren börja på allvar med sina lantmannanäringar inom två år. Om detta inte skedde, miste han sin rättighet till nybygget.

I punkt 8 framhävs i synnerhet och starkt, att det skulle vara förbjudet för nybyggarna att såsom dittills skett, vidlyftigt fika och fara

⁴² Beträffande Enare lappbys gränser mot Ryssland har Viinanen redan år 2003 publicerat en omfattande bok "Inarin rajahistoria 1". Se Viinanen 2003.

⁴³ Se Korpijaakko-Labba Dieđut 1999:1 (2000), s. 73–86.

i skogarne efter vilt. Denna näring hörde till lapparna som också betalade skatt för den.⁴⁴

Snart därefter, år 1760, publicerades en ny lappfogdeinstruktion. Bestämmelserna var egentligen inte nya jämförda med motsvarande bestämmelser från 1695, men klarare. Man stadgade i detalj hur å ena sidan jordeböckerna för lappbyarna skulle upprättas och vad de skulle innehålla, å andra sidan samma sak med jordeböckerna över nybyggarna. Efter år 1760 kunde det inte vara oklart till vilken grupp av jordavvändare varje medborgare i Lappmarken hörde. I § 18 konstateras det till slut:

De tvister som uppkomma mellan nybyggare och lappallmogen, särledes uti fiskande, jagt och djurfång samt betesmark, bör fogden söka att bilägga, och tillhålla var och en att förbliva vid sitt rätta näringsfång, hvilken i synnerhet sker, när berörda reglemente för lappmarksbönder och nybyggare noga efterleves och handhaves.⁴⁵

Under tiden för skrivandet av avhandlingen från 2000 (Diedt 1999:1) var min entydiga mening att lappfogdeinstruktionen måste anses ha varit en god lagstiftningsåtgärd som syftade till att trygga både lapparnas och nybyggarnas rättigheter i den omfattning som man i samband med nybyggesverksamheten hade haft för avsikt, utan att lapparnas rättigheter till sitt laga näringsfång och sina stadfästa rättigheter rubbades. Inte heller den sistnämnda punkten i instruktionen ansågs innehålla något farligt element med tanke på lapparnas juridiska status och den skattemannarätt som staten enligt materialet erkände lapparna ha till sina skatteland. **Den ostridiga betydelsen av 1760 års lappfogdeinstruktion framhövdes också av det faktum att den åberopades i jordeböckerna både i Sverige och i Finland så sent som i början av 1900-talet.**

Först senare, efter år 2000, kom jag att i detalj gå igenom det omfattande domboksmaterial som under åren samlats in från tinget i Jokkmokkstrakten. Bland dessa handlingar, och helt utan någon tidigare varning, dyker år 1793 vid tinget i Jokkmokk ett rättsfall upp som enligt sin slutsats kom att betyda en total kupp med tanke på all tidigare domstolspraxis beträffande lappskatteland och lapparnas skattemannarätt i förhållande till dessa land. Kompetensen över lappskattelandsmål gick över till KB, om också med ett konstaterande att den nya domaren förhöll sig helt likgiltig till denna total-

⁴⁴ Kongl. reglemente för dem som antingen redan bo och bygga i Lappland, eller ock hädanefter, till landets brukande, derstädes sig nedsätta vilja, 22.11.1740. Se Samling 1869s. 78–83.

⁴⁵ Lappfogde-Instruction den 5 augusti 1760. Se Poignant 1872 s. 43–54.

ändring. Tingsprotokollet behandlas i samband med sammandraget av detta huvudkapitel. Innan vi går över till KB:s praxis angående inrymningar till lappskatteländ skall kort behandlas innebörden i förenings- och säkerhetsakten från år 1789: akten, som enligt sitt eget ordaval ansågs vara en "grundlag" till sin natur.

Förenings- och säkerhetsakten 1789

Efter att de merkantilistiska lärorna och den på dem grundade ekonomiska politiken mist sin stora betydelse inom statsekonomi, började de nya fysiokratiska tankegångarna så småningom dyka upp i landet. Fysiokraterna betonade jordbrukets centrala ställning i näringslivet. Det politiska målet för dem var framför allt **äganderättens frigörelse** från statens förmynderskap. Jorden skulle ägas av sin odlare, och äganderätten skulle vara så obegränsad som möjligt.

Att böndernas krav till slut också uppfylldes kan man likväl inte räkna enbart som en seger för fysiokraternas läror. Det var fråga om en betydligt mer omfattande process, framför allt gällde det det högsta beslutsfattandets övergång från ständerna till kungen och förverkligandet av envälden. Denna maktöverföring blev slutligt fastställd genom 1789 års förenings- och säkerhetsakt, men frigörelsen av böndernas rättigheter bekräftades i den därmed förbundna förordningen om kronohemmanens försäljande till skatte samt villkoren för innehav av skattehemman därefter. En tredje faktor i sammanhanget var Kongl. Maj:ts försäkran av allmogens fri- och rättigheter i riket.⁴⁶

De närmare stadgandena inom lagstiftningssammanhanget behandlas nedan. Det som är värt att tas upp här är den ovannämnda förordningens § 2 som lyder:

Alle skattemän, ehvad de innehava hemman, som redan ifrån oss och Kronan äro försälde, eller hädanefters kunna försäljas, eller och urgamla skattehemman, äga över skattehemmanet och des genom laga revning och rågång faststälde byamål, både uti in- och utägor, samt skog och mark, med derå varande fiske, jakt och djurfång, uti allt lika orubblig ägande och lika fri dispositions-rätt, som frälseman över frälsehemman, enligt Privilegier, Lag och Författningar...

Saken kan inte tolkas på det sätt, och så har inte heller Högsta domstolen tolkat saken, att samernas rättigheter inte skulle hanteras en-

⁴⁶ Se Modée XIV 1804 s. 314–318.

ligt samma principer som övriga skattehemmans. Ifall samernas rättigheter under tiden för stiftandet av dessa lagat var att anse som skatterättigheter, skulle denna jordnatur inte kunna förändras, lika litet som annan rätt av skattemannanatur.⁴⁷

KB:s inrymningspraxis efter kuppen 1793

Efter att beslutanderätten över lappskatteländ efter kuppen år 1793 mycket snart gick över till KB så börjar naturligtvis domböckerna tala om alla de juridiska kännetecken som varit förknippade med rätten till lappskatteländ tidigare. I början av 1800-talet var övergångsprocessen slutförd, åtminstone av Jokkmokksmaterialet att döma. I ett rättsfall där en lappänka försökte bevisa sin rätt till ett lappskatteländ på grund av giftorätt, avvisades saken på grund av att jorden i Lappmarken hörde till kronan, och landen därför var inte underkastade vare sig arv- eller giftorätt (se nedan).

Saken är emellertid inte så enkel eftersom innehållet i KB:s praxis borde kunna granskas med hjälp av det material som uppkommit i samband med denna beslutanderätt.

Att detta inte är möjligt utom i några enstaka fall beror på ett faktum som inte har något att göra med rättighetsfrågan: storbranden, vilken härjade i Umeå år 1888 och som brände ner Ume landskanslis handlingar från början till slut.

I fall där inrymningar intagits i häradstingsprotokollet finns domar i enstaka fall bevarade.⁴⁸ Annars beror saken på om en enskild familj har bevarat dylika papper i sina gömmor till denna dag. Detta har i några fall också skett, och en rätt så omfattande bunt skickades till mig efter "efterfrågningar" i samband med seminarier o.d.

Av dessa privata papper går att utläsa, hur rätten för ett och samma skatteländ gång efter annan kan ha varit föremål för beslut inför KB-beslut som är så svårtolkade och till innehållet olika, att det inte mera går att se vilken eller vilka som egentligen var "inrymda" på ett visst land.

Som ett lysande exempel kan nämnas lappskatteländet Ljusfjäll, över vilket land familjens papper omfattar urkunder från 1800-tals början till 1880-talet. En av de tidigaste urkunderna torde vara ett slags "testamentbrev" till lappänkan XX från år 1828, varigenom hennes bror ger fullmakt för henne att äga rättighet att tillträda och

⁴⁷ Denna princip står i själva akten.

⁴⁸ Exempel finns som bilagor i Åke Holmbäcks studie från år 1922.

besitta sin fars arvland Ljusfjäll vilket hon även tidigare hade besittit och haft fullmakt på av sin bror XX ifrån Marsfjäll. Men eftersom fullmakten kommit bort år 1805 och även fadern dött som också beviljat änkan att besitta detta land så har brodern XX år 1828 givit en ny likalydande fullmakt till änkan.⁴⁹

Efter år 1825 behandlades frågan hos kronans tjänstemän upprepade gånger: ”arvingarna” till landet efter änkan hade blivit oeniga om vem som skulle ha rätt att besitta landet. I ett KB-beslut från år 1848 fastställs rätten till hälften av skattelandet Ljusfjäll till helt andra människor än de nämnda.

På grund av svårsläsliga kopior går det inte att följa ”arvsordningen” av släkten på Ljusfjäll exakt, men trasslig är innebörden i pappren hur som helst.

Vid slutet av 1800-talet, till exempel för år 1896 och 1897, finns bland dessa papper ändå skattosedel för lappskattelandet Ljusfjäll för personer med ett annat släktnamn, med uppgifter om den betalade ”grundskatten”.

Dessa papper härstammar från tiden efter stiftandet av 1886 års renbeteslag. Detta innebär att det önskade resultatet i lagen, avskaffandet av inrymningar och enskilda skatteland, inte lyckats – inte i fogde- eller i beskattningspraxis.

Historikern Lennart Lundmark beskriver situationen på grund av lappfogden A. F. Burmans skrivelse till länsstyrelsen från år 1898:

Han förklarade att samerna själva betraktade sig som ägare till skatteländen och att **den ”äganderätten” till skattelandet numera så djupt inträngt i hans (dvs. lappens) medvetande, att det skulle ytterligare nedtrycka hans håg för renskötseln och därigenom nomadlivets fortsatta bestånd, om man nu vid betets fördelning försökte fråntaga honom denna förmenta ”äganderätt”...**⁵⁰

Enligt Lundmark levde skatteländen i Norrland kvar ännu i en del av de byordningar som upprättades i början av 1900-talet. I byordningar för Sirkas och Tuorpon, alltså Jokkmokkstrakten, står det:

Lapp må ej utan ordningsmans tillstånd och vederbörande lappars medgivande lämna **sitt sedvanliga betesland** och tränga sig på annan lapps av **gammalt begagnade betesområde** och att lapp äger ej heller vid flyttning utan innehavarens medgivande rätt till bete å annans intagna betesland under längre tid än ett dygn.⁵¹

⁴⁹ Dessa papper är naturligtvis tillitsfulla, inte offentliga.

⁵⁰ Se Lundmark 2002 s. 60.

⁵¹ Ibidem.

Det syns vara klart, att fastän beslutanderätten efter kuppen 1793 på ett lagstridigt sätt fördes till KB och renbeteslagen från år 1886 försökte att upphäva lappskattelandsinstitutionen, betydde allt detta nödvändigtvis ingen förändring i samernas eget, efter år 1789 sedvanliga rättstänkande, inte heller nödvändigtvis i allmän myndighetspraxis.

Detta betyder att innehavet till jord och vatten i Lappmarken, särskilt ovanför odlingsgränsen, fortsatte att gälla, om inte på ett erkännande av skattemannarätt i lag, så åtminstone på basis av sedvanerätt och sådan urminnes hävd som finns stadgad rörande urminnes hävd enligt jordabalkens innehåll.

Sammandrag och svar till fråga 1)

Sammandrag

Syftet med detta utlåtande är att ge ett svar på två frågor:

- 1) vad innehåller samernas på urminnes hävd grundad jakt- och fiskerätt, och
- 2) har staten en jakt- och fiskerätt ovanför odlingsgränsen och i renbetesfjällen eller inte?

När det gäller den förstnämnda frågan måste redan frågeställningen anses vara missvisande. Att man i rennäringslagen från år 1971 (1971:437) 1.2 § stadgar att renskötselrätten tillkommer den samiska befolkningen och grundas på urminnes hävd, betyder inte att grunden för samernas urminnes hävd grundar sig på lagstiftning. Urminnes hävd är på civilrättsliga grunder bestående rätt enligt urgamla principer i den svenska rättsordningen. I dag grundar sig rättens giltighet på lagen om införande av den nya jordabalken (1970:995), 6 §, där det stadgas:

Genom nya balken inskränkes ej den rätt som före balkens ikraftträdande tillkommit någon på grund av urminnes hävd.

I frågor som rör naturen av enstaka rättigheter till jord och vatten bör man göra en klar skillnad mellan å ena sidan rättigheter på civilrättsliga grunder, å andra sidan rättigheter som härleds ifrån lagstiftningen. Ifall frågan angående naturen av samernas jakt- och fiskerätt skulle behandlas i domstolen (och sist i Högsta domstolen) skulle frågan granskas precis utgående från dessa principer. Det bästa exemplet

är naturligtvis HD:s dom i skattefjällsmålet, varvid argumenteringen byggdes upp precis på detta sätt.

Det borde räcka med att hänvisa till det som skrivits om laga rå och rör tidigare, med tillägg, att frågan om laga rå och rör kom att anses som ett avgörande bevis i rättspraxis när det gällde att undersöka huruvida ett visst område ansågs tillhöra den enskilda skattelappen eller om det kunde gälla om "allmänning", gemensam för hela lappbyn.

Också i KB:s praxis efter kuppen 1793 kom gränserna att ha en avgörande roll när det gällde att skriva inrymningsbrev till enskilda lappar till vissa skattland/skattefjäll.

Det är mycket lätt att visa att det som nämnts ovan är riktigt. Denna dags lagstiftning eller fenomenet i allmänhet kan inte på något sätt ha påverkat det förflutna, utan sakförhållandet är precis det motsatta: nutiden grundar sig på företeelser i det förflutna. Att härleda en rättighets natur utgående från nutidens lagar bakåt betyder inte enbart "att det inte ser bra ut", utan det innebär att metoden är juridiskt och särskilt rättshistoriskt felaktig. Denna grundprincip borde också lagstiftaren respektera mera noggrant än vad man nuförtiden ofta tycks göra. Iakttagelsen gäller både lagstiftningen i Sverige och lagstiftningen i Finland.

De slutledningar som man kommer fram till i detta utlåtande bygger alltså på en metod vilken tolkar nutidens företeelser utgående från den historiska utvecklingen i Lappmarken. När det gäller den första frågan, naturen av samernas rätt till jakt och fiske, är det på sin plats att helt kort upprepa historiens gång beträffande den status som samernas rättighet ur ett vidare perspektiv ansågs ha vid olika tidpunkter i historien, de viktigaste synpunkterna här betonade:

•**1602: i förordningen om lappmarkens skattläggning** vill hertig Karl att skattläggningen skall grunda sig på mantalet, vilket å sin sida härledas utav huru många tresk, strömmar och sjöar som är uti Lappmarken och vem dem her till dags brukar har, namn ifrån namn etc.

•**ung. 1650 fram till 1700-talets slut: i rättspraxis** behandlas lapparna som ägare till sina skatteland, vad gäller skydd för både jakt, fiske och renskötsel, och de anses ha laga fång till sina skatteland, senare särskilda betesområden och fiskesjöar bl.a., vilket laga fång är avgörande när man skall bedöma vem som är berättigad att nyttja området. Mot slutet av 1700-talet får ändå behovet och storleken av den betalade jordskatten mera tyngd med tanke på "jämkande" av rättigheter, ett fenomen som ändå enligt urkunderna i sig själva grundade sig på samisk gammal sedvana. Denna "förlikningsmetod"

hade emellertid ingenting att göra med naturen av själva rättigheten inom varje lappby.

•**1670: landshövdingen Johan Graan** skriver till bergskollegiet och rikskanslern att han som bäst håller på att uppräta en jordebok över alla lappbyars och lappars enskilda land, med namn på själva landen och fiskesjöarna. Först då varje lapp skulle få uppge sina ägor och en lantmätare hade kartlagt dem, vore det möjligt att få en klar uppfattning om vars och ens ägor. Om man då kunde konstatera att någon lapp hade mer land än han orkade bruka, då kunde man förordna flera familjer att bruka (en del) av landet. – Den enda ”jordeboken” som man tills vidare hittat i arkiven och som av skrivstilen är uppsatt av Graan omfattar byn Ume i Ume lappmark.

•**1671, 28 februari.:** konungen tillkännager i sitt brev till bergskollegiet och kammarkollegiet att han godkänt förslaget om kartläggning av Lappmarken på det sätt som landshövdingen Graan föreslagit.

•**1671, 9 maj: Graan publicerar en instruktion** till lantmätaren Jonas Gedda och notarien Lars Olfsson Holm: jämte själva kartläggningen borde arbetet innehålla en beskrivning av de lappeland som var föremål till kartläggningen. Arbetet skulle göras på sådant sätt ”att lapparna på intet sätt behövde känna sig trängda beträffande sina skäligen rättigheter, tvärtom, man skulle klargöra dem att avsikten var att ge dem en bekräftelse på deras hävd av de landen och vattnen de besatt. – Bara en karta jämte en beskrivning finns att hittas i riksarkivet, omfattande Ume lappby i Ume lappmark.

•**1673, 9 augusti:** första **bergsverksprivilegiet** blir publicerat. Enligt det anses lapparna ha skattemannarätt till sina skatteland; ifall ett bergverk grundas på ett skatteland befrias lappen från jordskatten och det lovas andra ersättningar.

•**1673, 27 september:** första **nybyggesplakatet** blir publicerat. Enligt plakatet skulle lapparna ha nytta med tanke på sina själars salighet speciellt genom att svenska och finska invånare flyttade ovanför lappmarksgränsen för att bosätta sig där, för att inte nämna den nytta som förmodligen skulle kunna dras av att flera gruvor kunde upptas: nybyggarna kunde utnyttja sådan mark som lapparna i sin näringsutövning inte hade någon nytta av och där de kunde inrymmas. – Enligt rättspraxis tolkades saken länge så, att nybyggaren sökte tillstånd på tinget av en enskild lapp för att kunna slå sig ned

på hans land, vanligtvis mot en ersättning. Detta förfarande motsvarade ett slags ”köp” av landet.⁵²

•**1688–1689:** ”missförhållanden” som visat sig i samband med lapparnas beskattning väcker uppmärksamhet hos **landshövdingen Hans Kruse** och därefter hos **landshövdingen Gotthard Strijk**.

•**1691, 6 april:** landshövdingen **Strijk skriver i sitt brev till konungen**, att ”skattläggt” lapparna eller riktigare förökt lapparnas skatt ”allt eftersom blev intygat om vars och ens lägenhet...på det kongl. Maj:ts inkomster skulle förökas utaf detta vidgrepne landet, hvarest mången äger mark 9 á 10 miler i circumferens, så att lappen, som eljest älskar lata dagar, skulle bli uppväckt till arbete och idkesamhet”.

•**1692, 3 oktober:** **kammarkollegiet ger ut ett betänkande**, av vilket kan utläsas att särskilt lagman Buhre bestämt motstått Strijks tanke att hänföra skatten till antalet renar som lappen ägde. Om lapparna skulle överge sina marker på grund av en alltför stor skatt, skulle knappast någon annan börja använda dem.

•**1692, 21 december:** **konungen låter publicera en instruktion till en ”skattläggningskommission”** vars uppgift var att hitta en lösning till förfaringssättet rörande skattläggningen av Lappmarken.

•**1693, augusti–september:** **skattläggningskommissionen har, enligt ett brev till konungen**, inte hunnit skrida till åtgärder angående skattläggningen, men föreslår att till grund för skattläggningen i så stor utsträckning som möjligt skulle tas den mark som lappen hade för renskötsel, jakt och fiske. Kommissionens avsikt var att vintern därpå på prov förrätta skattläggning på denna grund.

•**1693, 11 september:** i **kammarkollegiets utlåtande till konungen** skrivs att det skulle vara utmärkt om skattläggningen sker på det sätt som kommissionen föreslagit. Kollegiet föreslår att kommissionen till att börja med ändå skulle göra en inofficiell resa i Lappmarken.

•**1693, september:** **konungen godkänner kollegiets förslag.**

•**1695, 25 mars:** **kommissionen överlämnar sin relation till konungen** över resultatet av sitt uppdrag. Enligt relationen har huvudsyftet att säkra en samvetsgrant utförd och oföränderlig uppbörd ur kronans synvinkel till slut kommit att bli det avgörande motivet vid valet av skattläggningsmetod.

•**1695, 8 juli:** **Kongl:e Maj:ts Instruction för lappfogdarne** blir publicerad. Enligt 2 § i instruktionen hade konungen ”i nåder för gått funnit, att (till förekommande av den oreda och konfusion som

⁵² Se Korpjaakko-Labba 1994.

härtillys med lappskattens uppbärande i en eller annan måtto kunnat vara förlupen), hvar lappby skulle skattläggas för en viss summa, uti ett för allt. Lappfogden måste låta var och en lappbys länsman få en avskrift av samma bys skattläggning.

•**1695: kommissionens jordeböcker upprättade i samband med skattläggningen.** Jordeböckerna har följande titel: Jordebook Öfwer Lappmarcker, upprättat effter dhen Skattläggning, som Kongl. Commissionen för gott funnit, Hwar och Een Skattlapp Taxera...

•**1695 och framåt: jordeböckerna** följer samma form som jordeböckerna annorstädes i riket, med undantag av uppgivandet av mantalet. I den vänstra kolumnen anges namnet på det skatteländ som varit objekt för skattbetalningen. I mitten står namnet på den person som betalat skatten. I den högra kolumnen anges skattmängden i pengar. Byns totala anges alltid, och motsvarar från år till år den år 1695 fastslagna totala skattesumman för byn.– Endast i yttersta fall har denna summa inte kunnat uppbäras av fogden, liksom i Jukkasjärvi år 1763, då rensjukan härjat i lappbyarna. Det som fattas i jordeböckerna från början till slut är angivandet av jordnaturen av skatteländ (dvs. frälse, skatte eller krono).

•**1695 och framåt: i rättspraxis** blir jordeböckerna och skatteländen där ofta hänvisade till som bevis på rätten till ett visst skatteländ. Det kunde i vissa fall också förekomma att en nybyggare fick tillstånd att slå sig ner i byns område genom att noga betala byn total skattesumma till sista öre.

•**1723: bergverksplakatet** från år 1673 blir publicerat på nytt med ungefär samma innehåll som tidigare.

•**1726: kammarkollegiet hör landshövdingen Grundell angående pärlfiskerifrågan.** Enligt Grundell är lapparna "proprietary" av sina land och strand och undrar sig, hur strömmarna där pärlor brukade fiskas kunde anses höra till kronan. Enligt landshövdingen gällde det utan vidare skattemannarätt, men egentligen skulle en riktigare natur vara frälse. Kronoregalet till dessa strömmar hade redan år 1723 upphävts och pärlfiskeriet förklarats höra till jordägarna igen, med undantag av kronans privata strömmar. När samma sak behandlats i kammarkollegiet år 1696, hade enligt protokollen (vilka just på detta ställe ser helt olika ut jämförda med protokollssidorna runt omkring) landshövdingen Douglas påstått att lapparna inte hade någon som helst rätt till jorden i Lappmarken. Douglas hade ändå endast ett år tidigare skattlagt lapparna enligt de principer som behandlats ovan.

•**1734: bergverksplakatet 1723 blir också publicerat på samiska.** Termen "skatteman"/"skattelapp" har översatts med "skatteälmai".

•**1737, januari:** i tingsprotokollet från Jukkasjärvi ting kan man läsa ut att lappen Anund Anundsson Mangi förklarats skattfri för sitt skatteland på grund av bergskollegiets publikation 1731. Mangi hade yppat och angivit ett järnrikt järnmalmstreck på berget Kiruna och också på berget Luossavaara till myndigheterna; Kiruna järnmalmgruva blev grundad.

•**1737–1739: I Kuusamo häradstingsrätt** (Maanselkä och Kitka lappbyar) behandlas frågan om rätt till bördlösen rörande Haukiniemi-nybygget. Länsman Granrot hade köpt detta nybygge från kyrkoherde Bonelius sterbhus år 1724. Ett köpebrev hade gjorts upp, men Granrot hade uppvisat det för rätten endast en gång år 1727. Nybygget hade ursprungligen hört till bonden Olf Pesonen, som fått lov att ta över landet från lappen Johan Olofsson på villkor att Pesonen skulle komma ihåg honom i form av spannmål. Pesonen hade ensam fortsatt att skatta för hela lapps kattelandet efter att lappen Johan dog det svåra hungeråret 1696. – Vid 1737 års ting gjorde Pesonens arvingar anspråk på Haukiniemi, att alltså få använda sin rätt till bördlösen, eftersom Haukiniemi enligt deras åsikt var av skattenatur, och jordskatten alltid blivit betald till fullo för landet. Landet hade inte erbjudits till släktingarna på det sätt jordabalken förutsatte, så Granrots fång var inte lagligt. Slutligen, år 1739, gav häradstingsrätten sitt slutliga utslag i ärendet. Eftersom lapps kattelanden ansetts vara av skattenatur, var också nybygget i detta fall av samma natur. Nybygget hade ”ärvt” lapps kattelandets natur, eftersom inga skatterester hade blivit inestående för landet eller hemmanet. Och eftersom köpet inte försiggått i laga ordning, gällde bördsrätten fortsättningsvis enligt jordabalken kap. 6. På grund av att jorden var av skattenatur hörde saken utan vidare till häradstingsrättens behörighetsområde, enligt rättegångsbalken, kap. 10, § 14. – Här tillämpade man redan 1734 års allmänna lag som trätt i kraft år 1736. – Länsman Granrot vädjade i saken till lagmanstinget i Piteå; enligt honom var det fråga om ett nybygge av krononatur.

•**1739: lagmanrätten i Piteå** hade fått svar från häradshövdingen Sadelin över grunderna för sin dom. Enligt Sadelin ”hade lapparnas skatteland till dags dato varit föremål för arv, bördlösen, köp, och skifte, att de hade uppjudits och beviljats fastebrev. De hade således varit föremål för alla slags rättsåtgärder från sina ägares sida (actus juris Patronatus), varför de blivit ansedda som skatteägare. Däremot hade andra hemmansbruk på utmark, allmänningar och av lapparna obrukade platser blivit ansedda för kronojord – På grund av i ärendet inhämtad utredning förklarade lagmanrätten att

Haukiniemi-nybygget uppenbarligen var underkastat bördsrätt, och att ”lapplanden veterligst ännu icke genom någon kunglig förordning voro förklarade för krono. För säkerhetens skull underställdes ärendet ändå konungen för erhållande av nådig förklaring”.

•**1739: Svea hovrätt och kammararkivet:** Svea hovrätt tog först upp ärendet och bad i sitt brev till kammarkollegiet att kollegiet skulle utreda ”hur lappskatteland uti räkenskaperna var ansedda”. På basis av arkivundersökningar meddelade kammararkivet att ”för lappmarken icke fanns några jordeböcker, som lapplanden till deras skatte- eller kronotitel eller egenskap uppförde eller åtskilde.” – Arkivets konstaterande stämmer precis med den verklighet som skildrats ovan.

•**1743: kammarkollegiet:** inget utlåtande i ärendet tycks ha utkommit eller getts vidare till konungen. Enligt kammarkollegiets protokoll 1743 hade man för avsikt att höra lagman Malmer i ärendet.

•**1749, 24 november: nybyggsreglementet** från detta år innehåller ingående bestämmelser rörande nybyggarnas rättigheter och skyldigheter, jämfört med de tidigare plakaten från år 1673 och 1695. Den som hade fått tillstånd att upptaga ett nybygge, var skyldig att ”aldrasidst inom Tu års tid må hafva gjort någon början med hus uppbyggande och jordens uppodlande”. Efter frihetsårens förlopp skulle nybyggen geometrice avtagas och skattläggas, inte just till de gränser och råmärken som vid första utsyningen uppgivits, utan till mantalet och ägornas beskaffenhet. Nybyggarna förbjuds att fika och fara efter vilt i skogarna, vilket dittills mycket hindrat landets uppodling. Lapparna hann nog fånga och fälla allt som blev till dyrare skinnvaror. Nybyggarna hade tillstånd att jaga endast inom en halv mil från deras hemvist. Alla nybyggare hade rätt till husbehovsfiske.

•**1751, 21 september/2 oktober:** i första bihanget till gränstraktaten mellan Sverige och Norge, i ”Lappecodicillens” § 2 stadgas, att ”Ingen Lapp må hädanefter äga skatte- eller städjeland uti mera än ett rike, på det all anledning till gemensamhet av undersåtare och Land hädanefter må kunna undvikas.” Med begreppet skatteland framhöll man förhållandena i Sverige, med begreppet städjeland förhållandena i Norge. Av särskilt intresse är, att vid förberedelsen av kodicillen, i landshövding (!) Malmerfeldts promemoria 28.10.1749 föreslår Malmerfeldt bland annat att ordet ”äga” skulle ersättas med ordet ”innehava”. Ordvalet blev inte det som landshövdingen önskade, utan paragrafen lyder fortfarande i sin ursprungliga form. Kodicillen har lika stor giltighet som gränstraktaten själv och är alltså

ett internationellt avtal mellan två länder: kodicillen har till dags dato inte upphävts av någondera av föredragsparterna.

•**1760, 5 augusti:** i en **förnyad lappfogdeinstruktion** understryks skillnaden mellan lapparnas jordeböcker och nybyggarnas jordeböcker; i tidigare fogdepraxis hade man tidvis skrivit in några nybyggare i lapparnas jordebok. Efter år 1760 gjorde jordeböckerna det helt klart vilka som var lappar och vilka som var nybyggare när det gäller alla nybyggare som slagit sig ned i Lappmarken efter år 1673. Enligt instruktionen skulle nybyggen efter frihetsåren skattläggas vid tingsrätten provisionellt. Ifall något lappskatteländ blev anslaget till nybygge, så att det av lappfolket inte mera kunde nyttjas till renbete, jakt och fiske, skulle man dra av den till nybygget påförda skatten från lappbyns skatt. – I § 18 understryker man att de tvister ”som uppkomma mellan nybyggarna och lappallmogen, särledes uti fiskande, jakt och djurfång samt betesmark”, borde fogden söka att bilägga. Fogden måste tillhålla att å ena sidan nybyggarna, å andra sidan lapparna skulle ”förbliva vid sitt rätta näringsfång”, vilket i synnerhet skedde när detta reglemente noga efterlevdes.

•**1770 och framåt:** i **rättspraxis kan skönjas en tendens** att lappfogdar och landshövdingar sökte utvidga sin kompetens i samband med nybyggsanläggningar mot häradsrättens kompetens över skatteländerna. Tolkningen av 1760 års instruktion öppnar dörren för konflikter mellan myndigheterna.

•**1789: förenings- och säkerhetsakten** stadfäster på grundlagsnivå jordnaturernas oföränderlighet: ”Och må i övrigt **jorden ej ändra sin urgamla natur och skillnad af säterie, frelse, skatte och krono...**” Detta betydde att myndigheterna inte kunde, vilket nog hade hänt, överföra jord av skattenatur till kronans egendom utan lagliga åtgärder eller förrättningar. Även i förordningen om kronohemmans försäljande till skatte stadgas att, ifall en skattebonde inte förmådde betala sin skatt på tre år, skulle hemmanet inte mera bli skattevrak (kronans) med detsamma, utan följden var densamma som rörande annan skuldsatt egendom. I samma förordning hittar man också det viktiga erkännandet, att det verkligen förekom ”urgamla skattehemman” i riket. Rätten till dylika urgamla skattehemman var oinskränkt på samma sätt som rätten till övriga skattehemman.

•**1793: kuppen vid tinget i Jokkmokk** sökte och lyckades också att helt och hållet ändra den gamla rättstraditionen rörande skatteländens jordnatur som en uttrycklig skattemannarätt. Men, oavsett KB-praxis och syftet med 1886 års renbeteslag levde den urgamla

rättstraditionen kvar hos lapparna rörande en ”äganderätt” till skatteländ, och till och med hos lägre myndigheter.

Något som gjorde det möjligt för kronans myndigheter, speciellt på landshövdingnivån och för lappfogdarna, att påstå sig ha rätt att reglera över skatteländen var att jordeböckerna för lappbyarnas skatt saknade en klar anmälan angående landens skattenatur.

Det slutliga genombrottet av dessa strävanden kom emellertid först år 1793. De södra lappmarkerna hade fått en ny domare år 1792, Carl Fredrich Furtenbach, som av urkunderna att läsa var mer än positiv till att låta häradstingets kompetens gå över till kronobettjanten. Vid tinget i Jokkmokk och i tingsprotokollet från år 1793 i Jokkmokk kan man till exempel läsa – när allmogen protesterade mot det nya systemet – att ”Häradsrätten fann rätt obehagligt att åhöra desse med många flera härvid gjorda erindringar och förbehåll...nedtystandes dem slutligen...”

Som juridisk grundlag för tingshändelserna använde man sig av ett från landskontoret i Umeå utkommit brev och kungörelse till ”samtliga länsmännen” 6.7.1792, underskrivet av J.G. Donner. Såvitt man i dag kunnat finna, går brevet inte att hitta på något annat ställe än i tingsprotokollet från Jokkmokk 1793. Hur som helst tolkade landshövdingeämbetet innehållet i 1760 års lappfogdeinstruktion på det sättet att det i framtiden skulle höra till vederbörande kronobefallningsmans kompetens att förekomma ”den myckenhet av tvister och rättegångar angående nyttjorätten till de lappsatteländ allmogen emot erläggande av skatt och ränta innehava.” Och eftersom sådane inom Lappmarken varande lappsatteländ med övriga lägenheter ”alla voro krono”, blev vederbörande kronobefallningsmannen anbefalt att i framtiden meddela vederbörande skattdragande lappmän ”**införsel eller immissioner**” till deras innehavande land.

Dessa immissioner skulle och kom också i verkligheten att ersätta domstolsutslag angående lappsatteländ vad gällde både laga fång och så småningom också skydd av besittning till dessa land. Några mål angående besittningsskydd förekommer inför domstolen och finns att läsa i Jokkmokkshandlingarna efter år 1793 men angående laga fång: inga. Ett särskilt bra exempel kan läsas ut från tingsprotokollet i **Jokkmokk år 1832**: Lappänkan Ingrid Nilsdotter försökte att ta till domstolens behandling ärendet angående delaktighet till renbeteslandet Luspoaivi, vilket hennes man förut innehaft och varför han betalat skatt till kronan, liksom änkan efter mannens död. Advokat- och landsfiskalen Baudin hänvisade i målet till samma domstolsutslag från 16.2.1831, varuti domstolen skulle ha konstaterat: ”**då ren-**

beteslanden i Lappmarken icke innehavas med äganderätt, vilken tillhör Kongl:e Majjt:t och Kronan, kunde parterne genom gifte eller arv inte berättigas till omtvistade landens begagnande”, till följande var av häradsrätten förvist parterna att hos Kongl:a Befallningshavanden begära tillstånd att beteslanden nyttja.”

•**Praxis hos KB efter 1793:** På ovannämnda sätt har samernas tidigare skattemannarätt till sina skatteland – vilken rätt vid tiden för överförandet av kompetensen till KB måste anses ha varit både ostridig och genom grundlag skyddad – utrotats från åtminstone högre myndighetspraxis. Detta förfarande har inte grundat sig på någon lag eller laglig förrättning – inte heller senare avvitrningar, vilka grundades på enstaka avvitringsbrev och inte på en grundlagsenlig lag som skulle förklarat landet vara av krononatur.

Som konstaterats tidigare, betyder detta inte att innehavet till jord och vatten i Lappmarken, särskilt ovanför odlingsgränsen, fortsatte att gälla, om inte på ett erkännande av skattemannarätt i lag, så åtminstone på basis av sedvanerätt och sådan urminnes hävd som finns i stadganden angående urminnes hävd enligt jordabalkens innehåll.

Svar till fråga 1)

Rättsutvecklingen angående samernas rättigheter till land och vatten ter sig mycket klar när man granskar den från 1600-talets början fram till våra dagar. Enligt en överväldigande mängd av rättshistoriska handlingar ansåg samerna/lapparna själva att de hade skattemannarätt eller ”äganderätt” till sina skatteland. Det ur juridisk synpunkt viktigaste konstaterandet i dag är naturligtvis att kronan i sin myndighetspraxis ansåg det vara ytterst viktigt att fastslå och skydda denna skattemannarätt i alla hänseenden. Detta fram till slutet av 1700-talet.

Skattemannarätten avsåg rätten i alla dess aktuella former. Det som stod i främsta rummet med tanke på det samiska samhället var rätten till jakt, fiske och renskötsel och skydd för dem – vid sidan av erkännandet av laga fång till landet om detta bestreds.

1789 års förenings- och säkerhetsakt fastslog jordnaturernas oföränderlighet mot framtiden. Det som var skatte förblev skatte; beträffande kronolägenheter gällde detsamma, men innehavarna fastslogs ha en orubblig rätt att inlösa lägenheten till skatte om de så ville. En lägenhet av skattenatur utvecklades däremot så småningom

till en modern äganderätt utan att ägaren behövde ta till några som helst åtgärder för att trygga sin rätt vidare. Detta alltså i normala fall inom Sveriges rike men inte i Lappmarken.

Enligt min uppfattning kan inte en skattemannarätt till jord bara försvinna och bli kronans av sig själv eller "eo ipso" vilket också fastslås flera gånger i HD:s dom i skattefjällsmålet.

Om man på principiell nivå måste ge ett entydigt och enkelt svar på huruvida samernas rätt bör innebära att ensamt äga rätten till fiske och jakt ovanför odlingsgränsen på civilrättslig grund skulle svaret vara: ja, med undantag av hemmanens genom avvittring fastslagna ägor. Denna rätt har inte tagits bort från samerna/lapparna ens genom 1886 års renbeteslag, eftersom lagen inte syftade till att fastslå någon civilrättslig rätt till förmån för kronan.

Att svaret i detta fall måste analyseras vidare och utgående från nyare lagstiftning är emellertid klart. Denna granskning ingår nedan under kap. 2.

I Jämtlands län och i renbetesfjällen blir svaret ur civilrättsligt synpunkt detsamma – frågan har ju behandlats ingående av HD i skattefjällsmålet. Den rätthistoriska forskning som bedrivits av mig omfattar inte alls förhållandena i Jämtland; inte heller har något arkivmaterial samlats in angående detta område. På grund av det sagda behandlas svaret till denna fråga också i samband med kap. 2.

2 Naturen av statens rätt

Fråga 2) som uppställts för mig och skall behandlas i detta utlåtande lyder:

"Har staten en jakt- och fiskerätt på kronomarker ovanför odlingsgränsen och i renbetesfjällen? Har denna rätt i så fall inte utövats fram till 1887?"

Till att börja med måste man upprepa betydelsen av vissa juridiska grundprinciper som under svar 1). Att tala om "statens jakt- och fiskerätt" utan att precisera rättens natur skulle leda till vidlyftiga funderingar motsvarande fastighetsrättsliga och civilrättsliga läroböcker i ämnet.

Enligt traditionella men fortfarande gällande grundprinciper i den svenska rättsordningen kan staten naturligtvis ha en jakt- och fiskerätt eller rätt till jakt och fiske på civilrättsliga grunder: en dylik rätt

har staten till statens privata egendom som härleds från statens laga fång till området: enligt den äldre rätten i form av Uppsala öd (kungsgårdar, arv och eget). Rätten till jakt och fiske kan också tillhöra kronan på grund av en särskild lagstiftad regalrätt.

Beträffande förhållandena i Lappmarken gäller det ändå närmast att granska möjligheten att jorden skulle ha övergått från enskilda till kronan genom avvittringarna. Enligt nuförtiden gällande uppfattningar i historisk och rättshistorisk forskning, som också bestyrkts av Högsta domstolens dom i skattefjällsmålet, kan äganderätten inte ha uppstått enbart i form av en allmän ”deklaration” från kronans sida såsom till exempel på grund av Gustav Vasas brev rörande oboboda öremarker från år 1542.

1683 års skogsordning

Staten har i princip kunnat anamma en rätt till jord och vatten genom fastighetsförrättningar, närmast avvittringar, där en del av den av privatägda jorden överförs till kronan i form av överloppsmark. Förrättningarna bör då ha följt de principer som fastslagits för första gången redan i **1683 års skogsordning**,⁵³ utgående från privata lägenhetens och byalagens rå och rör och från besuttenhetsprincipen (jfr HD:s argumentering i skattefjällsmålet). Även om skattemannens rättigheter då kan ha överförs till kronan för den del som överstigit den areal som behövdes för att bli ansedd som ”fullsutten”, har en skattemannarätt inte helt och hållet kunnat gå över till kronan genom sådana förrättningar.

Det står i HD:s dom som följer:

Oavsett författningens disposition är det dock ofrånkomligt, att den innefattar en förklaring om äganderätt för kronan till viss mark. Frågan blir då **hur långt** denna förklaring kan anses ha sträckt sig. Till en början bör understrykas att kronans anspråk **inte avsåg** mark som fanns inom **rågångar** för skattebönders hemman och byar. Där rågång saknades, skulle varje hemman få så mycket skog som behövdes för att hemmanet skulle bli **fullsuttet**. Den skogsmark som bönderna hävdade utöver detta mått skulle däremot avvittras såsom varande kronans egendom. På detta vis kunde alltså områden hävdade av skattebönder visserligen **minska** genom avvittring men **inte helt överföras** till kronan. Författningen skulle givetvis – som också staten vitsordat – få samma tillämpning på

⁵³ Kongl. Maj:tz Nådigste Förordning och Påbuud Angående Skogarne och hward därwid i acht tagas bör 19.2.1683.

områden som samer kunde inneha med rättighet motsvarande skattemannarätt.⁵⁴

Beträffande innehållet i 1683 års skogsordning har tolkningen av ordningen varit densamma i min doktorsavhandling från år 1989 (svensk upplaga 1994), dock med närmare rätthistoriska vitsord om ordningens tillämpning i praxis. Att ordningen skulle gälla i Västerbottens lappmarker på samma sätt som i riket för övrigt framgår redan av att ordningens innehåll lästes och tolkades för lapparna vid början av tinget liksom andra för Lappmarken aktuella förordningar.⁵⁵

Någon avvitrning blev inte förrättad i Lappmarken under tiden som behandlas i avhandlingen, inte heller före slutet av 1800-talet. Originalmaterialet innehåller ändå vissa rättsfall, i vilka ordningens principer tillämpats ordagrant även om avvitrningen inte blivit förrättad. Materialet täcker här särskilt Jukkasjärvi, Rounala, Suontavaara samt även Koutokeino lappbyar i Torne lappmark. Från ett särskilt omfattande rättsfall⁵⁶ går att bevisa att rå och rör mellan lappbyarna skulle gälla såvitt de var obestriddliga och rån faststälts i laga ordning. Men om detta inte var fallet, fick jordskatten för vart och ett område avgörande betydelse när man skulle besluta sig för om det var fråga om lapparnas privata land eller om ”allmänning” – begreppet ”kronoallmänningar” använder man inte i rättspraxis, inte heller i Jokkmokksmaterialet förrän i slutet av 1700-talet.

Till exempel i Jukkasjärvi försökte en nybyggare i Keinosuando hävda att han hade rätt att fiska överallt i sjön Vettisjärvi: enligt honom var sjön en allmänning. Läns- och nämndemän samt andra bybor intygade likväl att Vettisjärvi ingalunda var en allmänning. Förutom att nybyggarens lappska hustru hade del i Vettisjärvi, tillhörde sjön lappen Nils Johansson Kejsare samt dennes son Johan, vilka betalade skatt till kronan för det omkringliggande landet. – Nybyggaren förbjöds vid laga påföljd att bruka Kejsares varp- och fiskeställen i berörde Vettisjärvi.⁵⁷

Dessa fall harmonierar med allt det material som behandlats tidigare och enligt vilket lapparnas rätt till sina skatteländ var i enlighet med skattemannarätten. Detta sakförhållande blev också avgörande med tanke på skogsförordningar och i kommande avvitrningar. Det är helt logiskt att laborera med tanken att ifall avvitrningarna verkli-

⁵⁴ Nytt juridiskt arkiv 1981:1 s. 199.

⁵⁵ Se till exempel tinget i Jukkasjärvi 26.1.1688. FRA FR 654 f. 1044.

⁵⁶ Tinget i Enontekis och Koutokeino åren 1729–1734, se närmare Korpjaakko-Labba 1994 s. 449–453.

⁵⁷ Tinget i Jukkasjärvi 11.–14. och 16.1.1721. FRA FR 663 f. 283v.

gen skulle ha blivit förrättade under tiden då rättsordningen skyddade samernas/lapparnas skattemannarätt, så skulle så gott som all mark förblivit lapparnas privategendom inom varje lappby. Att det inte blev så var nog inte lapparnas fel.

Avvittringarna enligt 1873 års allmänna avvittringsstadga i Västerbottens och Norrbottens läns lappmarker: ovanför odlingsgränsen

Bakgrunden till avvittringarna var att i takt med kolonisationens fortskridande hade det uppkommit ett behov av att skapa klarhet i hur långt nybyggarnas skogsmarker sträckte sig och var "kronans mark" tog vid. Trots att avvittringarna i Jämtland och Härjedalen ännu vid början av 1800-talet blev förrättade i avsikt att gynna kolonisationen, kom 1840-talet att betecknas av en svängning i kronans politik rörande vidderna i norr.

Den naturrikedom som närmast skulle skyddas genom den nya politiken var **skogen**. 1873 års avvittringsstadga föregicks av en proposition 3.1.1873, vilken bar titeln "Proposition angående åtgärder betryggande af skogens framtida bestånd och bevarande af Lapparnes renbetesrätt i Westerbottens och Norrbottens läns lappmarker."⁵⁸

Själva avvittringarna enligt 1873 års avvittringsstadga tog vid och baserade sig på avvittringsbrev givna i princip för var och en socken för sig. Som **fastighetsförrättningar** avsåg avvittringar blott att reglera gränserna mellan å ena sidan de enskilda hemmanens (nybyggarnas) ägor, å andra sidan kronans ägor.

Slutsatsen blir att ur juridisk synpunkt kan avvittringarna inte anses ha löst rättsfrågan mellan lapparna/samerna och kronan: deras "laga kraft" omfattar inte denna grundfråga. Någon "statsägd" jord kan inte heller ha uppkommit direkt som följd av avvittringarna med tanke på denna grundfråga.

Denna slutsats gäller naturligtvis också frågan rörande rätt till jakt och fiske. Att avsikten i avvittringsstadgan från år 1873 syftade speciellt till att skydda skogen mot skogsskövling och därmed att skydda lapparnas rätt att nyttja marken till renbete, jakt och fiske generellt, framgår tydligt också i avvittringsstadgan § 8:

Hemman och nybyggen skola, såvitt tillgång finnes, erhålla skog ej blott till husbehov utan ock till avsalu; dock att ägare av frälse- och skattehemman och lägenheter ej må över den vid avvittring tilldelade skogen äga vidsträcktade dispositionsrätt, än enligt § 1 av den nådiga förordningen

⁵⁸ Se också Skogssameutredning 1997 s. 16.

den 29 juni 1866, angående dispositionsrätten över skogen å vissa skattehemman, är ägare av däri omförmälda hemman förunnad; och skola, även efter avvitrtingen, lapparna vara, såsom tidigare, berättigade att för renhjordarna begagna bete å all skogsmark inom lappmarkernas nuvarande område, dock å enskildas skogar inom de till odling tjänliga delarna av landet endast vintertiden, ävensom äga, att i den mån för beterrättens utövande är nödigt, till husbehov begagna skogen.

Renbetesfjäll, avvitrtingsstadga för Jämtland år 1820 med kungl. brev i samma ämne för Jämtland 1820 och för Härjedalen 1824; Kungl. brev till kammarkollegium år 1841

I Jämtland och Härjedalen präglades avvitrtingarna ännu enligt kungl. breven från 1820-talet helt och hållet av önskan att gynna kolonisationen. Efter klagomål från lapparnas sida meddelade Kungl. Maj:t i ett brev till kammarkollegium föreskrifter vilka påbjöd att lapparnas rätt skulle iakttas. Enligt brevet stadgade Kungl. Maj:t att varje så kallat skattefjäll skulle till gränserna avmätas och nödiga betesmarker i vederbörandes närvaro givas lapparne av tillstötande kronomarker, därvid sorgfälligt skulle tillses, att, så vitt möjligt, nödig skog till bränsle icke saknades. Årliga räntan för de sålunda utstakade fjälltrakterna skulle därefter av Konungens befallningshavande stadfästas; **fisket skulle inom "lapparnas sålunda avrösade betesmarker" åtfölja betesrätten emot ränta, som av K.B skulle bestämmas.**⁵⁹

I sin dom i skattefjällsmålet, angående rättsförhållandena i Jämtland, anser HD att innehavare av skattefjällen var närmare att jämföras **med åbor på kronojord**, inte med skattebönder, med tanke på 1789 års förenings- och säkerhetsakts innehåll. Den inrymna sammen på skattefjället satt minst lika säker på sitt fjäll som kronoåbon på sitt hemman.⁶⁰

Efter en helhetsbedömning i saken anser HD att samernas rättigheter på skattefjällen regleras uttömmande av rennäringslagen (då gällande). Men, denna samernas bruksrätt till renbete, jakt och fiske är enligt HD en civilrättslig rätt och på denna grund är den enligt (då gällande) 2 kap. 18 § regeringsformen på samma sätt som äganderätten skyddad mot tvångsförfoganden utan ersättning. "Den omständigheten att rätten i detta fall är reglerad i lag innebär inte att den skulle sakna sådant skydd", konstaterar HD ytterligare.

⁵⁹ Se också Holmbäck 1922 s. 58.63.

⁶⁰ NJA 1981:1 s. 208–209.

Det är naturligtvis möjligt för enskilda att få en dom som meddelats av HD till omprövning ifall starka, nya bevis kan åberopas. Så länge en sådan omprövning inte blivit till gällar HD:s dom i fråga om förhållandena i Jämtland och renbetesfjällen där.

Även om HD anser att äganderätten till skattefjällen hör till den svenska staten, så åtnjuter samernas bruksrätt till samma områden äganderättens grundlagsskydd mot tvångsförfoganden utan ersättning. I Jämtland, men bara i Jämtland bör frågan om samernas kontra statens rättighet till jakt och fiske kunna passas ihop med respekten för dessa två olika grundprinciper. Jag skall återkomma till denna fråga i slutet av utlåtandet.

Jordeböckerna och jordregistret

Det har inte varit möjligt för mig att vid detta tillfälle gå igenom alla jordeböcker, för att inte tala om jordregistret, och deras innehåll särskilt vad angår uppgivandet av jord- och vattenområden vare sig ur samernas eller ur kronans synvinkel. Några exempel finns emellertid att ta upp här.

Vid genomgången av äldre jordeböcker ovan blev det redan där och ur olika synvinklar klargjort att det över Lappmarken inte fanns sådana jordeböcker vilka skulle uppfört eller angivit lapps katteländen vare sig som skatte eller krono. En överlägsen mängd av rättshistoriskt material talar ändå entydigt för att lapps katteländen även från andra håll än domstolar ansågs vara jord av skattenatur med de juridiska konsekvenser som hörde samman med skattemannarätten. Vid tiden för ikraftträdandet av 1789 års förenings- och säkerhetsakt är saktillståndet fortfarande detsamma.

Det som ytterligare försvårar tolkningen av jordeböckerna och uppbördslängderna och deras innehåll vid tiden för avvittringarnas genomförande är att sådana register finns med flera olika titlar, och att det i dem samtidigt infördes flera olika kataloger med olika syften och olika innehåll: uppbördslängder, jordeböcker, fördelningslängder, räkningar på grundskatten, uppgjorda av olika myndigheter och kompletterade med uppgifter från senare år än vad rubriken hänvisat till: olika kataloger går att hitta bland landskontorets i Norrbotten arkiv, i häradskrivarnas arkiv, i kammarkollegiets arkiv osv.

Om man tar till exempel en ”**jordebok**” som helt säkert heter jordebok och är upprättad i samband vid tinget kan man här nämnas

”Jordebok över Norrbottens Läns Torneå Lappmarker för år 1875”.⁶¹ Denna jordebok är indelad i kolumner som anger: 1) Byanamn 2) Rökar 3) Skattskyldiges namn och 4) Kronor.

För Enontekis socken anger man byarna Könkämä, Lainiovuoma, Rommavuoma och Suonttavaara. Någon avvitrning hade naturligtvis ännu inte förrättats här.

I Enontekis socken anger denna jordebok endast en jordavändarkategori: ”Skattlagt Lappallmoge”; för nybyggarna har man upprättat en annan jordebok. ”Skattlagda lappar” i sockens lappbyar har angivits vid namn och skatt. Skattejämkningen har blivit uppläst, granskad och utan anmärkning lämnad vid lagtima tinget med Enontekis tingslag 26.1.1876.

För år 1886, tiden före 1886 års renbetesleslags trädande i kraft, finns i landsarkivet ännu en ”**fördelningslängd å lappskatten**” från år 1886. Innehållet och uppdelningen i kategorier är desamma som år 1876. För Enontekis och precis samma lappbyar finns en till innehållet något olik ”kronouppbördsbok” åtminstone ännu från 1905 i Härnösands landsarkiv. Den gäller alltså tiden efter 1886 års renbeteslags ikraftträdande. I denna uppbördsbok är indelningen följande:

Köngämä lappskatteländ	15,25
Lainiovuoma d:o	17,87
Rommavuoma d:o	4,-
Suondovaara d:o	6,37 ⁶²

Det mest intressanta är emellertid den ”resolution” som utgör titeln till längden. Där står det:

I överensstämmelse dels med denna uppbördsbok, som härigenom till effterrättelse fastställs, dels ock med den jämkning, som **enligt 4 § av lappfogdeinstruktionen den 5:te augusti 1760** bör i anseende å lappskatten äga rum, har kronofogden i Torneå fögderi att de påförda medlen av de skattskyldige... uppbära...

På ort och plats har man alltså ännu år 1905 uppfattat saken så, att man bar upp ”skatt” för ”lappskatteländ” byavis. Uppbörden grundades på lappfogdeinstruktionen av år 1760. 1760 års lappfogdeinstruktion grundar sig vidare på 1695 skattläggningsord-

⁶¹ Norrbottens Landskontor G III a:20. Härnösands landsarkiv.

⁶² Härnösand EEExxx9.

ning och instruktion för lappfogdarne: allt det som behandlats i detalj ovan.

Avvittringen förrättades i Karesuando (före Enontekis) socken på grund av KB:s utslag 19.2.1907 och Kongl. Maj:ts utslag februari 1913. KB:s avvittringsutslag är daterat 29.12.1915: efter sistnämnda beslut hade beslutet vunnit laga kraft.

De sista uppgifterna kan läsas utifrån en ”jordebok” som finns i kammarkollegiet, men som av innehållet att döma innehåller **uppgifter från år 1878 upp till 1951**.⁶³

Under rubriken ”krono” finns upptagna olika kategorier: kronoegendomar **under allmän disposition** (närmare ett boställe) samt jordlägenheter **under enskild disposition** med flera kategorier. Under krono under enskild disposition anger man ”överloppsjord” för Karesuando hemman n:r 4 och Kuttainen hemman n:r 7, med ränta i penningar. På samma sätt, ”krono under enskild disposition”, anger man **också Könkämä eller Rounala, Lainiovuoma, Rommavuoma samt Suondavaara lappskatteländ** med ränta i penningar – med precis samma ränta som år 1905 års jämkningsslängd. Utom lappskatteländ anges tillsammans med dem 19 stycken ängslägenheter i nybygggarbyn Maunu.

I samband med angivandet av lappskatteländ hittar man ännu en anmärkning: **utesluten ur jordregistret jäml. Lantmäteristyrelsens beslut d. 12 Mars 1951 B II m 93 år 1951.**

På grund av den genom kammarkollegiet uppfattade jordebokens trassliga innebörd går det inte utan vidare att slå fast, vid vilken tidpunkt som lappskatteländerna tagits in i jordeboken under rubriken ”krono under enskild”. Jordeboken har skrivits under av ”Kammarkollegii Tredje Provincekontor 18.12.1878, Hugo Boström”. Fastighets- och kameralrättens specialist Gerhard Hastfröm går i sin artikel ”Jordebok och äganderätt” igenom kammarkollegiets brev och skrivelser på 1800-talet rörande anvisningar för de olika kategorier inom vilka lägenheterna borde införas och redovisas i jordeboken.

Av särskilt intresse är kammarkollegiets skrivelse till **Kungl. Maj:t 14.3.1856 angående upprättandet av nya jordeböcker**. I denna skrivelse föreslår kollegiet under punkt 12, att kronoegendomarna skulle införas i jordeboken under två kategorier, krono under allmän disposition och krono under enskild disposition. Med kategorien ”krono under enskild” ansåg kollegiet enligt skrivelsen ”sådana som äro under åborätt upplåtna”.

⁶³ Kammarkollegiet.

Enligt Kongl. Maj:ts beslut (och kammarkollegiets därpå grundade kungörelse) i ärendet fick emellertid begreppet kronoegendomar något vidare definition: enligt punkt 5 skulle med kronoegendom under enskild disposition förstås "sådana, som äro under åborätt upplåtna, **eller, på grund av särskilt stadgande, av enskild besuttos.**"⁶⁴

Hafström har inte kunnat hitta några handlingar i arkiven som skulle vara grundade på ovannämnda beslut. Kammarkollegiet återkommer till de tidigare besluten snart, redan år 1870, genom kungörelsen 28.1.1870. Definitionen krono under enskild disposition har samma precisering som ovan.⁶⁵

Grupperingen i Enontekis/Karesuando socken måste på grund av det oansagda och underskriften antas ha införts in i jordeboken år 1878, efter den förnyade kungörelsens meddelande. Detta är situationen också rörande **skattefjällen i Jämtland**, enligt Hafström.

Att man med kategorin "krono under enskild disposition" inte menat eller kunnat mena någon som helst jord som enligt nutida tolkningar avser lappmarkerna ovanför odlingsgränsen och renbetesfjäll som jord "under kronans omedelbara disposition" borde vara helt klart. En sådan glidning har i praktiken kunnat ske och stiftas först efter det att **lappskatteländen helt uteslöts från jordregistret år 1951.**

När det gällt att närmare definiera innebörden av begreppet "krono under enskild disposition" har Hafström jämfört situationen med lappskatteländ/skattefjäll med situationen med **häradssällmännningar**. Rörande häradssällmännningar hade kammarkollegiet själv tolkat saken så, att införandet av häradssällmännningarna under "krono under enskild disposition" berodde "**säkerligen därpå, att varken skatte eller frälse titel funnits användbar å dem**". Kollegiet framhöll vidare att, även om redovisningen av häradssällmännningarna varit ett uttryck för då genom kollegiet rådande uppfattning angående äganderätten till häradssällmännningarna, syntes uppenbart att sättet för redovisningen i jordeboken **icke kunnat tillägga kronan en äganderätt, varpå den icke av annan grund kunnat göra anspråk gällande.**"⁶⁶

Intressanta uppgifter kan inhämtas också beträffande den allmänna avvittringen i Gällivare socken, sådana som dessa uppgifter är tecknade i hovrättens för Övre Norrland beslut från 22.6.2000 angå-

⁶⁴ SFS 1856 nr 62; se Hafström 1977 s. 96–97.

⁶⁵ SFS 1870: nr 10. Se Hafström 1977 s. 97.

⁶⁶ Se Hafström 1977 s. 99.

ende Vattenfall Aktiebolagets ansökan om lagfart hos inskrivningsmyndigheten år 1998.⁶⁷

Avvittringen hade genomförts med stöd av 1873 års avvittringsstadga och fastställts av KB:n 7.6.1892 samt Kungl. Maj:t 18.5.1894.

Enligt hovrättens beslut fanns i 1876 års **jordbok**, den sista för Gällivara socken, **inte** någon överloppsmark redovisad enligt **kammarkollegiets promemoria 27.3.1998**. År 1942, 16 december, hade kammarkollegiet ändå avgivit ett brev till lantmäteristyrelsen ”angående redovisning i jordregistret av kronoparker och kronoöverloppsjordar i Norrbottens län”. Av brevet framgår att Kammarkollegiets arkiv avgivit **ett tjänstememorial i ärendet 17.11.1943**: på grund av detta memorial hade Lantmäteristyrelsen genom skrivelse 3.8.1946 förorddat att den i **jordregistret** för Gällivara socken upptagna enheten ”**Överloppsmarker**” därefter skulle benämnas ”**Gällivara kronoöverloppsmark nr 1**”. På detta sätt fick överloppsmarken i fråga ett jordregisternummer och en plats inom jordregistretsystemet.

Tyvärr har jag inte haft möjlighet att leta fram de sista jordböckerna och jordregistret i Sverige när jag skrivit detta utlåtande. Vad som går att tolka av de få exemplen ovan, är att myndigheterna inte varit helt säkra i fråga om lappskatteländens respektive överloppsjordarnas rätta läge i fastighetssystemet, för att inte tala om naturen av själva rättigheterna. Detta framgår av kammarkollegiets tjänstememorial 17.11.1943 och den därpå grundade skrivelsen av lantmäteristyrelsen 3.8.1946.

Eftersom utvecklingen i Finland följt precis samma spår, en utveckling som granskats ingående i min omfattande artikel rörande den s.k. statsjorden inom det finska fastighetssystemet⁶⁸, nöjer jag mig med att om registersystemets betydelse konstatera följande:

Avvittringsstadgan från år 1873 var en kunglig författning som stiftats genom ständernas medverkan. Avvittringarnas laga kraft som fastighetsförrättningar omfattar emellertid inte alls naturen av den jordmassa som efter avvittringarna blev till efter att nybyggen hade fått sina ägor avgränsade mot ”kronans” jord. Det är också rätt så svårt att säga när precis denna jordmassa börjades kallas för ”överloppsjord” i det rättsliga språket. Som registerenheter har dessa överloppsjordar börjat antecknas i jordregistret i Gällivarefallet först efter år 1946. Att detta införande i första hand grundat sig på ett

⁶⁷ Hovrättens beslut 2000-06-22, målnr Ö 344/99.

⁶⁸ Tryckt i Oikeustiede-Jurisprudentia år 2003; 2003:XXXVI s. 299–350.

”tjänstememorial” från kammarkollegiet syns rätt så tvivelaktigt med tanke på fastighetssystemets grundprinciper.

Utav en fastighets traditionella kännetecken fyller överloppsjordar endast ett av flera: de har fastställda gränser. I gengäld är de inte mantalsatta, de har inte varit föremål för en självständig och av andra oberoende ägarebesittning utom i undantagsfall (t.ex. i samband med elkraftbyggnad, naturparker o.d.). I dessa undantagsfall har exploateringen inte ifrågasatts av tradition från respektive lapp- eller samebyars sida. – Däremot har medlemmarna i lappbyarna/samebyarna besuttit jord- och vattenområdena som varit behövliga för renbete, jakt och fiske (utom i få undantagsfall) oavbrutet, först upp till slutet av 1700-talet på grund av skattemannarätt, därefter åtminstone på grund av urminnes hävd. Enligt övergångsbestämmelserna i den nya jordabalken är grunden för urminnes hävd civilrättslig och inte avhängig av att lagstiftaren slår fast den.

Å andra sidan har man inom svensk rättslitteratur och också i HD:s rättspraxis redan länge ifrågasatt jordeböckernas vitsord som ett enda bevis för en jordlägenhets jordnatur. Fastigheter ”bildade” på kameral väg (i jordeboken) eller genom myndighetsbrev kan inte anses fylla allmänna kännetecken för en fastighet.

Ända till år 1951 har den urgamla beteckningen lappskatteland hängt med i jordeboks- och jordregisterpraxis. Därefter har dessa ”fastigheter” försvunnit från registersystemet. Det går inte att undvika slutsatsen att denna tidpunkt ligger mycket nära nutiden.

Renbeteslagen från år 1886 samt senare rennäringslagar

Bland de diskussioner som varit uppe i jakt- och fiskeutredningen har det starkt framhållits att särskilt paragraf 22.2 i renbeteslagen från år 1886 skulle ha upphävt samernas privaträttsliga rätt till jakt och fiske: i detta lagrum stadgas ju att rätt till jakt och fiske å de för lapparna avsatta land ej må av dem till annan upplåtas. Ifall en dylik upplåtelse ändå kunde anses ske ”utan skada för lapparna”, kunde KB, efter att respektive lappar hörts, tills vidare låta en annan emot avgift jämte lappen utöva jakt och fiske.

Ovannämnda tolkning av lagen är inte hållbar. Enligt förarbetena till lagen, i **1883 års kommitté**, motiverades den föreslagna förnyelsen på följande sätt:

Betänker man sig huru föga egnadt ett lappsamfund är att förhandla till gemensamt beslut och att ingå avtal samt samfällt gagn använda infly-

tande medel så torde det vara lämpligast att åt Konungens befallningshavande uppdraga ärenden av detta slag...

Enligt detta avsåg reglerna en överföring av upplåtelseätten närmast administrationen av upplåtelser, och de motiverades genom folkgruppens oförmåga att ingå gemensamma avtal. Oberoende av vilken kronans dåtida syn på äganderättsfrågan i Lappmarken var, har man i själva lagen inte uttryckligen uttalat sig om detta i en eller annan riktning.

Högsta domstolen har i sin dom i skattefjällsmålet inte tolkat saken på något uttryckligt sätt när det gäller frågan om vad dessa regler anses innehålla ur civilrättslig synpunkt. Efter att ha gått igenom HD:s argumentering syns det vara klart att HD i alla fall inte ansåg att regelverket innebar något upphävande av samernas rätt till jakt och fiske, för att inte tala om rätt till renskötsel. Det i lagen stadgade förbudet att upplåta bete, ängsslätter eller rätten till jakt och fiske behandlades både i 1883 års kommitté och i särskilda utskottets utlåtande, enligt ett likadant resonemang. Där kan utläsas att den föreslagna lagen enligt kommittén och utskottet inte avsåg att förändra den civilrättsliga rätt som samerna på skattefjällen eller annorstädes kunde ha till renskötsel, jakt och fiske.⁶⁹

I grund och botten syftade lagen till att sätta punkt för KB:s inrymningspraxis, en 1800-talsföreteelse, vilken ansågs vara menlig med tanke på renskötelsens och lapparnas eget bästa.

Att det i 1886 års renbeteslag var fråga framför allt om ”näringspolitisk” lagstiftning borde enligt allt skriftligt material vara en självklarhet. Med tanke på HD:s argumentering syftade man i första hand på det av sameparten anförda yrkandet, enligt vilket upplåtelsesystemet, särskilt med tanke på jakt och fiske, innebar en diskriminering av samerna som folkgrupp och att reglerna därför stred mot regeringsformen. Enligt HD kunde reglerna inte anses ha inneburit någon diskriminering, efter vilket konstaterande följer HD:s viktigaste slutsats med samernas rättsstatus på skattefjällen: Samernas bruksrätt på skattefjällen var uttömmande reglerad i rennäringslagen.

HD fortsätter strax därefter:

Den omständigheten att rätten i detta fall är reglerad i lag innebär inte att den skulle sakna sådant skydd (d.v.s. äganderättsskydd enligt regeringsformen). Rätten kan väl upphävas genom lagstiftning, men så länge

⁶⁹ Se NJA 1981:1 s. 238–241.

som den utövas kan den inte fråntas innehavarna, vare sig i lag eller annan form, utan ersättning enligt 2 kap 18 § regeringsformen.⁷⁰

Det är kanske på sin plats att referera justitierådet Bertil Bengtssons skiljaktiga mening beträffande HD:s argumentation i detta fall. Enligt Bertil Bengtsson gäller det enbart med tanke på skattefjällen mycket omfattande och värdefulla jaktmarker och fiskevatten, och att samerna enligt då gällande 1971 års rennäringslag hade fråntagits bestämmanderätten i den utsträckning som skett.

Bertil Bengtsson konstaterar:

Om lagstiftaren velat försäkra sig om att exempelvis särskilt givande fisken skulle utnyttjas eller angelägna åtgärder vidtas vid jaktvård, kunde detta ha gjorts genom mindre långtgående bestämmelser, som inte utformats med sikte på just en minoritetsgrupp.⁷¹

Den nya lagstiftningen beträffande jordnaturer och samernas rätt till renbete, jakt och fiske

Till sist och innan ett slutgiltigt svar skall formuleras till frågan 2) från jakt- och fiskeutredningens sida, skall vi granska den nya lagstiftningen i Sverige med förarbeten enligt vilken jorden ovanför odlingsgränsen samt renbetesfjällen anses vara statsägd eller stå ”i statens omedelbara disposition.” Också den uppfattning enligt vilken det skulle finnas ”en dubbel rättighet” till jakt och fiske delvis tillhörande den svenska staten skall närmare belysas här.

Begreppsglidningar i det juridiska språket tycks i sista hand bero på **en enda lagparagraf från år 1995: nämligen i en nystiftad övergångsbestämmelse till rennäringslagen 1971:437, från lagen 1995:919.**⁷²

Denna övergångsbestämmelse är som följer:

Vad i lag eller annan författning betecknas som områden som blivit anvisade till lapparnas uteslutande begagnande skall **i stället avse sådan kronomark ovanför odlingsgränsen som står under statens omedelbara disposition och renbetesfjällen.**

I enlighet med denna förnyelse har rennäringslagens § 32 fått följande ordalydelse:

På sådan kronomark ovanför odlingsgränsen som står under statens omedelbara disposition och på renbetesfjällen får nyttjanderätt upplåtas

⁷⁰ Ibidem s. 248–249.

⁷¹ Ibidem s. 251.

⁷² Källa: Riksdagen. Rättsnät.

endast om upplåtelsen kan ske utan avsevärd olägenhet för renskötseln.

Avser upplåtelsen rätt till jakt och fiske, krävs dessutom att upplåtelsen är förenlig med god viltvård och kan ske utan besvärande intrång i rätten till jakt och fiske enligt 25 §. Upplåtelse av hela fisket i visst vatten får ske endast om samebyn medger det.

Dessa förändringar av lagtexten, **utgående från ”lapparnas uteslutande begagnande” och till en formulering till ”statens omedelbara disposition”** är av obegripligt slag. Med tanke på kameralrätten måste förändringen anses innebära en förändring av jordnaturernas och äganderättens ”helgd”, detta helt och hållet också i strid mot de äldsta jordeböckernas innehåll. Begreppet ”statens omedelbara disposition” har inte någon självklar eller entydig innebörd i det rättsliga språket, **något som öppnar och har öppnat vägen för godtyckliga tolkningar.**

En sådan tolkning yppar sig omedelbart efter 1995 års förändring, vilken trätt i kraft 1.1.1996, i propositionen om jaktlag m.m. 1996/74:

...Såvitt gäller markerna på renbetesfjällen och markerna ovanför odlingsgränsen kan enligt rennärlingslagen lantbruksnämnden/länsstyrelsen besluta om markägares jakträtt på kronomarken.⁷³

Det står helt klart, att begreppet **markägares rätt** betyder i propositionen också **statens rätt**.

I jaktlagen 1987:259, § 10.3 stadgas enbart att om samernas rätt att jaga finns det särskilda bestämmelser.

Fiskelagen 1993:787 innehåller en likalydande paragraf (3.2 §):

Om samernas rätt till fiske i vissa delar av landet ... gäller särskilda bestämmelser.

I och med att jakt och fiske enligt rennärlingslagstiftningen hör samman med renskötselrätten blir slutsatsen att jakt- och fiskelagen på sitt sätt anses vara knuten till mark ”under statens omedelbara disposition”.

Också av själva kommittédirektivet för jakt- och fiskeutredningen framgår att Sveriges regering följt meningen enligt vilken jorden står i statens omedelbara disposition: i varje fall använder man i direktivet begreppet ”statlig mark”. Att man i direktivet hyst tanken om en privaträttslig rätt för staten i förhållande till jakt och fiske tycks klart utläsas av **direktivets ordalag:**

⁷³ Se också sekreteraren Nina Nordengrens promemoria 1.12.2004.

Inom delar av renskötselområdet råder speciella jakt- och fiskerättsliga förhållanden. Det finns nämligen en dubbel jakt- och fiskerättsligt på utmark inom renbetesfjällen och lappmarkerna under den tid renskötseln är tillåten där...Det finns i lagstiftningen inga bestämmelser som anger hur samebymedlemmars rätt att jaga och fiska skall utövas där det råder dubbel jakt- och fiskerätt...⁷⁴

Helt oberoende av direktivets mening kan utan vidare anses att en lagförändring av det slag som den ändrade ordalydelsen i rennäringslagen innehåller strider mot all tidigare gällande rättsordnings innehåll, för att inte tala om egendomens och rättigheternas grundlags-skydd enligt regeringsformen.

När det ovan sagda enligt min tolkning rörande rättsutvecklingen i Lappmarken och rättsordningens grundprinciper gäller rätten för "statens rätt" i allmänhet, så omfattar tolkningen på samma sätt sådana "delrättigheter" som enligt nutida tolkningar anses vara "dubbla rättigheter" mellan staten och samerna. Också det sistnämnda begreppet saknar grundval i den juridiska rättutvecklingen och i det juridiska begreppssystemet.

Riksdagen har rätt att ändra lagar, men inte rätt att ändra en grundlag utom i den ordning som gäller för stiftandet av grundlag och med beaktande av de för Sverige gällande internationella avtalen beträffande minoriteters och urbefolkningars rättigheter. Inte heller borde man inom vanlig lagstiftning kunna omintetgöra Högsta domstolens domar i civila mål om saken gäller civila rättigheter.

I jakt- och fiskeutredningen har man hittills ägnat förvånansvärt liten uppmärksamhet åt det faktum att å ena sidan: samernas urminnes hävd inte grundar sig på rennäringslagen utan övergångsbestämmelserna i jordabalken. Och å andra sidan: lika litet har man framfört det faktum, att också begreppet "statens omedelbara disposition" har anammats i lagstiftningen i och med en övergångsbestämmelse i gällande rennäringslagen med en uttrycklig bestämmelse och ordaval i lagen från år 1995.

I konsultavtalet underskrivet av ordföranden, sekreteraren Nina Nordengren och mig 19.5.2004/26.5.2004 har man såsom fråga två, vilken bör besvaras i detta utlåtande, formulerat saken med följande ord:

Har staten en jakt- och fiskerättighet på kronomarken ovanför odlingsgränsen och i renbetesfjällen? Har denna rätt i så fall inte utövats fram till 1987?

⁷⁴ Kurs. här. Källa: Rikslex.

På grund av ovan relaterade skäl måste slutsatsen beträffande jorden ovanför odlingsgränsen bli:

-Nej: staten har inte en rätt av civilrättslig natur ovanför odlingsgränsen. Rättsfrågan mellan staten och samerna har inte varit uppe i rättegång, och de förändringar år 1995 och framöver vilkas ordval anser att styrka statens rätt måste anses vara grundlagsstridande.

– Beträffande renbetesfjällen gäller **HD:s dom i skattefjällsmålet**. Fastän äganderätten enligt domen ansågs tillhöra saken så åtnjuter samernas rätt enligt domen samma grundlagsskydd som andra civilrättigheter. Ifall rättigheterna upphävs skall detta ske så att lagen ostridligen har ett dylikt innehåll och att ersättning för upphävandet blir betald.

Det rättsläge som gäller beträffande länsstyrelsens rätt att dela upp jakt- och fiskerättigheter ovanför odlingsgränsen och i renbetesfjällen i dag vilar på en tvivelaktig juridisk grund. När själva upplåtelse-systemet som det fungerar sedan 1987 inte kan anses omfatta något verkligt äganderättsutnyttjande från statens sida, kan en delning av rättigheter för en samförvaltning av dem logiskt sett inte bli någon juridiskt acceptabel följd inom framtidens lagstiftning, ifall man verkligen tar som utgångspunkt jakt- och fiskerättigheter av civilrättslig natur för den svenska staten.

En helt annan fråga är när det gäller att stifta regler för en bättre viltvård i Lappmarken för framtiden. Denna fråga ligger dock inte inom ramarna för detta utlåtande.

Källförteckning

Källor, nyare

Hovrätten för Övre Norrland, avdelning 1. Beslut 2000-06-22, mål-
nr Ö 344/99

Högsta domstolens dom i skattefjällsmålet. Nytt juridiskt arkiv
1981.1.

Samerättsutredningen. Sametinget. Kiruna 1997.

Källor, äldre*Finlands riksarkiv (FRA)*

Häradsrätters domböcker, Västerbottens lappmarker 1639–1759.
FR (filmrull) 651–678

Härnösands landsarkiv/Norrbottnens landskansli

jordböcker och uppbördslängder

Kammarkollegiets arkiv

Kammarkollegiets protokoll (1726, 1734)
jordböcker, Torne lappmark (1878)

Kungliga biblioteket

Landshövding Douglas och lagman Buhres relation till regenten
25.3.1695

Sveriges riksarkiv (SRA)

Kammarkollegiets kansli, Inkomna brev och suppliker (E I a I och II:a)
Kammarkollegiets skrivelser till K.M:t
Landshövdingarnas skrivelser till K.M:t, Västerbottens län
Landshövdingarnas skrivelser till kammarkollegiet, Västerbottens län
Landskapshandlingar, Västerbottens län, Lappmarkerna
Länsräkenskaper, Västerbottens län, Lappmarkerna
Magnus de la Gardies brevsamling (E 1419)
Topographica, Lappmarken 1.2

Uleåborgs landarkiv

1734 års bervergsprivilegium på samiska

Tryckta källor

Modée, R.G., Utdrag utur alle ifrån den 7 December 1718 utkomne
Publique Handlingar etc. I.XV. Stockholm 1742–1829.
Poignant, E., Samling af författningar angående de så kallade lapp-
marksfriheterna. Stockholm 1872.
Samlig, Vasa hovrätts författningssamling. Vasa hovrätt.
Waaränen, Johan E., Samling af urkunder rörande Finlands historia.
Första delen 1600–1602. Helsingfors 1863.

Litteratur

- Cramér, Tomas- Prawitz, Gunnar, Studier i renbeteslagstiftningen. Stockholm 1970.
- Fellman, Isak, Handlingar och uppsatser angående finska lappmarken och lapparne I–IV. Helsingfors 1910–1915.
- Hafström, Gerhard, Jordebok och äganderätt. Rättshistoriska studier. Serien II. Band 5, s. 68–101. Lund 1977.
- Holmbäck, Åke, Lapps kattelandsinstitutet och dess historiska utveckling. Uppsala 1922
- Holmbäck, Åke – Wessén, Elias, Magnus Erikssons landslag i nu-svensk tolkning. Lund 1962.
- Korpijaakko, Kaisa, Samerna och jordägarerätten 1. Lappmannarättigheternas privaträttsliga ställning från 1500-talet till medlet av 1700-talet. Dieđut 1985:3. Kautokeino 1985.
- Korpijaakko-Labba, Kaisa, Om samernas rättsliga ställning i Sverige-Finland. Helsingfors 1994.
- Korpijaakko-Labba, Kaisa, Saamelaisten oikeusasemasta Suomessa. Dieđut 1999:1. Rovaniemi 2000.
- Korpijaakko-Labba. Kaisa, 2003, Valtionmaat Suomen kiinteistöjärjestelmässä – erityisesti silmällä pitäen saamelaisten maoikeusasiasiaa. Oikeustiede-Jurisprudentia XXXVI:2003, s. 299–350. Saarijärvi 2003.
- Lundmark, Lennart, ”Lappen är ombytlig, ostadig och obekväm”. Svenska statens samepolitik i rasismens tidevarv. Umeå 2002.
- Prawitz, Gunnar, Lapps kattelanden I. Utredning den 14. augusti 1967 av Gunnar Prawitz. Samernas skattefjäll III. Stockholm 1967.
- Sjölin, Rolf, En studie i ickemakt. Dieđut 2002:3. Kautokeino 2002.
- Viinanen, Voitto. Inarin rajahistoria I. Vammala 2002.
- Voionmaa, Väinö, Suomen karjalaisen heimon historia. Toinen, muuttamaton painos. Porvoo 1969.

Karaktären på de renskötande samernas jakt- och fiskerätt samt frågan om staten är bibehållen sådan rätt på statens fastigheter ovan odlingsgränsen och på renbetesfjällen.

Av förbundsjurist Håkan Weberyd (Svenska Jägareförbundet)

Enligt Jägareförbundets uppfattning skall rättighetsfrågorna bedömas utifrån gällande rätt. De aktuella rättighetsfrågorna bör vara baserade på fakta som enligt gällande rätt kan motivera slutsatserna. En domstols stringens i redovisningen av domskäl bör vara utgångspunkten. Detta naturligtvis för att det inte finns någon annan riktig väg att försöka lösa frågorna på och också för att frågorna när som helst kan komma att bli domstolsprövade.

Jägareförbundet vill inledningsvis ta upp frågan om betydelsen av historisk hävd. En sådan tid är inte på något vis förankrad i gällande rätt. Numera finns inga rättsregler som berättigar någon att genom hävd nu förvärva rättigheter i fastigheter. Reglerna om urminnes hävd i gamla jordabalken upphävdes då nya jordabalken trädde i kraft 1972. I dess promulgationslag ges dock regler för att sådan urminnes hävd som förvärvats dessförinnan fortfarande skall gälla. Det går emellertid enligt gällande rätt inte för sig att för enskild same eller samekollektiv att genom sedvana eller hävdvunnet bruk skaffa sig rättigheter till mark och vatten vid sidan om rennäringslagen. Så är inte fallet även om lagen trots allt skulle befinnas grundlagsstridig vid en ny prövning. Reglerna om urminnes hävd gav inte rätt för någon att "hävda" till sig andra rättigheter till mark och vatten än äganderätt och servitutsrätt knuten till äganderätt till fastighet. Renskötselrätten har inte nyttjats under dessa förutsättningar. Urminnes hävd kunde också bara göras gällande på vissa slag av marker som inte motsvarar de vidsträckta fjällvidderna. Vidare kan det sätt markerna hävdats bara undantagsvis ha inneburit en sådan besittning som reglerna om urminnes hävd förutsätter.

Reglerna om urminnes hävd är krångliga och utrymmet för att genom hävd skaffa sig rätt var litet. 15 kap 1 § äldre jordabalken anger förutsättningarna för urminnes hävd. Där anges: "det är urminnes hävd: där man någon fast egendom eller rättighet i så lång tid okvald och ohindrad besuttit, nyttjat och brukat haver, att ingen minnes,

eller av sanna sago vet, huru hans förfäder, eller fångesmän först därtill komna äro”. Regeln stadgar således möjlighet att förvärva äganderätt till fast egendom men också till rättighet i fast egendom. Sådan rättighet skall vara servitut. Förvärv av nyttjanderätt genom hävd har aldrig avsetts av lagstiftaren och har heller aldrig godtagits av domstolarna eller doktrinen.

I 2 och 3 §§ anges undantag från reglerna om urminnes hävd. Genom dessa undantag framstår utrymmet för urminnes hävd som mycket litet. I 2 § anges att reglerna om urminnes hävd ej gäller i en by eller tegskifte eller i byns åker, äng, sjö eller skog och mark. I 3 § anges att reglerna om urminnes hävd inte gäller i öppen skog och mark byar emellan utan bolstada skillnad. Dessa regler innebär att föremålen för urminnes hävd är undantag från såväl öppen skog och mark byar emellan utan rå och rör (som enligt 12 kap 6 § äldre jordabalken tillhöra byarna efter vissa andelar) – som inom by liggande mark eller belägen mark skiftad eller oskiftad som vid skifte inom by skulle fördelas mellan delägarna i byn. Föremålen för urminnes hävd var alltså undantag från den normala gränsdragningen mellan byar och likaså undantag från de till delägarna i byar hörande ägorna och nyttigheterna.

En återkommande fråga i debatten är att rennäringslagen numera anger att lagen grundas på urminnes hävd. I 1 § 2 st. anges: ”Rätten enligt första stycket (renskötselrätten) tillkommer den samiska befolkningen och grundas på urminnes hävd”. Detta besked från lagstiftaren, som tillkom genom lagen 1993:36, om lagens bakgrund kan inte tas som någon ny rättsregel om urminnes hävd, dessa är ju upphävda 1972, och inte heller kan beskedet sägas innebära att renskötselrätten i sig skulle kunna vara baserad på reglerna om rätt på grund av urminnes hävd i gamla jordabalken. Det lagen 1993:36 ger besked om är att lagen allt sedan den första renbeteslagen 1886 grundar sig på den urminnes hävd av renskötsel som samerna bedrivit och som genom dessa speciallagar om renbete reglerats som en renskötselrätt till samernas förmån i gällande rätt. Därmed är på inget vis sagt att denna rätt hade gått att vinna enligt den gamla lagstiftningen om förvärv av rätt genom urminnes hävd. Det sagda innebär att en rätt utöver rennäringslagen på grund av urminnes hävd inte kan förankras i andra regler än de om urminnes hävd i gamla jordabalken vilket som framgår av ovan torde vara omöjligt. I visst fall kan det naturligtvis tänkas att det kan visas en urminnes hävd på begränsat område av de gamla lapps kattelanden eller skattefjällen som brukats intensivt liknade skattemannar rätt och inte varit marker av sådant slag

att undantagsreglerna i 15 kap 2 och 3 §§ gamla jordabalken varit tillämpliga. Om ett sådant fall finns återstår dock att visa att hävd-rätten bestått under tiden efter 1886 års renbeteslag tills i dag vilket torde vara en omöjlighet. Gällande rätt är också att en eventuell vid renbeteslagens tillkomst 1886 samerna då tillkommande hävd-rätt upphört genom lagen. I skattefjällsmålet, NJA 1981 sid. 1, anför Högsta domstolen på sidan 244 vid bedömningen av hur en hävd skulle stå sig i förhållande till rennäringslagen att samernas rättigheter uttömmande regleras av den lagen, och detta även i den mån rättigheterna ytterst vilade på hävd.

Utredningar om historisk hävd kan sålunda inte i sig tillföra frågornas lösning något enligt gällande rätt. Det är heller inte korrekt att som emellanåt sker förorda att urminnes hävd nyttjas som utfyllnad för tolkning av lagreglerna. Att tillskapa några rättigheter eller utveckla sådana på sådan grund är inte lagligen möjligt enligt gällande rätt.

Av mycket stor betydelse är skattefjällsmålet, NJA 1981 sid. 1. Rättfallet är ett prejudikat och det är i ett sådant här sammanhang viktigt att tydligt redovisa Högsta domstolen ställningstaganden. I domen lämnas klarläggande och för rättstillämpningen vägledande besked i här aktuella frågor.

Bakom användningen av begreppet urminnes hävd utan en direkt anknytning till rättsreglerna och rättsprinciperna därom i gamla jordabalken synes också föreligga en tanke att renskötselrätten gäller oberoende av lagstiftningen. Så är inte fallet då Högsta domstolen besked i skattefjällsmålet var det motsatta. Detta klara besked är gällande rätt. På sidan 248 anges följande:

Beträffande samernas bruksrätt kan följande tilläggas. En på civilrättslig grund bestående bruksrätt av sådant slag som det här gäller är enligt 2 kap. 18 § regeringsformen på samma sätt som äganderätten skyddad mot tvångsförfoganden utan ersättning. Den omständigheten att rätten i detta fall är reglerad i lag innebär inte att den skulle sakna sådant skydd. Rättigheten kan väl upphävas genom lagstiftning, men så länge den utövas kan den inte fråntas innehavarna, vare sig i lag eller i annan form, utan ersättning enligt 2 kap 18 § regeringsformen.

Sammanfattningsvis innebär vad som anförts i detta avsnitt, att sameparternas talan om att samebyar eller samer skall förklaras äga rättigheter till skattefjällen vid sidan av eller oberoende av rennäringslagen inte kan bifallas.

Högsta domstolen har i skattefjällsmålet också avgivit sin bedömning av rennäringslagstiftningens bakgrund och att den vid tillkomsten

grundades på den hävd och sedvana som förevarit. Högsta domstolens bedömning ger inte möjlighet till att enligt gällande rätt tolkningsvis nu utvidga eller för den skull minska renskötselrätten enligt rennäringslagen utifrån historisk forskning. På sidan 243 anges:

Det står utom tvivel att 1886 års lagstiftare avsåg att genom lagen uttömmade reglera de rättigheter och skyldigheter som renskötande samer hade vid utövning av sin näring, bl.a. på skattefjällen. I propositionen underströks särskilt, att lagen i många delar kunde karakteriseras som en kodifikation och närmare bestämning av vad som redan fanns meddelat i spridda stadganden eller som eljest iaktogs av gammal sedvana. En jämförelse mellan vad som i det föregående har upptagits angående samernas befogenheter på skattefjällen före 1886 års lag (9.2) och vad lagen kom att innehålla ger belägg för att detta uttalande var välgrundat. Det kan alltså konstateras, att lagen i stora drag anknöt till vad som förut hade gällt.

På sidorna 243 och 244 i skattefjällsmålet, NJA 1981 sid. 1, har Högsta domstolen uttalat sig om samernas jakt- och fiskerätt. Detta uttalande liksom utgångspunkten för lagen att staten är ägare och renskötselrätten är en dispositionsrätt av servitutsliknade slag bör i princip vara tillräckligt för att fastslå att samernas jakt- och fiskerätt, som enligt vad ovan anförts uteslutande regleras av rennäringslagen, helt enkelt inte kan vara en ensamrätt. Genom lagen har vissa samer en rätt till jakt och fiske och staten har även, till förmån för vissa samer, fått sin rätt att upplåta till annan begränsad. Att tala om ensamrätt till jakt går därmed inte för sig. Staten har allt sedan 1886 år renbeteslag upplåtit till andra och som framgår av rapporterna har staten även i övrigt disponerat över jakten och fisket bl.a. i samband med tillstånd till nybyggen och kronoparken har hållits tillgänglig även för andra.

Det är i många stycken missvisande att tala om ensamrätt till jakt liksom om dubbel jakträtt. Enligt lagen tillkommer det vissa samer rätt att jaga och staten har förbehållit sig att upplåta även till andra. Jaktutövningen kan måhända sägas vara delad. På sidorna 243 och 244 i skattefjällsmålet anges:

Sameparterna har dessutom som nämnt särskilt gjort gällande, att lagens regler om befogenheten att upplåta rätt till jakt och fiske på skattefjällen innebar en otillåten ändring av rättsläget. Som framgått (9.2) var emellertid rättsläget i detta hänseende delvis oklart före lagens tillkomst. Och samtidigt som lagen tillade länsstyrelsen beslutanderätten över upplåtelse tillgodosåg den på flera sätt samernas intressen: upplåtelse skulle få förekomma endast om de kunde ske utan intrång eller skada för samerna och skulle inte få utesluta rätt för dessa att själva jaga och fiska,

berörda samer skulle höras i ärendena och inflytande medel skulle användas till samernas förmån. Med lappbyarnas föga utvecklade organisation skulle det vidare uppenbarligen ha mött avsevärda praktiska svårigheter att upprätthålla en regel om att samerna på ett skattefjäll skulle gemensamt samtycka till varje upplåtelse.

Med hänsyn till vad som nu har anförts kan inrymningsrättigheternas upphörande och bestämmelserna om upplåtelse rätt lika litet som lagens reglering i övrigt av samernas bruksrätt anses ha inneburit något grundlagsstridigt övergrepp mot samerna på skattefjällen.

De av sameparterna åberopade uttalandena av departementschefen, lagrådet och jordbruksutskottet vid rennärlingslagens tillkomst (4.2) kan uppenbarligen inte ha den verkan, att man såsom sameparterna påstått skulle kunna frångå denna lag utan lagprövning enligt 11 kap 14 § regeringsformen.

Högsta domstolen framhöll i skattefjällsmålet inslaget i rennärlingslagstiftningen av hänsynstagande till övriga och att förbehållet för staten att upplåta till andra bygger på just ett sådant hänsynstagande. Lagen har varit konstruerad för detta allt från 1886 och med beaktande även av detta blir det naturligtvis än mer främmande att som vissa gör tala om en i lagen föreliggande ensamrätt till jakt.

På sidan 248 i skattefjällsmålet anges:

I förarbetena framhålls, att det är ett angeläget intresse såväl från rennärlingens som från samhällets synpunkt att skapa förutsättningar för en effektivare och mera lönsam renskötsel. Det anges vidare vara ett samhällsintresse, inte bara från näringspolitiska synpunkter, att rennärlingens lönsamhet förbättras; rennärlingen är en förutsättning för bevarande av den samiska kulturen. Emellertid framträder i förarbetena också en strävan att tillgodose vissa andra intressen. Man vill sålunda främja även andra befolkningsgruppers behov att utnyttja de vidsträckta fjälltrakterna både i förvärvssyfte och för fritidsändamål. Det är detta önskemål jämte intresset att främja en god jakt- och fiskevård som enligt förarbetena utgör skäl för en statlig förvaltning av jakt- och fiskeupplåtelse. Lagens reglering av upplåtelse rätten bygger alltså på en avvägning mellan delvis motstridiga intressen. Det saknas varje stöd för att denna avvägning skulle ha påverkats av någon nedvärderande inställning till samerna som folkgrupp.

Sammanfattningsvis är det Jägareförbundets bedömning att det inte finns något som ger anledning till att ifrågasätta riktigheten av det sätt på vilket jakt- och fiskefrågorna är lösta i rennärlingslagen. Det finns ingen ensamrätt för samerna till jakt och fiske vare sig på statens eller enskildas mark och vatten. Att upplåtelse sker av staten är inget nytt utan har varit så redan från första renbeteslagen 1886. Staten är liksom övriga markägare vars jord belastas med renskötsel-

rätt bibehållen vid sin äganderätt och disponerar över jakt- och fiskerättigheterna med de begränsningar som rennäringslagen föreskriver.

Kommittédirektiv

Några jakt- och fiskefrågor i renskötselområdet

Dir.
2003:45

Beslut vid regeringssammanträde den 3 april 2003

Sammanfattning av uppdraget

En särskild utredare tillkallas för att

- så långt det är möjligt klarlägga grunderna för och omfattningen av samebymedlemmars och markägares rätt till jakt och fiske inom lappmarkerna och renbetesfjällen,

- utvärdera hur bestämmelserna om den s.k. dubbelregistreringen av älgjaksområden inom lappmarkerna och på renbetesfjällen tillämpats och vid behov föreslå ändringar som är ägnade att medföra att olika jägargrupperns möjligheter att bedriva älgjakt kan tillgodoses på ett bättre sätt än i dag och som främjar säkerhet och samverkan när det gäller älgjakten,

- överväga vilka åtgärder som kan behöva vidtas för att samarbetet om jakten och fisket mellan markägare, samebymedlemmar och nyttjanderättshavare skall kunna förbättras,

- analysera vilka hinder som kan behöva undanröjas för att kronomarken ovanför odlingsgränsen och på renbetesfjällen skall kunna omfattas av lagstiftningen om viltvårdsområden och fiskevårdsområden samt överväga behovet av åtgärder som även i övrigt kan underlätta en samförvaltning av jakt- och fiskeresurserna inom renskötselområdet.

Bakgrund

Jakt och fiske är en av människans äldsta kulturyttringar. Det finns ca 300 000 jägare i Sverige. Cirka 2,3 miljoner människor fiskar årligen i Sverige någon gång under sin fritid. För åtskilliga människor, särskilt på landsbygden, är jakt och fiske en väsentlig del av livskvaliteten. Möjligheterna att vistas i naturen och att i samband därmed jaga och fiska är för många en viktig faktor vid val av bostadsort.

För dagens landsbygdsbor är jakten och fisket fortfarande en viktig och integrerad del av tillvaron. Rätten att jaga och fiska har stor betydelse för många som är bosatta inom renskötselområdet. I synnerhet gäller detta älgjakten, som utgör ett viktigt bidrag till försörjningen för såväl renägare som andra glesbygdsbor. I renskötselområdet är några personer, både renägare och annan lokalbefolkning, helt eller delvis beroende av fisket för sin försörjning. För de renägande samerna ingår jakten och fisket tillsammans med renskötelsen som en naturlig del i det traditionella bruket av marken. Jakten och fisket har också betydelse för turistnäringen i området.

Viltet skall enligt 4 § jaktlagen (1987:259) vårdas i syfte att bevara de viltarter som tillhör landets viltbestånd och de fågelarter som tillfälligt förekommer naturligt i landet och främja en med hänsyn till allmänna och enskilda intressen lämplig utveckling av viltstammarna. Denna grundläggande föreskrift om viltvården skall beaktas även vad gäller jakten i renskötselområdet.

Uppdraget

Jakt- och fiskerättsliga förhållanden inom renskötselområdet

Inom delar av renskötselområdet gäller speciella jakt- och fiskerättsliga förhållanden. Det finns nämligen en dubbel jakt- och fiskerätt på utmark inom renbetesfjällen och lappmarkerna under den tid renskötsel är tillåten där. Fastighetsägaren har enligt 10 § första stycket jaktlagen (1987:259) jakträtten på den mark som hör till fastigheten och enligt 9 § fiskelagen (1993:787) tillhör fisket i enskilt vatten fastighetsägaren. Därutöver har medlem i sameby enligt 25 § rennäringslagen (1971:437) rätt att jaga och fiska på utmark inom de delar av byns betesområde som hör till renbetesfjällen eller lappmarkerna, när renskötsel är tillåten där. Samebymedlems rätt till jakt och fiske ingår i renskötselrätten. Medlem i sameby har rätt att jaga och fiska både på statlig och privat mark. Jakten och fisket får bedrivas både för egen konsumtion och för avsalu. Medlem i sameby har enligt paragrafens andra stycke dessutom rätt att jaga och fiska för husbehov, när han tillfälligt uppehåller sig inom annan samebys betesområde, om han vistas där med anledning av renarnas skötsel.

Sameby eller medlem i sameby får inte upplåta rättigheter som ingår i renskötselrätten. Sameby får dock upplåta rätt att jaga och fiska till husbehov till den som varit medlem i byn. På den statligt

ägda marken ovanför odlingsgränsen och på renbetesfjällen upplåter länsstyrelsen rätt till bl.a. jakt och fiske. Den 1 juli 1993 infördes särskilda regler för upplåtelse av rätt till småviltjakt och handredskapsfiske. Enligt 3 § rennäringsförordningen (1993:384) skall nämligen rätt till småviltjakt och handredskapsfiske upplåtas till den som är bosatt i Sverige om det inte uppkommer olägenhet av någon betydelse för rennäringen och jakten eller fisket inte inverkar menligt på miljön, turismen eller andra intressen. När det gäller jakt och fiske i övrigt på den statliga marken, får länsstyrelsen under vissa villkor upplåta sådan rätt, men har ingen skyldighet att göra det. När det gäller privat mark finns inga särskilda bestämmelser om upplåtelse av jakt och fiske där.

Det finns i lagstiftningen inga bestämmelser som anger hur samebymedlemmarnas rätt att jaga och fiska förhåller sig till markägarens jakt- och fiskerätt eller hur rättigheterna skall utövas där det råder dubbel jakt- och fiskerätt. I betänkandet Samerna – ett ursprungsfolk i Sverige (SOU 1999:25) föreslås att omfattningen av samernas jakt- och fiskerätt inom den mark de traditionellt innehar klarläggs. Rennäringspolitiska kommittén konstaterar i betänkandet En ny rennäringspolitik (SOU 2001:101) att de oklarheter som finns om jakt- och fiskerätten inom renskötseområdet har lett till olika uppfattningar om hur regler om rätt till jakt och fiske skall tolkas och tillämpas. I betänkandet finns en redogörelse för bakgrunden till nuvarande bestämmelser. Kommittén föreslår i betänkandet att en särskild utredare skall tillsättas med uppdrag att så långt det är möjligt klarlägga hur omfattande samebymedlemmars och markägares rätt till jakt och fiske är inom olika delar av renskötseområdet. Särskild uppmärksamhet skall enligt betänkandet ägnas åt förhållandena inom den mark som i 1886 års renbeteslag betecknades som avsatt för samernas bruk.

Rennäringspolitiska kommittén föreslår i betänkandet En ny rennäringspolitik att en sameby skall kunna bedriva den näringsverksamhet byn önskar med renskötserätten som grund. För att detta skall vara möjligt måste enligt betänkandet förbudet i 31 § rennäringslagen mot att upplåta rättigheter som ingår i renskötserätten, däribland rätten till jakt och fiske, tas bort. Enligt betänkandet kan en sådan förändring inte genomföras innan omfattningen av samernas jakt- och fiskerätt klarlagts. Annars uppstår nya oklarheter när samebymedlemmarna skall förfoga över jakt- och fiskerätten genom att exempelvis i sin näringsverksamhet upplåta den till utomstående.

Även i betänkandet Samerna – ett ursprungsfolk i Sverige framförs motsvarande synpunkter.

Den särskilde utredaren skall så långt det är möjligt klarlägga hur omfattande samebymedlemmars och markägares rätt till jakt och fiske är inom lappmarkerna och renbetesfjällen.

Jakten efter älg

Även om det inte finns bestämmelser om omfattningen av jakt- och fiskerätten inom lappmarkerna och renbetesfjällen, finns det dock vissa rekommendationer och ett domstolsavgörande när det gäller fördelningen av de älgar som får fällas inom ett område. Jakt efter älg som avser annat än kalv får enligt 33 § jaktlagen (1987:259) endast ske efter licens av länsstyrelsen och inom ett av länsstyrelsen registrerat licensområde. Föredragande statsrådet konstaterade i prop. 1986/87:58 Om jaktlag, m.m. att licensjakten efter älg inom renskötselområdena bör anpassas till de rättigheter som tillkommer samerna enligt rennäringslagen.

Det förhållandet att varken samerna, nyttjanderättshavarna eller de privata markägarna har en oinskränkt jakträtt inom sina respektive jaktområden innebär enligt propositionen särskilda problem vid en övergång till enbart licensjakt.

I förarbetena till jaktlagen föreslås att hela året-runt-marken i en sameby bör registreras som licensområde för älgjakt. Inom detta större licensområde registreras särskilda licensområden omfattande de privata markägarnas mark. Följden blir s.k. dubbelregistrering av licensområden för älgjakt för samebyar och privata markägare inom samebyarnas året-runt-marker.

När det gäller älgutdelningen inom de dubbelregistrerade områdena anges att varken samebyar eller privata markägare, till följd av att det finns dubbel jakträtt, kan påräkna lika stor utdelning av älg som om de varit ensamma jakträttshavare i sina licensområden. Hur stor utdelning som är motiverad mot bakgrund av omfattningen av samebyarnas, respektive markägarnas jakträtt, klargörs inte. Det anges att länsstyrelsen är hänvisad till en skälighetsbedömning. De faktorer som bör vägas in i skälighetsbedömningen är, enligt förarbetena, bl.a. jaktens totala omfattning inom betesområdet och antalet medlemmar i samebyn.

I förarbetena kommenteras också hur jakten bör bedrivas inom dubbelregistrerade områden. En lösning anges vara att göra en geo-

grafisk uppdelning av marken så att samebymedlemmar och markägare inte jagar på samma mark. En annan kan vara att dela upp jakten i olika jakttider.

I 1987 års proposition lades således vissa, ganska detaljerade, principer fast för hur älgjakten borde bedrivas inom lappmarkerna och på renbetesfjällen. Länsrätten i Norrbottens län har i en dom nyligen slagit fast att samebymedlemmarna skall få fälla hälften av de älgar som totalt får fällas inom samebyns betesområde.

Riktlinjerna om dubbelregistrering av älgjaktsområden har nu tillämpats i närmare femton år. Det har förts fram kritik och olika synpunkter på systemet med dubbelregistrering. Riktlinjerna har, inte minst av de privata markägarna, kritiserats för att försvåra jakten. Den särskilde utredaren skall utvärdera hur älgjakten bedrivits inom lappmarkerna och på renbetesfjällen. Vid behov skall utredaren föreslå ändringar som medför att de olika jägargruppernas möjligheter att bedriva älgjakt kan tillgodoses på ett bättre sätt. Utredaren skall vidare överväga om det behövs åtgärder för att främja säkerhet och samverkan när det gäller älgjakten. Förslagen skall bygga på de principer som ligger till grund för den produktionsanpassade älgjakten.

Bättre samarbete om jakten och fisket

De privata markägarna har rätt att jaga och fiska på sin mark samt upplåta jakt- och fiskerätt utan samråd med berörd sameby. Det finns således ingen skyldighet för markägare, jaktarrendator och samebymedlem att informera varandra om var och när jakt sker inom de privat ägda markerna där det föreligger en dubbel jakträtt. Inom den statliga marken ovanför odlingsgränsen och på renbetesfjällen upplåter länsstyrelsen rätt till jakt och fiske. Genom sina återförsäljare av jaktkort för småviltjakt kan länsstyrelsen informera jägarna om var samebymedlemmarna bedriver verksamhet som kan påverkas av jakten.

Rennäringspolitiska kommittén föreslår att åtgärder bör vidtas för att åstadkomma ömsesidig hänsyn och ökad säkerhet i de områden där både samebymedlemmar och privata markägare har jakt- och fiskerätt. Inte minst för att förbättra jaktsäkerheten är det angeläget att utredaren överväger vilka möjligheter det finns att åstadkomma ett bättre samarbete lokalt mellan samtliga som har rätt att jaga och fiska. Även av viltvårds- och fiskevårdsskäl är det angeläget att ett

bättre samarbete kan komma till stånd mellan dem som har jakt- och fiskerätt inom renskötselområdet. Utredaren skall därför överväga vilka åtgärder som kan behöva vidtas för att samarbetet om jakten och fisket mellan markägare, samebymedlemmar och nyttjanderättshavare skall kunna förbättras.

Samförvaltning av jakt och fiske

En samförvaltning av jakt- och fiskeresurserna kan ske genom bildande av viltvårdsområden och fiskevårdsområden. Syftet med ett viltvårdsområde är enligt 1 § lagen (2000:592) om viltvårdsområden att främja viltvården genom en samordning av jakten och åtgärder till skydd och stöd för viltet. Enligt 1 § lagen (1981:533) om fiskevårdsområden är syftet med ett fiskevårdsområde att samordna fiskets bedrivande och främja fiskerättsinnehavarnas gemensamma intressen. Viltvårds- och fiskevårdsområden får inte omfatta kronomark ovanför odlingsgränsen och på renbetesfjällen som står under statens omedelbara disposition.

I betänkandet Jaktens villkor (SOU 1997:91) föreslogs att viltvårdsområden skulle kunna bildas även ovanför odlingsgränsen och på renbetesfjällen om det fanns behov av sådana områden. Utredningen fann inget skäl till att den marken skall undantas från jaktlig samordning. Inom ett sådant viltvårdsområde skulle dock enligt utredningen inte få fattas beslut som inskränker samernas lagstadgade rätt till jakt. Vid remissbehandlingen var flera remissinstanser negativa till förslaget. Regeringen konstaterade i prop. 1999/2000:73 om jaktens villkor att utredningen med sitt förslag har sökt skapa förutsättningar för bildande av viltvårdsområden på kronomark ovanför odlingsgränsen och på renbetesfjällen. Det framstår emellertid enligt propositionen som i hög grad tveksamt om det utan vidare går att förena de rättigheter samerna är tillförsäkrade med de föreslagna bestämmelserna för viltvårdsområden. Ett bland flera problem som måste lösas är enligt propositionen hur de särskilda upplåtelsereglerna för dessa marker skall förenas med den förvaltning som förutsätts ske inom ett viltvårdsområde. I propositionen hänvisas till att utredningen om ILO:s konvention nr 169 i betänkandet Samerna – ett ursprungsfolk i Sverige föreslagit att omfattningen av samernas rätt till jakt på statlig och privat mark utreds och att Rennäringspolitiska kommittén kommer att ta upp frågan om förhållandet mellan rennärningen och andra areella näringar. De nuvarande bestämmelserna

i det här hänseendet i lagen om jaktvårdsområden borde enligt propositionen få sin motsvarighet i en ny lag om viltvårdsområden i avvaktan på ställningstagande till förslagen i det nämnda betänkandet och Rennäringspolitiska kommitténs fortsatta utredning.

Det är enligt Rennäringspolitiska kommitténs betänkande En ny rennäringspolitik angeläget att samebyarna så snart som möjligt får delta i förvaltningen av vilt- och fiskeresurserna inom de områden där samebymedlemmarna har rätt att jaga och fiska. Det bör övervägas om de regler som finns om viltvårdsområden och fiskevårdsområden kan anpassas och utvidgas till att omfatta en samförvaltning av viltvården och fiskevården mellan dem som har jakt- och fiskerätt inom renskötseområdet. Om privata markägare så önskar bör det enligt betänkandet skapas möjligheter för dem att pröva samförvaltning av vilt- och fiskeresurserna inom viltvårds- och fiskevårdsområdesföreningar där både samebymedlemmar och markägare kan ingå.

Utredaren skall mot den nu angivna bakgrunden analysera vilka ytterligare hinder som kan behöva undanröjas för att kronomarken ovanför odlingsgränsen och på renbetesfjällen skall kunna omfattas av lagstiftningen om viltvårdsområden och fiskevårdsområden. Utredaren skall även överväga behovet av andra former som underlättar en samförvaltning av jakt- och fiskeresurserna inom renskötseområdet.

Utredningsarbetet

Utredaren skall under arbetets gång samråda med Statens jordbruksverk, Fiskeriverket, Sametinget, Naturvårdsverket, Skogsstyrelsen, berörda länsstyrelser samt renägarnas, markägarnas, jägarnas och fiskarnas organisationer.

Redovisning av uppdraget

Utredaren skall redovisa uppdraget senast den 1 december 2005.

(Jordbruksdepartementet)

Statens offentliga utredningar 2005

Kronologisk förteckning

1. Radio och TV i allmänhetens tjänst.
Riktlinjer för en ny tillståndspanad.
Ku.
2. Radio och TV i allmänhetens tjänst.
Finansiering och skatter.
Ku.
3. Sveriges tillträde till 1995 års Unidroit-konvention om stulna eller olagligt utförda kulturföremål. Ku.
4. Liberalisering, regler och marknader.
+ Bilagor. N.
5. Postmarknad i förändring. N.
6. Säkert inlåst?
En granskning av rymningarna från Kumla, Hall, Norrtälje och Mariefred 2004. Ju.
7. Försvarsfastigheter – information till riksdagen och effektiv lokalförsörjning.
Fi.
8. Behov av rörlig ledningsstödsresurs. Fö.
9. KRUT
Reformerat regelverk för handel med försvarsmateriel. UD.
10. Handla för bättre klimat.
Från införande till utförande. M.
11. Välfärdsverksamhet för sjömän. N.
12. Bokpriskommissionens slutrapport.
Det skall vara billigt att köpa böcker och tidskrifter. U.
13. Lördagsdistribution av dagstidningar. U.
14. Effektivare handläggning av anknyningsärenden. UD.
15. Familjeåterförening och fri rörlighet för tredjelandsmedborgare. UD.
16. Reformerat system för insättningsgarantin. Fi.
17. Vem får jaga och fiska?
Rätt till jakt och fiske i lappmarkerna och på renbetesfjällen. Jo.

Statens offentliga utredningar 2005

Systematisk förteckning

Justitiedepartementet

Säkert inlåst?

En granskning av rymningarna från Kumla, Hall, Norrtälje och Mariefred 2004. [6]

Utrikesdepartementet

KRUT

Reformerat regelverk för handel med försvarsmateriel. [9]

Effektivare handläggning av anknytningsärenden. [14]

Familjeåterförening och fri rörlighet för tredjelandsmedborgare. [15]

Försvarsdepartementet

Behov av rörlig ledningsstödsresurs. [8]

Finansdepartementet

Försvarsfastigheter – information till riksdagen och effektiv lokalförsörjning. [7]

Reformerat system för insättningsgarantin. [16]

Utbildnings- och kulturdepartementet

Radio och TV i allmänhetens tjänst.

Riktlinjer för en ny tillståndsperiod. [1]

Radio och TV i allmänhetens tjänst.

Finansiering och skatter. [2]

Sveriges tillträde till 1995 års Unidroit-konvention om stulna eller olagligt utförda kulturföremål. [3]

Bokpriskommissionens slutrapport.

Det skall vara billigt att köpa böcker och tidskrifter. [12]

Lördagsdistribution av dagstidningar. [13]

Jordbruksdepartementet

Vem får jaga och fiska?

Rätt till jakt och fiske i lappmarkerna och på renbetesfjällen. [17]

Näringsdepartementet

Liberalisering, regler och marknader. [4]

Postmarknad i förändring. [5]

Välfärdsverksamhet för sjömän. [11]

Miljö- och samhällsbyggnadsdepartementet

Handla för bättre klimat.

Från införande till utförande. [10]